

74.268.49-632.1
С 387

М. В. БАБАЕВА, М. А. БАРАНТАЕВА, З. П. КОЧЕЕВА
ла Т. М. ТОЩАКОВА

СИНТАКСИС
ле
ПУНКТУАЦИЯ
ААЙЫНЧА ТАСКАДУЛАРДЫН
ЈУУНТЫЗЫ

СЕГИСЈЫЛДЫК ЛА ОРТО ШКОЛДЫН
7-чи ле 8-чи КЛАССТАРЫНА

ГОРНО-АЛТАЙСК · 1961

Атаа кыргыздарга
актуу кызыкмын.

Советтер Биримдиги М.т.

XI-2008j.

Н.Кайы

М. В. БАБАЕВА, М. А. БАРАНТАЕВА, З. П. КОЧЕЕВА,
Т. М. ТОЩАКОВА

СИНТАКСИС ле ПУНКТУАЦИЯ ААЙЫНЧА ТАСКАДУЛАРДЫН ЈУУНТЫЗЫ

СЕГИСЈЫЛДЫК ла ОРТО ШКОЛДЫН
7-чи ле 8-чи класстарына

ТУУЛУ АЛТАЙДЫН
БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
1961

74.068.019=632.1

С 387

A 5318 Z

Национальная
библиотека
Республики Алтай
им. М.В. Чевякова

24 06. 2009

5-БМВ-САПАТ

I. ЭРМЕК.

Эрмектин учында токтой түжетен темдектер.

1 таскаду. Кажы ла бөлүкте канча эрмек, агылап алыгар, кажы ла эрмектин кийинине точка тургузып, тексттин 1-кы, 2-чи, 3-чи абзацтарын бичип алыгар.

1) Јас узак келбей турды калганчы недеде айас күндөр болды кенетийин соой берди тенери бүркелди үч күн јанмыр јаады (Т.)

2) Эңир кирди улус айылдарында отторын өчүрип, уйуктап јаткылады бүгүн эрте уйуктаар керек малды эртен эрте откорго чыгарар керек ончолоры терең уйкуда болды сок јангыс Керек-Јок бойынын кааза айылында уйуктап болбой јаткан (П. К.)

3) Аза-Јаланда ийттердин үрүжи токтоды бир кезекке тымык боло берди Керек-Јок көзин араай јумуп, эмеш уйуктаарга сананды, је онын сергелең кулагына база башка солун табыштар угулды не болуп турганын Керек-Јок јарт биллип болбоды (П. К.)

4) Күн өткөн карануй кирип брааткан бис агаштын ортозында јүргенис кушкаштардын үни там ла араайлап турган удабай ла карануй кирип, таныш орук јол көрүнбей барды

5) Јас келди суу јараттарынан ажа берди јаратта турган јыраалардын јүк ле. бажы көрүнип турган мен кемеге отуруп алала, шүүн тургузайын деп, јыраалардын ортозыла брааткам

6) Бир күнде Қатан-Қоо кайкамчылу түш көрди: јакшы кара аттын көзин ойорго, алмыс кускундар келип јадат Қатан-Қоо ойгонып келип, агас јакалу тонын тутты каалгазын кайра салып, күрентикке чыгып келди јакшы кара адын јазап јажырып салды коомой кара адын дезе акта армакчылап салды

(Өөрүктөн.)

2 таскаду. Текстти эркектерге бөлип, точкаларын тургузала, ого бажалык адап, бичип алыгар.

Советский жерлерде жаңы городтор өзүп чыкты орооныстын телкеминде темир жолдор ло автомобильдер жүретен жаңы жолдор бүтти жаңы кўрлер ле жаңы плотиналар жазалган керептер жүрер каналдар эдилген суулардын агып барган жерлерин теренжиткен озогыда качан да болбогон жерлерде жер ижи жаранды журтхозяйственный культураларды өскүрер жаңы эп-сүмелер табылды жалаңдарда жаңы өзүмдер үрендеп жадыс суу жок, күйгекке алдырып турган жерлерди суактайтан каналдар эдилди өзүм жакшы өспөйтөн кыртыштарды байыдып жарандырган сас жерлер кургадылган кезик жерде агаштарды кезип салган, кезик жерде дезе жаңыдан отургускан.

(Н. Н. Михайловтын бичигени аайынча.
Төрөлистин картазынын жанында.)

3 таскаду. Берилген үзүкти кычырып, суракту ла кыйгылу эркектерде суракту ла кыйгылу сөстөрдү башка темдектеп көрүгөр.

Же бу не болды? Салкын кенетийин табарала, өдө берди. Айландыра кей толкулана берди. Тенери кўркүреерге турган эмес пе? Слер жуукадан чыгып жадыгар... Тенериден корголжын өңдү кандый жол көрүнөт? Изү тыгып турган ба? Булут бүркелип келет пе? Өчөмүк жалкын жалт этти... Э, бу күкүрт-жалкын эмтир ине! Эбиреде күн жаркынду чалып жат: андаарга эмди де кем жок. Же булут там ла жаанап жат: онын ичкери жаңы жег ошкош болуп узай берди. Өзүмдер, жыраалар — ончозы кенетийин барынкый өңдү боло берди. Туку ондо өлөң салатан сарай көрүнөт, ошкош... Капшаай! Слер жүгүрүп жеделе, сарайга кирдигер. Кандый жаан жааш! Кандый коркушту жалкын! Саламла жапкан жабынтыны өткүрө жараш жытту өлөңнин үстүне каа-жаа тамчы тамчылай берди. Күкүрт токтоды. Күн база ла жаркындала берди. Слер тышкары чыктыгар... Эбиреде не ле неме кандый сүүнчилү жаркындалат, кей кандый ару, кандый жеңил! Чечектердин, жиилектин жыды кандый жараш жытанат!

(И. С. Тургенев. Агаш ла чөл.)

4 таскаду. Кычырала, эркектердин учында турган токтой түжетен темдектердин учурын айдып беригер.

Мылтык адатан жердин жанында, кичинеке акта, Тимур Гейканы ла Симаны таап алды.

— Тимур, сени таайың бедреп јат. Ол сүрекей чугулдап турган, ошкош.

— Э-э, мен барып јадым. Мен билерим.

— Сен бери ойто келеринг бе?

— Билбей турум.

— Тима, бу не? Бис кемге де јаман этпегенис ине. Сен билеринг бе, кижиге акту болзо...

— Э-э, билерим. Ол ак јарыкта неден де коркыбай јат.

(А. Гайдардың бичигени аайынча.
Тимур ла онын командазы.)

5 таскаду. Текстти бичирип тушта, точкаларды, суракту темдектерди ле кыйгылу темдектерди тургузып алыгар.

— Иженер, сен коркыдың ба

— Јок Айу мылтыкту, бычакту эмес, ононг не коркып

— Сен коркыдың ба

— Јок

— Э-э, јок болбой кайсын. Айу ийтке чугулданып алгырып ийерде, тизенг, суудагы тал чылап, калтыражып, чырайың кажайа берген тубай кайтты.

Коля эрмек айтпай, туура көрүп, күлүмзиренип турды

— Эмди канайдалы, јанар ошкош, јан улуска айдар, келип чыгарзындар...

(Ч. Чунижеков.)

6 таскаду. Текстти кычырып, точка, суракту темдек ол эмесе кыйгылу темдек тургускан ээжизин јартап беригер.

Эки уулчак ээчиткен Көктөш сууның јанына једип келди.

— Бу тош турбай! — деп, Мамай кыйгырып ийди.

— Тошты кем эткен деп бодоп турун? Оны Соок-Таадак бойының тыныжыла кайылытып бүдүреле, Мамайга јалбак күрди салып койды, көрүп туругар ба? Кандый килен, кандый јалбак! — деп, Көктөш куучындап божоды.

Темдеш тоштын үстүне араай базып келеле, кайкап айтты:

— Мамай, чындап та, шили ошкош, килен, ол јараткан бу јаратка јеткен јалбак күр болуптыр! Сууның тожы јарт көрүнүп јадыры.

(Ч. Чунижеков.)

7 таскаду. Берилген сөстөрдөг эрмектер тургузып, бичип алыгар.

1. Токтоды, тегери, јаш, аруланды, булуттардан. 2. Вокзалдың, јууктап клееткен, табыжы угулды, поездтин, ары јаны-

нанг. 3. Алтын-сары, көөркий куш, төнөштинг, кенетийин, ичиненг, учуп чыкты. 4. Араайын жалбырап, эзинге, маанычактары, кызыл, отряды, пионерлердинг, жууктап клеетти. 5. Айдып жүрөтөн, адазынын, сөзін, сагыжынан, Өскүс-Уул, чыгарбай жүрдү.

8 таскаду. Слердин пионерский отрядыгардынг жүрүмү керегинде бир куучын тургузып, бичип алыгар. Куучында табылу, суракту ла кыйгылу эрмектерди тузаланаар.

Кениткен ле кенитпеген эрмектер.

9 таскаду. Текстти эрмектерге бөлип, точкаларын тургузып, бичип алыгар. Тексттег кениткен ле кенитпеген эрмектерди таап, жартап беригер. Текстке бажалык беригер.

Жай өтти күс база өтти кар түшти шуурганду соок кыш једип келди соок салкындар согуп турды агаштынг ортозындагы куу агаштар кышкы ак кийимин сакып турдылар чибилер алдындагызынан артык јажара берди кар јаады баштапкы карга улус сүүнди баштапкы јааган јаш карла аңчылар аңдап баргылады агаштынг ортозында ийттердинг үни кере түжүне угулды энирде аңчылар одуларына јандылар.

10 таскаду. Кениткен эрмектерди кенитпеген эрмектер эдип, бичип алыгар.

Көргүзү. Олор турадан чыктылар. Олор чыктылар.

Олор турадан чыктылар. Эжик алдында өчөмик одулар күйүп турды. Олордын јанында дежурный частьтынг жуучылдары отургылады. Тышкары чеденнинг јанында отряд турды. Ээртеп салган аттар чакынын јанында бышкырыжат. Дивизиянын начальниги айландыра көрди. Ол кайучылардын амадузын јартап берди.

*(А. Первенцевтин бичигени аайынча.
Володька — партизанныг уулы.)*

11 таскаду. Кенитпеген эрмектерди кенитип, бичип алыгар.

Салкын көдүрилди. Агаштар шуулады. Булуттар карарып келди. Јалкын јалт этти. Тенери күркүреди. Јаңмыр јаады.

12 таскаду. Баштаачыны ла айдылаачыны жартап турган эчени члендердинг кажызына ла көргүзү аайынча сурак берип, ылгаштырыгар.

Көргүзү. Советский партизандар өштүнинг кайучыларын тутты.

Кандый партизандар? — советский, кемди тутты? — кайучыларын.

1. Жаскыда садтагы яблонялар ончозы жайылды. Көп чечек-тү агаштар кыскалтым-ак өңдү көрүнөт. Олордын үстүндө жалбырактык жөнүл-көбөлөктөр айланышат. Чечектер түжө берди, жалбырактардын алдынан жакык жөнүлөктөр көрүнүп келди.

2. Школдын маалазында балдар кыштан ала күлди жуугандар. Күлө жарандырган жерде мааланын ажы жакшы бүдет. Кажы ла бала эки көнөк күл экелген. Жерди канайда казып үрөндөйтенин үрөдүчү айдып берген. Морковьтын оогош үрөндөринин тобракла жүк ле эмеш бүркеер. Мырчактын жаан үрөндөринин төрөнгиде отургузар.

3. Кече салкынду күн болгон. Үрөчкитер агаж аразына экскурсияга бардылар. Балдар агашту жерге жөдерде, агажтардын шуулаганы угулган. Балдар конустарды тудуп, кайырчакка салып алгандар. Онын кийининде өж тудуп алдылар. Үрөчкитер агаж аразында жылбүлү көп немелер көрди.

13 таскаду. Баштаачыга ла айдылаачыга бир ол эмезе эки эчөнгичленен кожуп, кенитпеген эрмектерди кениткен эрмектер эдигер. Баштаачыны ла оны жартап турган сөстөрдү айдылаачыдан ла оны жартап турган сөстөрдөн тургуза тарткан чийүлө бөлип туругар.

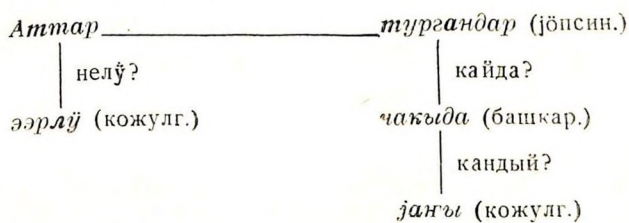
Көргүзү. Бастыра советский албаты / амыр-энчү үчүн тартыжып жат.

1. Албаты тартыжып жат. 2. Күндөр узады. 3. Оттор жарыды. 4. Туман көдүрилди. 5. Үрөдүчү куучындады. 6. Колхоз берди. 7. Хлопок өскүргилейт. 8. Агаштар отургузылар. 9. Туза жетирер. 10. Городтор төзөлөр. 11. Лагерь болгон. 12. Балдар барды. 13. Суу агып жат. 14. Үндөр угулды. 15. Түн кирди.

Эрмектин ичинде сөстөрдүн колболыжар аайы.

14 таскаду. Көргүзү аайынча эрмектердин схемаларын тургузып, сөстөр канайда колболышканын көргүзигер (жөпсин. башкар. кожулг.) Башкарынар колбууда адалгыш кандый кубулткышта турганын айдып беригер, жөпсинген колбууда — неде жөпсинип турганын айдып беригер.

Көргүзү. Эрлү аттар жаңы чакыда тургандар.

1. Ыраакта өчөмик оттор көрүнөт. 2. Эпчил кайучы билдир-

безиненг өдө конды. 3. Менин эжем орустап јакшы билер. 4. Боро самтар булуттар јабыс јымыжат. 5. Тал-табышту куштар койу агаштын үстүлө элес эттилер. 6. Кызычактар агаш аразына эрте бардылар. 7. Кубаньнын элбек јаландарынын агаштарынын ортозыла суулар агат. 8. Тепкишти төмөн көп улус түжүп браатты.

15 таскаду. Көргүзү айынча кажы ла эрмектег бирүзи бирүзиле кол-болышкан эжерлү сөстөрдү чыгара бичип, олор канайда колболышканын јартап, капсуларда көргүзигер. Баштапкы эжер эдип, баштаачыны ла айдылаачыны чыгара бичип алыгар.

Көргүзү. Јаан салкын јуктерде комудалду шуулап турды.

1. Салкын шуулап турды. (јөпсин.). 2. Јаан салкын (јөпсин.). 3. Комудалду шуулап турды (кожулг.). 4. Јуктерде шуулап турды (башкар.).

Ат күйүн-күйге јаранып турды. Семиргенине жабыргалары билдирбей барды. Јаскыда атты одорго божодып ийдилер. Ат бу жуукта оору јатканын балдар ундып салдылар. Балдар оору атка сүреен үрениже берген. Ат Ивасын кийининен јаантайын ээчип жүретен.

(В. Василевская. Сивка.)

II. ЭРМЕКТИН ТӨС ЧЛЕНДЕРИ.

Баштаачынын айдылары.

16 таскаду. Эрмектерди кычырыгар. Карарта базылган баштаачылар куучын-эрмектин кандый бөлүгиле айдылганын јартагар.

1. Кара-Кула једип келди, андарды, куштарды ајыктап көрди, ачабы кайнап, алаатый берди. 2. Кату эрмекти уккан андардын такыр сындары тыркыража берди. 3. Мамай бажын көдүрип, орыннан түргөн түжеле көзнөккө келди. Кечеги ак туман буркурап турган јерде чанкыр өңдү неме көрүнди. 4. Јараш јытты јытап брааткан үч нөкөрдүн куучыны јангыс ла школдо өдөтөн байрам керегинде болды. 5. Көгүстү көзине айдар, көк-тенек кийининен айдар. 6. Күйүнчек күйүп жүрер, күйөрчек күлдөлип жүрер. 7. Керсү үредип айдар, тенексү электеп айдар.

17 таскаду. Текстти кычырыгар. Баштаачы куучын-эрмектин кандый бөлүгиле айдылганын, кандый кубулкышта турганын айдып беригер.

1. Јаңы чыккан јараш күн

Јебрен Кремльди јарыдат,

Советский орооннынгу улузы
Эрте танда уйкудаг турат.
Соок эзин удуга согот;
Оромдордо табыш угулат.
— Төрөлимнингу жүреги, сүүген городым,
Жакшы жондын ба? — деп, улус сурайт.
Чечектү, жараш жакшы ай
Элбек оромдордо жайылат,
Телкем жараш Москванынгу үстүле
Унгүр жондордо угулат.

(В. Лебедев-Кумач.)

2. Бистингу школдо пионерский отряд төзөлгөн. Бис школдынгу жанында строит турдыс. Нина Васильевна биске пионер кан-
дый болор учурлузын айдып берген. Мен бу куучынды угуп,
сүүнип турдым. Ол тушта укканым эмдиге жетире ундылгалак.

(Советский Союзтын Геройы
Иван Кожедубтынгу жүрүминен.)

18 таскаду. Текстти бичип алыгар. Баштаачыны таап, ол куучын-эр-
мектин кандый бөлүгиле айдылганын жартап беригер.

1. Бир, эки минуттынгу бажында түлкүүрлер шыгырады. Кем
де тепкишти төмөн түшкени угулды. (П.) 2. Бистингу ороондо
ончозы үренип жат. 3. Лииттер жондордо, каргандар угуп
отурдылар. 4. Маргышкандардын бөкөзи женди. 5. Көп бичик
жычырганы кижиге тузалу. 6. Спектакльда турушкандар чыгып
келдилер. 7. Эки ат жарышты. Жеерини озолоп келди, жери дезе
артып калды. 8. Олорго куучындажарга күч. (Т.) 9. Күнүг сай-
ын жагыс өйдө турарга үренер керек. 10. Нөкөрим Москвага
үренерге барган. Ол төрт жылдынгу бажында иштеерге келер.
11. Жуунда канча кижиге болды? Жуунда төртөн алты кижиге бол-
гон. 12. Советский улустый билгир, жакшынак улусты кем де
көрбөгөн. 13. Бичиктерден жычырып алганы жижинин ижине
болужат. 14. Эртентизи кечегизине түнгей болбос. 15. Залда
«ура» жагыланды. 16. Жеткерлү керекти бүдүргедий жалтанбас
табылгай не?

19 таскаду. Төмөн берилген сөстөрдиге эрмектин баштаачызы эди, эр-
мектер сананып алыгар.

Летчик-космонавт, жер-телекей, төрт карындаш, жоруктаган-
дары, школ, кем де, бис, энези ле балазы, бир канча пионерлер.

Айдылаачынын айдылары.

20 таскаду. Текстти бичип алыгар, эрмекте айдылаачы кандый глаголдорло айдылганын (ойин, бүдүмин эмезе залогторын) айдып беригер.

1. Сен эртен рентгенге көрүң. Онын кийининде ойто врачка бар. 2 Чөлдө ар-бүткеннинг табыжына машиналардын табыжы кожулат. Бистинг чөлдө машина жок жер таппазың. Кайда ла машиналардын жүркүрегени угулар. 3. Мен жаскыда суудан жаан чортон туткам. 4. Таайы оны город жаар Баштапкы Майдын байрамына апарпан. 5. Школды эбиреде сад отургузалык. Алтай жеринде яблонялар ла грушалар көптөзин. 6. Библиотекапа Санааш баргай. 7. Бистинг школдын үренчиктери электростанцияга баргылады. 8. Школго күнүң сайын жүр, уроктор божотпо. 9. Өлгөн ижинде колхозчылар ончозы мөрөйлөшти. 10. Жаңы жылдын байрамына биске келзегер.

21 таскаду. Адылу колбулу айдылаачынын адылу бөлүгү куучын-эрмектин кандый бөлүктөриле айдылып жат, тартап беригер.

1. Сары-Каанның жакылтазы сүрекей кату болгон. (Ул.) 2. Ырысту жүзүн-башка жараштыра кожондой берди. (Ул.) 3. Биске удуря желбер кичинек ийт мантап чыкты. 4. Серёжа ла Валя ол жүрүмди азыйда анайып баалап билбегендер. (Фад.) 5. Репин сүрекей жакшы журукчы болгон. 6. Эжем менен он жаш кире жаан болгон. 7. Эртен бистинг кружокко колхозтын агрономы келер болгон. 8. Жаңы төзөлип турган городко экскурсияга барарга турус. 9. В. И. Лениннинг адыла адалган Волго-Дон каналдын узуну жүс бир километр. 10. Ол кече келетен болгон, же келбеди. 11. Жаңы клуб сүреен жараш болор. 12. Бу бичик менин болгон.

22 таскаду. Баштаачы ла айдылаачы неде жөпсинип турганын тартап айдып беригер.

1. Мен колхозтын бозуларын азырап турум. Бисте Жееренек деп бозу бар болгон. Ол чыккан ла бойынча мөөрөгөн. Уч түм амыр бербеген. Мен эркеледип, сыймап та турадым, же эш неме болбоды. Ветеринар эм берген кийининде, бозунун мөөрөйтөни токтогон. Онын ичи оорыган эмтир.

2. Ада-Төрөл учун Улу жуу тушта Сталинград бистинг орооннын жүрүминде сүреен жаан учурлу болгон. Бис ого ончыбыс жакшы жуучылдар болуп келбегенис: көп улус ондо жуулажып таскаган. Анда эзен артала, онон ары жуулажып барган кижы сыраңай өскө кижы болуп кубулган.

3. Ол ло тарыйын айылдын ээзи кайнап турган самовар экелди. Мен бистин јол баштаачысты чайла күндүледим. Ол өбөгөн печкеден түшти. (П.)

4. Қаан айас тенгери көк-чагкыр јалтырап турды. Јайгы Алтайда јажыл бүрлү ағаштар, кебис-чоокыр чечектер элбирежин турды.

5. Орой жүски күндер турган. Јаландар ээн, керек дезе каргаалар да мында јок болгон. Тааннын балазынын төрөл јаландарында ончо ло немелер азийгы ла бойы турдылар. Је сок ло јангыс эки айры карган тыт јеринде јок болгон. (И. Шодоев.)

23 таскаду. Текстти кычырала, баштаачыны ла айдылаачыны таап алыгар. Олор куучын-эрмектин кандый бөлүктериле айдылганын јартагар.

1. Август айдын учы јаар кей соой берет. 2. Бис жүрдин јанына токтодыс. 3. Волга узун да, јалбак та. 4. Ончозы ишке барды. 5. Таш көмүр — бистин орооннын сүреен керектү байлыгы. 6. Менин нөкөрим — јакшы шахматист. 7. Бистин класс-та кандый ла национальностту балдар үренип јат. Көп сабазы алтай балдар, беженнен ажыра орус, јетүзи украинец, үчүзи казах, бирүзи татар. 8. Колхозчылар мөрөйлөшти. Олор ишти өйинен озо бүдүрди. 9. Төгдө турган јангы тура — бистин колхозтын конторазы. 10. Карандаштардын бежүзи менин, бежүзи сыйынымнын. 11. Бистин ороондо кижинин күчин јийтен класстар јок. 12. Он тогустан јетини айрыза, он эки болор. 13. Менин адам заводто иштеп јат. Ол инженер. 14. Тетрадька башка-башка чернилала бичиирге јарабас.

24 таскаду. Текстти кычырала, кажы ла эрмектин баштаачызын ла айдылаачызын таап алыгар. Кажы ла айдылаачы тегин бе, колболу ба, куучын эрмектин кандый бөлүгиле айдылганын јартап беригер.

ЛИПА

Липанын јалбырактары јымжак. Чечектеринин јыды јараш. Будактары туш-башка айрыланып калган. Онын көлөткөзинде серүүн. Липа кижиге јаан туза јетирет.

Орто јайда липанын койу бүринде сүреен көп адарулар учуп жүргүлейт. Олор онын чечектеринен мөт јууп турат. Липа көп өзүп турган јерде адаруны да көп туткулайт. Липадан алган мөт бастыра јерлерде макталат.

Липадан тура тударга јарабас. Је оной өскө немелерди эдер-

ге сүреен жарамыкту. Липанын как агажын бычакла да кезерге жакшы, будуктаарга да жакшы. Онон аяктар, табактар, калкалар, ойынчыктар ла жүзүн-базын жазалдар эдип жат.

Је анчадала липанын терези жаан тузалу.

Онын терезин сууга салып жибидип жат, онын кийининде онын ич жанындагы кыбынан мочало эдип жат. Липанын терезинен тозоктор эдип жат, абранын ла чанактардын үстүнө жайатан төжөнчик эдип жат. Јаш липалардын терезинен элгек өрөр, армакчы кадар.

25 таскаду. Текстти бичип алала, тегин айдылаачынын алдыла бир чийү тартып салыгар. Колболу ла адылу колболу айдылаачынын алдыла эки чийү тартып, озор куучын-эрмектин кандый бөлүктеринен бүдүн турганын айдып беригер.

1. Петя колхозто темир согор ус болгон. 2. Фрунзе Украинадагы ла Крымдагы черүлердин командующийи болгон. 3. Советский Союзтын Коммунистический партиязынын јирме экинчи съезди бир мун тогус јүс алтан бир јылда октябрь айда болгон. 4. Бистин школдо бүгүн, байла, кино болор. 5. 1917 јылда, октябрьда, ишмекчилер ле крестьяндар Совет јанды төзөп алгандар. 6. Эки күннинг нормазын бир ле күнге бүдүрип салды. 7. Куучын там ла јилбүлү болуп турды. 8. Кажызы ла стройго турды. 9. Адазы үредүчи болгон. 10. Витя Малышев оорыган. Эмди ол жакшы болгон. 11. Бистин класстын үренчиктери энчозы кичеенип үренген. 12. Мал ижинде турган колхозчылар үч-јылдык агротехнический школдо үренгилеген.

Баштаачынын ла айдылаачынын јөпсингени.

26 таскаду. Капсуларда берилген глаголдорды эрмектин учуры аайынча баштаачыла јөпсиндирип, керектү кожулталарын тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

К ө р г ү з ү. Озогы тушта албатынын кјчин камдар, јайзандар, байлар јийтендер.

1. Озогы тушта албатынын кјчин камдар, јайзандар, байлар (јий...). 2. Байлардын малын кабырып јүретен кјдүчилер бойынын жожонын кыйынду јүрүмге (келиштир...). 3. Байрамга озо-чыл ишмекчилер, атту-чуулу колхозчылар, мактулу учёныйлар (јуул...). 4. Малчы ла Ак-Шанкы чиби бүринен јапаш (эт...). Озор јерден, суудан андап-куштап, курсак-кийимди таап (јүр...). (Ул.). 5. Бистин совхозто бастыра иштерди машина-

ларла (бүдүр...). 6. Кичинек кызычак үүрезиле (ойно...). 7. Иван Қалита Кремльди эбиреде дуб тоормошторло жаңы стене (тут...). 8. Партияның кычырузы аайынча мундар тоолу комсомолдор Қазақстанда (иште...). 9. Бистин үренчиктердин экүзи Крымга (бар...). 10. Бистин үренчиктер жылдын сайын колхозтын өлөн ижине (болуш...). 11. Барбан адазыла амырайтан турага (бар...). 12. Ұредү башталганынан бери эки ай (бол...). 13. Колхозтын строительный бригадазында жирме кижі (иште...). 14. Жуунга көп улус (жуул...). 15. Аралдын жаңында өзөктө эки боро ат кабыруда (жүр...). (Т.) 16. Төрт кайучы кемеге (отур...). 17. Жүзүн ле жүр өңдү куштар будактардын ортозында учун (жүр...).

27 таскаду. Текстти бичип алыгар. Эрмекте баштаачы тооломолу бириккен адалгышла айдылганда, айдылаачы кандый тоодо турганын аярып көрүгөр. Баштаачының алдыла жаңыс чийү, айдылаачының алдыла эки чийү тартып салыгар.

1. Ол јаланда эки јажыл карагај турды. (Н.) 2. Керепте бисле кожо эки уулчак болгон. 3. Бир уулчак озолоп брааткан. 4. Деремненин учында алты жаңы тура тудулган. 5. Төртинчи класста одус тогус үренчик болгон. 6. Февраль айда жирме сегис ол эмезе жирме тогус күн болот. 7. Кажы ла јылда он эки ай болор. 8. Бир бөрүктің алдында төрт карындаш туру (стол). 9. Он эки мүркүт, үч жүс алтан беш баарчык жаңыс јымыртка салды (јыл). 10. Айылда он эки кижі отурды.

28 таскаду. Точкалардын ордына айдылаачының кожултазын кожул бичип алыгар.

1. Бу оромло јаантайын көп улус жүр... 2. Пионерлердин кезиги лагерьге бар..., кезиги дезе Алтын-Көл јаар экскурсияга бар... 3. Өлөн ижинде колхозчылардын көп сабазы нормазын ажыра бүдүр... 4. Балдардын көп сабазы экскурсияга бар..., бир кезеги артып кал... 5. Амыр-әнчү учун тартыжуда ак санаалу улус ончозы туружа... 6. Жуунда үредү керегинде көп куучындар бол... 7. Бир канча јорукчылар конор деп шүүш... 8. Революциядан озо Россияда бичик билер улус ас бол.... 9. Ишмекчилердин эн артык деген бөлүти гражданский жуу тушта фронттордо ат-нерелү жуулаш... 10. Бистин школго бир канча жаңы үренчиктер кел.... 11. Эки уулчак стенгазет бичи..., үч кызычак класстың ичин јарандыр... 12. Он беш үренчик экскурсияга бар...

Адылу колболу айдылаачыда тире тургузары.

29 таскаду. Эрмектерди бичип алала, баштаачынын алдыла жаңыс чийү айдылаачынын алдыла эки чийү тартыгар. Тире тургускан учурын жартап беригер.

I. 1. Жай — өлгөн белетеер ой. 2. Советский ученылар — ар-бүткенди жалтанбастан кубултып, оны бойына бактырып турган улус. 3. Россия — самолёттын төрөли. 4. Июнь ай — жайдын баштапкы айы. 5. Мичурин — улу орус учены-садос-күреечи. 6. Бистин Төрөлис — жаңы ырысту жадын-жүрүм төзөн турган советский албатыладың улу билеши. 7. Жыш — ол эл-бек жерде койу агашту жер. 8. Пионерлер — комсомолдын солунтызы.

II. 1. Таш көмүр — бистин Төрөлистин энг баалу жөөжөлөрүнүн бирүзи. 2. Ийне түктү ёж — ужтын балдарына сыраңай жеткерлү өштү. 3. Салкын — ол кейдин кыймыктанганы. 4. Альпы — Европанын энг жаан туулары. 5. Пионер — ончо балда-га жозок. 6. Кайучылар — жартын айтпас, куучындаарга күүн-зебес улус. 7. Ырысту албаты — баатыр күчтү, кожоны онын сүүнчилү! 8. Аштын түжүмин бийиктеткен кижи — чактын-чак-ка мактулу. 9. Күс — түндүк райондордо плодовой агаштар отургузарга энг артык ой. 10. Улус — бистин орооннын энг байлык жөөжөзи. 11. Амыр-энчү — бистин жайым ла ырысту жүрүм-ибис. 12. Горно-Алтайск — бистин областьтын төс городы.

30 таскаду. Керектү жерлерге тире тургузып, эрмектерди бичип алыгар. Тире тургусканын жартап беригер.

1. Юрий Алексеевич Гагарин баштапкы лётчик-космонавт, Советский Союзтын Геройы. 2. Александр Иванович Покрышкин бистин орооннын атту-чуулу лётчиги, Советский Союзтын үч катап Геройы. 3. Комсомол менин жүрегимнин жалбыжы. (Маяк.). 4. Москванын метрозы телекейде бар метролордон ончозынан жакшызы. 5. Киттер тындулардын энг жааны. 6. Колхоз ол улу ийде-күч. 7. Алтайдын туулары бийик, жаңы туулар. 8. Бу жер бистин төрөл жерибис. 9. Бистин ороондо завод-тордын ээлери ишмекчилер бойлоры. 10. Колхозтын ээзи онын члендеринин текши жууны. 11. Москва бистин төрөлистин жүреги. 12. Комбайн журтхозяйственный машина.

31 таскаду. Тексти, керектү жерге тире тургузып, бичип алыгар. Онын учурын жартап беригер.

1. Иш улу ийде-күч. (Глад.). 2. Жүрүм кеен ле кайкамчылу.

(Маяк.). 3. Менин эјем Москвага барар. Ол үредүнинг отличниги. 4. Менин кожондорум күнге, жүрүмге ле тартыжуга ийделү кычыру. (Жар.) 5. Азия јер-телекейдин сүреен јаан бөлүги. 6. Амыр-энчү јуртаарга амадап турган Германский демократический республика төзөлгөни Европанын историясында сүреен јаан бурулта эткени. 7. Большевицкий санаа-шүүлте бистин сыраңгай ийделү јуу-јөпселис. (Маяк.) 8. Кожон до, стих те ол бомба ла мааны. Қожончынын үни де классты көдүрип јат. (Маяк.) 9. Јердин үстүнде кижии болуп жүрери јамыдан јаан јамы. (М. Г.) 10. Мен орус кижии, мен социализмнин уулы, Советский Союзтын гражданины. (В. Г.) 11. Суу бастыра ар-бүткеннин јараш чүми. (Акс.) 12. Агаштар суунын коручызы (Акс.) 13. Дуб бек агаш. 14. Тайгада эн јакшы ой августтын учы ла сентябрьдын башталганы.

32 таскаду. Текстти кычырыгар. Керектү јерге тире тургузар учурин јартагар.

I. Советский Черү өштүлер јалтанатаа ийде-күч. Советский Черү СССР-дин ишкүчиле јаткан албатызынын амыр-энчү ижин корып јат. Бистин албатынын талдама уулдары Советский Черүге барат. Советский Черүде служить эдери кажы ла советский гражданиннин агару молјузы.

II. Баку нефтяной ло машиностроительный промышленность-тын төс јери. Ол город революционный движеннеде јаан учурлу болгон. Анда Орджоникидзе ишмекчилердин тартыжузын башкарган, анда Сергей Миронович Киров иштеген.

Кировобад Азербайджаннын экинчи промышленный төс јери. Мында учук иирип, бөс эдетен јаан комбинат, чекпен эдетен фабрика, онон до өскө предприятиялер тудулган.

Азербайджан көбөн өскүреринде јаан учурлу јер. Анда климат кургак, изү. Азыйда анда торт өзүмдер өспөйтөн. Эмди јерди суактап турган шылтузында анда сүреен јакшы көбөн өзүп јат.

33 таскаду. Керектү јерде тире тургузып, куучынды бичип алыгар, айдылаачынын алдыла чийү тартып салыгар.

АГАШТЫНГ УЧУРЫ.

Агаш аштын коручызы. Ол јангыс ла орооннын албаты-хозяйствоына керектү болуп турган эмес: агаш онойдо ок кижинин су-кадыгына тузалу ару кейдин коручызы болуп јат.

Агаштар јерди сүрекей јакшы кееркедип, јараш кеберлү эдип, чүмдеп турат. Агаш бистин байлык јөөжөбис. Агаш бисти күй-гектен корулап ла аргадап јат. Эбиреде агаштар отургускан јаландарда јуртхозяйственный өзүмдер бийик түжүм берет. **Агаштар аштын бийик түжүми** учун тартыжуда бистин болуш-чыбыс. **Бистин орооныс** агажы сүреен көп держава. Агаш керегинде бистин наука эн озочыл наука.

34 таскаду. Текстти кычырыгар. Айдылаачы баштаачыла кандый кебер ажыра јөпсинишкенчи көргүзигер.

Большевиктердин үредүзи алтай ичинде канча карануй кобы-јикке аткан октон, айткан сөстөн түрген јайыла берди. Озо-до байлардын эжигине кыйналып өскөндөрдү јайымдап, санаа-зын јарыдар үредү башталды.

Ол јар-үредүлер Өскүс-Уулдын кулагына база угулды. Өс-күс-Уулдын кулагына угулган сөстөр сагыжынан чыкпас бол-ды. Анчадала «батрактарды кыйын-шырада жүргүзип, батрак-тын јалын төлөбөй турган байларды каруузына тургузар» де-ген сөстөрдү сүрекей кичееп угуп жүрди.

Бу ла өйдөг ала Өскүс-Уул Јымжай байдын сөзин укпас-ка санана берди.

(П. В. Кучияк,
«Өскүс-Уул» деп куучынынан.)

III. ЭРМЕКТИҢ ЭЧЕНГИ ЧЛЕНДЕРИ.

Толтыраачы.

35 таскаду. Текстти бичиир тушта кажы ла эрмекте сурактын орды-на бойыгар сананып тапкан толтыраачыны таап бичийле, ол кандый кубулт-кышта турганын айдып беригер.

1. Күнчыгыш кызыл (неле?) бүркелди. 2. Бис агаш аразын-да (кемге?) учурадыс. 3. Болот (неден?) кату. 4. Салкын араай өңөлөп, (нени?) ачып ийди. 5. Пионерлер (неге?) барды. 6. Ја-ны (нени? кемге?) тудуп јадылар. 7. (Неде? неге?) табарткан балыкчылар жүк арайдан ла аргадангандар. 8. Терен (ненин?) алдындагы јер тонбойт. 9. Тимуровецтер (кемнин? неге?) бо-лужарга келдилер. 10. (Кемде?) Иштин Кызыл Маанызынын ордени бар. 11. Кече (кемнен?) телеграмма алдыбыс. 12. Ан (неден?) түжүре маптады. 13. Удаан јок баштапкы (ненин?) түшкенин көрдим. 14. Совет орооннын пионерлери (кемге?) ту-залу болыгар!

36 таскаду. Текстти кычырыгар. Толтыраачыны табала, ол кандый суракка каруу берип турганын, кандый сөскө баштанганын ла куучын-эрмектин кандый бөлүгиле айдылганын айдып беригер.

I. 1. Булут тегерини там ла тыңыда бүркеп турды. 2. Энем Баланкага ла Садуга костюмдар садып берди. 3. 1917 жылда Россиянын албатылары каанды антарып салды. 4. Бис көлгө балыктаарга бардыбыс. 5. Мен баштапкы рядта, экраннан көзимди албай, көрүп отурдым. 6. Менле коштой Ваня Чулунов деп пионер отурган.

II. 1. Аттардын талдамазын жарышка ийген. 2. Балдардын ончозында үредүге керектү бичиктер бар. Художественный бичиктерди ологро библиотекада берип јат. 3. Целинный крайда бир совхозты Юрий Алексеевич Гагариннинг адыла адаган. 4. Колхозторго јурт хозяйствозын ла культуразын көдүрерге советский јанг болужып јат. 5. Столдын үстүне мен көп бичиктер салдым. 6. Күн кырдын ары јанынан чыгып келди. 7. Ашкурсакты ару аяк-казанда тударга кичеенигер. 8. В. И. Лениннинг адыла адалган каналла эмди көп керептер жүрүжип јат. 9. Черүдеги агамнан письмо келди.

37 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Чике толтыраачынын алдыла эки чийү, косвенный толтыраачынын алдыла бир чийү тартып салыгар.

1. Бистин лайка укту анчы ийт биске Бий суунын јарадыннан келген. Онын учун бис оны Сибирьдин суузынын адыла анайда Бий деп ададыс. 2. Јеткер болор калганчы минуттарда суугуштын балазы калганчы күчин јуунадып алала, кенетийин учуп чыкты. 3. Тижи ак-кийик дуб агаштын койу јыраазына кирип алды. 4. Бис јерлик ак-кийиктерди тудуп алала, айылыста оморды мырчакла, кукурузала азырадыс. 5. Анчылар койондорды ийттерле онон ары сүрүже бердилер. 6. Уужада тептирген кан-кереде уйазы јаткан карагайлар јаар уча берди. 7. Байкал көлдин јаказында бир каруулчык балык тудуп, тийин адып јаткан. 8. Тудуп алган чааптарды уйдын сүдин болуштоптон ичирерге үредип јат.

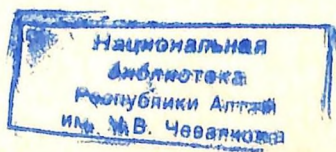
(М. Пришвиннинг куучындарынан.)

38 таскаду. Эрмектерди кычырып алыгар. Толтыраачылар кандый суракка каруу берип, кандый кубулкышта турганын айдып беригер.

1. «Кызыл Путиловец» деп завод тракторлорды Поволжьеге ийип турган. 2. Төс јердин райондоры күнчыгыштагы, түндүктеги, түштүктеги райондорго болужып турган. 3. Олег јазназын сүрекей јакшы кижиде көрөтөн. 4. Бийскте ле Барна-

2 Синтаксис, 7—8 кл.

17

улда јаны төзөлгөн заводтордын эткен немелери бастыра ороонго таркап јат. 5. Витя библиотекадан алган бичикти кычырды. 6. Болот чойдонг кату. 7. Машинанын башка-башка частытарын моторлор кыймыктадат. 8. Машинала тузаланганы ишти түрген де, јенил де бүдүрер арга берет. 9. Экскаватордын сускузынан машинага балкаш бойы урула берет. 10. Биске Польшанын бир школында үрентип турган балдардан письмо келди. Бис ологорго каруузын ийдис. 11. Гусеничный тракторды сананып тапкан кижии бойы алдынан үренген механик Блинов деп орус кижии болгон.

39 таскаду. Берилген сөстөрдии тузаланып, эрмектер тургузала, бичип алыгар, берилген кажы ла адалгыш баштапкы эрмекте баштаачы болзын, экинчии эрмекте чике толтыраачы болзын.

Көргүзү. Советский Союзтын төс города **Москва** болуп јат. Кандый ла советский кижии **Москваны** бойынын города деп айдат.

Сад, туу, амыр-энчү, күр, күйгек, чөл, улус, аш, албаты, эжик, кожонг.

40 таскаду. Эрмектердии кычырала, толтыраачыларды таап алыгар, ологордын кажызы чике, кажызы косвенный, айдып беригер.

1. Ологор памятниктии таштын үстүне тургузып салган. 2. Бис аштын түжүмине сүүнерис. 3. Изү болголокто, чөлдү јерлердии өдөр деп јөптөштилер. 4. Серёжа адазыла кожо барарга сүреен күүнзеп турган. 5. Талтайчылар өштүнинг самолёдын түжүре аттылар. 6. Өштүлердии орудииелерден үзүк јок адып турган. 7. Мен төнөзөккө туруп алдым. 8. Койу туман јердии бүркедии. 9. Ишмекчилер планды өйиненг озо бүдүрерге мендегилейт. 10. Пионер үредүде сондобоско кичеенет. 11. Колхозто јашөскүрим сүүнчилү, омок кожонгдор кожондойт. 12. Сенде жүзүнбазын өнгдү карандаштар бар ба?

41 таскаду. Берилген эрмектерге толтыраачылар кожуп, бичип алыгар.

1. Үренчиктер (неге?)... белетенгилеп баштады. 2. Қомбайн (нени?)... јуунадып јат. 3. Мен агаштын ортозына (неге?)... бардым. 4. Јорукчылар сууны (неле?)... кечтии. 5. Қарындажым (кемле?)... кожо туристский походко барды. 6. Уулчак (неле?)... балык тутты. 7. Энези (кемдии?)... уйуктадарга јатыргысты. 8. Поэт (кем керегинде?)... кожонг бичидии. 9. Мен ярмаркадан (нени?)... садып алдым.

Жартаачы.

42 таскаду. Капсуларда берилген жартаачыларды учуры аайынча келижиш турган жерге тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

К ө р г ү з ү. *Узун жажыл агаштар салкынга жайканыжып турды.*

1. Агаштар салкынга жайканыжып турдылар (*узун, жажыл*).
2. Күн кобыларды ла жалаңдарды изидип турды (*изү, жайгы*).
3. Границаларды бистин пограничниктер түни-түжиле корып турат (*советский*). 4. Колхозтордын жалаңдарында аш өзөт (*учы-куйузы жок, бийик түжүмдү*). 5. Алтайдын тууларында көп аңдар бар (*эң баалу*). 6. Суунун жанында кыр бар (*жаан, бийик*). 7. Койонок аралга кирди (*коркунчак*). 8. Сноптор кырада жергелей тургулай берет (*жараш ытту, энтү*).

43 таскаду. Текстти кычырыгар. Жартаачыны ла жарталган сөстөрдн темдектеп беригер.

Жалбырактары жайылып калган жыраалардын ортозында ку-максу-сары түс жарат жатты. Мынын алдында Васька жаантайын мында эжинип туратан. Суу мында тымык, түби кату ла түс болгон.

Je ол эмди жууктап базып келеле, көрзө, суу көдүрилип, бозомтык болуп калган эмтир.

Жаны ла жарган оок такпайлар, жостордын жарыктары ла сынык агажактары бир кеминде акпай, көбүктү суунун үстүндө араай куйундалып турдылар.

Васька жараттын жанына араай түшти. Ого таныш эмес суунун түбин будыла жөктоп, бир канча катап чонуп алды. Онон айылы жаар араай база берди.

Үйде ого кунукчыл болгон. Коомой ажанып алала, столдын жанында унчукпай, чугулду турды.

(А. Гайдар.)

44 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Жартаачы куучын-эрмектин кандый бөлүгиле айдылганын, кандый сөстөрдн жартап турганын айдып беригер.

1. Үренчиктердин кышкы каникулы башталды. 2. Бастыра үренчиктер школго жуунга келдилер. Олор бойынын төрөл совхозына болуш эдип, кызыл, жараш свёкла отургузар деп жөптөштилер. 3. Старший лейтенант Шуклиннин батареязы өштүни оодо согорына жаан болужын жетирген. 4. Кааннын башкарузы Шевченконы революционный стихтери учун жаргылайла, он жылга солдат болорго аткарган. 5. Миллиондор тоолу советский албатынын жадын-жүрүми жылдын сайын жаранып туру. 6. Ком-

мунистический партиянын бирме биринчи съездинин чыгарган јөптөрүн бастыра советский албаты сүреен јаратты. 7. Бистинг колхозтордо јаан таш туралар, јакшынак школдор, клубтар, мал туратан дворлор, ийде-күчтү электростанциялар көптөй берди. 8. Јетијылдыктын планы, алдындагы пландар чылап ок, ойинен озо бүдер.

45 таскаду. Кычырала, карарта базылган сөстөр эрмектердин кажызында јартаачы, кажызында баштаачы эмезе айдылаачы болуп јат, айдып беригер.

1. Менде **болот** бычак бар. **Болот** — сүреен кату металл. 2. Адучы **таш** тура тудуп алды. Бу **таш** туранын толугынанг кодорылган. 3. **Нөкөримниг** бичиктери јаантайын јуунак јадат. Бу бичик **нөкөримниг**. 4. Бистинг садта **кызара берген** викториялар бар. Бистинг садта викториялар **кызара берген**. 5. **Түк** меелейлү јүрерге јылу. **Түк** меелейден эмеш артып калды. 6. **Кайын** чана бек болотон. **Кайын** — чана эдерге јарамыкту агаш.

46 таскаду. Берилген јартаачыларды тузаланып, күс керегинде кичине куучын бичигер.

Јылу, кеен, јыргалду, алтын, талайдый, јүзүн-јүүр, сары, чоокыр кебистий, ашту, байлык, бийик түжүмдү, баштапкы соок, семис, жаңы, јажыл, кичеемкей, јарамыкту.

Јөмөлтө. Јөмөлтөдө токтой түжетен темдектер.

47 таскаду. Берилген эрмектерди бичип алыгар. Јөмөлтөнинг алдыла чийү тартыгар.

1. Советский Союзтын албатылары биригип, бойынын Ада-Төрөлин јеткерлү өштүден — фашизмнен корып алгандар. 2. Мен ол танкла фашисттердинг уйазына — Берлинге јенүчи болуп кирдим. 3. Поэт-революционер Тарас Шевченко 1814 јылда чыккан. 4. Мен канайып герой-лётчик болгонымды угарга, балдар јаантайын јилбиркеп сурап јат. (*И. Кож.*) 5. Капитан Гастелло — лётчик-герой ло мактулу советский шонкор. 6. Лётчик-пилотор ыраак јерлерге учкулай бердилер. 7. Пионерский слёт керегинде кожон-јалкын јайылып бар! (*Маяк*). 8. Талай-тенгистерди кечип барыгар. (*М. Исак.*) 9. Атту-чуулу Пржевальский-јорукчыны советский албаты качан да ундыбас. 10. Чендеков-тракторист планды бүдүрерге кичеенип туру. 11. Кадын суу Алтай јеринде агып јат.

48 таскаду. Керектү жерде чийүчекти тургузып, берилген эрмектерди бичип алыгар.

1. Қурсакта аңылу немелер витаминдер болор учурлу. 2. Нина вожатый балдарды сууга эжинерге апарды. 3. Кызыл-күрен ташты руданы Магнитный туудан таап жадылар. 4. Спортсмендер чаначылар мөрөйгө барды. 5. Қойондор кулугурлар түрген барыгар. 6. Ленинградты бис город герой деп адап жадыс. 7. Илья депутат райсовете үчинчи жыл иштеп жат. 8. Совхозко жаңы агроном зоотехник келген. 9. Поезд станция Свердловско жууктап келди.

49 таскаду. Капсуларда берилген сөстөрдү эрмектин учуры аайынча эрмекке кожуп, примерлерди бичип алыгар.

Көргүзү. «Льговто» Тургенев Сучокло тушташканы керегинде куучындайт (произведенииде). «Льгов» деген произведенииде Тургенев Сучокло тушташканы керегинде куучындайт.

1. «Малчы-Мергенде» Улагашев баатырлар бөкө, ийделү, жалтанбас болгонын, төрөл жеринин корузында турганын көргүскен (поэма). 2. «Узникти» Пушкин ссылкада бичиген (үлгер).

3. «Арбачыда» П. В. Кучияк озогы жокту үй кижинин жүрүмин көргүскен (произведение). 4. «Бүрлерде ле тазылдарда» Крылов мактанчак, кей, алдын-кийинин ондонбос бай помещиктерди электеп жат (басня). 5. «Јиит гвардияда» А. Фадеев краснодонцтердин немецтерге удурлажа тартышканын көргүзип жат (роман). 6. «Алтайда» П. В. Кучияк Алтай озогы тужунда кандый болгонын ла эмди жаңы Алтайдын кандыйын көргүскен (үлгер.) 7. Бистин колхозтын эн артык малчылары керегинде «Огонёкто» бичилген (журнал). 8. «Алтайдын Чолмонында» коммунистический иштин бригадалары керегинде көп куучындар бичилип жат (газет). 9. «Адыжок» ло «Таштар кожондойт» орус тилге көчүрилип, кепке базылган (произведениелер). 10. «Таң-Чолмондо» жыл туркунына одус центнер сүт беретен уйлар бар (колхоз). 11. Валя Бадаева «Артекте» амыраган (пионерский лагерь).

Јерин көргүзип турган айалга.

50 таскаду. Эрмектерден кайда? кайдаар? кайдан? деп сурактарга каруу берип турган сөстөрдү чыгара бичип алыгар.

1. Россияда каанды сүрүп ийген тушта Ленин гран ары жаңында болгон. 2. Бастыра Европада тонокчыл жуунын от-жалбыжы тыгып турган. 3. Партиянын Төс Комитеди Ленинди Разлив-

тең Финляндия жаар апарар эдип јөптөгөн. 4. Јоруков Ырыс өбөгөн конторадан чыкты. 5. Түрген јорукту экспресс төрөл јеристин столицазына—Москвага једип келди. 6. Агаш-ташту Алтайда өскөн койу јышту тайгага азарын билбес Чылбаков Чорнойдын бажы айлана берди. 7. Социалистический јурт хозяйство-нын једимдери Туулу Алтайдан келгендерди сүрекеј оморкот-ты. 8. Жабынаров көзинин кырыла тууразында отурган Озочыл Кыпчакович жаар кылчайып көрди. 9. Калын јыштын јаказында шарлак кара суу акты. 10. Тайга јыраанын ары јанынан Мамак эмегени базып келет. 11. Олор мен жаар ӊӊӊӊӊ клееткендерине. 12. Константин Петрович көлдин бир јарадынан бир јарадына кечире эжинип баратан. 13. Владимир Ильич стройдын бажы жаар јылгыр-јылгыр базып, өдө берди.

51 таскаду. Јерин көргүзип турган айалгаларды таап алыгар. Олор куучын-эрмектин кандый бөлүгиле айдылып турганын, кандый сөскө баштанып, кандый суракка каруу берип турганын куучындап беригер.

1. Мында улус парктагы тындулардын јүрүмин көрүп турдылар. 2. Ыраакта койу агаш көрүнөт. 3. Бис өзөккө түштибис. 4. Түндүкте соок, Тошту тенгис бар. 5. Боргой Тукеев городто јуртаган. 6. Өткөн јайда мен Кавказта болдым. 7. Экскурсияга барып келдибис. 8. Менин ороонымда кажы ла кижини түңей праволу. 9. Волга түштүк жаар ууланып аккан. 10. Барнаулга конференцияга барган делегаттар ончозы јанып келдилер. 11. Ангчылар кырда эки түлкү көрдилер. 12. Кинодон эрте јанып келдим. 13. Пионерлер музейге барып јүргөн.

52 таскаду. Капсуларда берилген сурактардын ордына јерин көргүзип турган айалгаларды бичип, эрмектерди кенгидип салыгар.

К ө р г ү з ү. Кўскиде ак койондорго јаланда коомой.

1. Кўскиде ак койондорго (кайда?) коомой. 2. (Кайда?) Пушкиннин јаан портредин көрдим. 3. (Кайда?) оромдор узун, элбек, түп-түс. 4. Колхозчылар (кайдаар?) лекция угарга барып јадылар. 5. Бис (кайда?) сад отургустыс. 6. Мен (кайдаар?) үренерге барарым. 7. Көп кушкаштар кўскиде (кайдаар?) уча бередилер. 8. Сууны јакалай барган капчал јол (кайдаар?) бурылат. 9. (Кайда?) көп таш көмүр бар. 10. (Кайда?) сүреен јараш мрамор көп. 11. Кўскиде малды одордон (кайдаар?) апаргылайт. 12. (Кайдан?) экскурсанттар келген. 13. Илья бойынын бала тужын (кайда?) өткүрди. 14. Мен (кайдан?) келдим. 15. Керептер (кайдаар?) жирди. 16. Жаан завод (кайда?) турды. 17. Ай кенетийин (кайдан?) көрүне берди.

Ойин көргүзөр айалга.

53 таскаду. Ойин көргүзип турган айалгаларды таап алыгар, олоҥ куучын-эрмектин кандый бөлүгиле айдылганын, кажы ла айалга кандый сөскө баштанганын, кандый суракка каруу берип турганын жартап беригер.

1. Бис жайгыда Новосибирск жаар барарыс. 2. Кече шуурган болгон. 3. Азийда алтай улустын жүрүми шыралу ла кыйынду болгон. 4. Эзенге жетире сыйыным национальный школдо үренер. 5. Орто үредүлү школдордын үредүчизи болорго институтта беш жыл үренер керек. 6. Түшке жетире жаңы тудуп турган электро-станциянын жанында болдыбыс. 7. Балдар детсадка жети жашка жетире жүргүлөйт. 8. Бир мун тогус жүс бежен бир жылда август айда Горно-Алтайскта научный конференция болгон. 9. В. Маяковский 1930 жылда жада калган. 10. Бистинг албаты жылдын сайын 5-чи декабрьда Советский Конституциянын күнин байрам-дайт.

54 таскаду. Ойин көргүзип турган айалгаларды эрмектин учуры аайынча келиштире точкалардын ордына тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Деремнеде ... электрический оттор күйе берди. 2. Мен школдо ... жыл үренип турум. 3. Россияда помещиктердин ле капиталисттердин жаңын ... жоголткон. 4. Горно-Алтайский автономный область ... төзөлгөн. 5. Бастыра улус (канча часка?) ... кичеенип иштеди. 6. Мешкелерди ... жууп туратан. 7. Кар ... кайылып жат. 8. Поезд ... тун ортозында, ... келер. 9. Бис ... эртен тура, ... келерибис. 10. Кышкыда бүрүпкий ... жирет.

55 таскаду. Бу берилген сөстөр ойин көргүзип турган айалгалар болор эдип, эрмектер сананып бичигер.

Озогыда, кече түнде, 1918 жылда, күнүн сайын, тудуш ла, үредүлү жыл башталган соңында, 1941 жылдан ала 1945 жылга жетире, кыштын учына жетире, баштапкы июньда, 1917 жылда, узактан бери.

56 таскаду. Јерин ле ойин көргүзөр айалгаларды тузаланып, «Канн-кулды канайып өткүрдим (өткүрерим)» деп темага кичинек куучын бичигер.

Шылтагын көргүзөр айалга.

57 таскаду. Шылтагын көргүзип турган айалгаларды таап алыгар. Олоҥ куучын-эрмектин кандый бөлүгиле айдылганын, кандый сөскө баштанганын, кандый суракка каруу берип турганын жартап беригер.

1. Урокты билбегенинен унчукпай отурбаска, берилген жакылтаны күнүн сайын бүдүрип турар керек. 2. Болор-болбос керек

учун өөркөшлөгөр. 3. Уйкузыраганымнан нени де айдып болбой турдым. 4. Соокко тонгонымнан колдорым кабышпай барды. 5. Күнүн сайын эртен тура зарядка эдип турганымнан улам су-кадыгым жаранды. 6. Павлик сүүнген бойынча тышкары чыгара жүгүрди. 7. Балдар коркыганынан унчукпай бардылар. 8. Алёша чочыган бойынча кургак будакка баскан. 9. Шахмат ойноп билбес учун мен жаныскан унчукпай отурдым.

58 таскаду. Эрмектердег шылтагын көргүзөр айалгаларды чыгара бичип алыгар.

1. Соок стенелерге, эжиктерге токулдатканынан керек дезе тоормоштор до жарылгылайт. 2. Ачабына ла оорыганына эриндери ле колдоры тыркыражып, жүзи бастыра тартылыжып турды. (М. Г.) 3. Лёнька коркыганынан, сооктон ло таадазынын бурулап айткан кунукчыл кыйгызынан чек талымжырай берди. (М. Г.) 4. Мынайып чечен кокурлаганына исправник каткырды. (П.) 5. Ада-энем жогынан өскүс өскөн эдим. (Чөрчөктөн). 6. Аштаганыска чыдажып болбой, айылдаш жаткан айылдарда не барын көрөргө жүретенис. (П. К.) 7. Мен коркыганыма отурган жеримнен тура жүгүрдим. (П. К.) 8. Энем ачу-коронго бастырганына үни тыркырап турды. (П. П.) 9. Сүүнгенимнен көзимнен жаш акканын билбей калган эмтирим. 10. Мен кородогоныма кыймыктанар күч те, эрмектенер тил де жок болуп, полго жыгылып, узак жаттым. (Фад.) 11. Кыш келгенинен улам балдар чанагаштарын ла чаналарын белетей бердилер. 12. Жааш жааганынан аштын кылгазы жарана берди. 13. Сенин учун омор мөрөйдө баштапкы жер алып болбогон.

59 таскаду. Капсуларда берилген сөстөрдү шылтагын көргүзүп турган айалгалар эдип, точкалардын ордына бичигер.

1. (Мендеген) ... өскө тетрадь экелген эмтирим. 2. Ийт (соктырган) ... аксап турды. 3. (Түргөн базыш) ... тыныжы бадышпай турды. 4. (Лунган) ... кызыл бөс онго берген. 5. Бүгүн ол (оорыган) ... ишке келип болбогон. 6. Машинанын (табыш) ... улустын эрмеги угулбайт.

60 таскаду. Бу берилген сөстөрдү шылтагын көргүзүп турган айалгалар эдип, эрмектер сананып алыгар.

Укпаганымнан улам, карыганынан, күйгектен улам, санааркаганынан, чеберленбегенинен, сүүнгенимнен улам, сенин учун.

Амадузын көргүзөр айалга.

61 таскаду. Амадузын көргүзүп турган айалгаларды таап алыгар. Олор куучын-эрмектин кандый бөлүгиле айдылганын, кандый сөскө баштанганын, кандый суракка каруу берип турганын жартап беригер.

1. Машинаны магазинге садарга экелген. 2. Нина энезиле экү жоруктаарга немелер белетегиледи. 3. Айылдаш айылдажын күндүлөөрге кычырып турды. (Кр.) 4. Станцияда поездти саккырга эртелеп бардыс. 5. Одуарга таш көмүр экелдилер. 6. Жанты бичик аларга балдар магазинге бардылар. 7. Клубка киноны эртен көргүзөргө экелген.

62 таскаду. Амаду кебер глаголло айдылган амадузын көргүзүп турган айалгалардын алдыла чийү тартыгар.

1. Ол от жарыдарга турага кирди. 2. Сас жерди кургадарга чичкечек каналдар казып жадылар. 3. Ат-нерелү орус лётчиктин мында уткырга күүнзеп турдылар. 4. Атты ээртеерге Санат ээр экелди. 5. Кирее одын кезерге керектү неме. 6. Бичик кычырарга библиотекага барды. 7. «Путь Ленина» колхозтын колхозчылары общественный малга азырал белетеп аларга кичеенип турдылар. 8. Цыганок базардан эт, кулур садып аларга барган. (М. Г.) 9. Бис жааштан жажынарга жүгүрдибис.

Эдилгенин өдүп турган аайын көргүзөр айалга.

63 таскаду. Эдилгенин өдүп турган аайын көргүзүп турган айалгаларды таап алыгар. Олор куучын-эрмектин кандый бөлүгиле айдылганын, кандый сөскө баштанганын, кандый суракка каруу берип турганын жартап беригер.

1. Бистин сүүген Төрөлис коммунизмге токтоду жоктон барын жат. 2. Кайран Совет ороонум жаскы күндий жаранзын. 3. Чөлдө салкын кожондый угулат. 4. Тозыяков Иженер сүреен жакшы үренип жат. 5. Кургулова Аришка, келген улусты көрөлө, череттий кугара берди. 6. Жуунда бастыра иш керегинде кыскарта, чокум куучындажып алдыс. (П. К.) 7. Ак чаазында уулынын сөстөри алтын жылдыстий бижелешти. (П. К.) 8. Тоорчыктын үни үзүк жок жаныланат. 9. Ленканын алдында тумандый көжөгө ачылды. (М. Г.)

64 таскаду. Точкалардын ордына эдилгенин өдүп турган аайын көргүзүп турган айалгаларды кожуп, бичип адыгар.

Көргүзү. Суу бортылдап, кайнап турды.

1. Суу ..., кайнап турды. 2. Машина кырды өрө ... чыкты. 3. Балдар ишти ... бүдүргиледи. 4. Чечектер ... көрүнөт. 5. «Бүгүн кандый жакшы күн!» — деп, Лажнай ... айтты. 6. Володя ... куучында жарга белен үренип алды. 7. Амырап алган аттар ... иштегилейт. 8. Урокто ... отураар керек. 9. Пионерлер сбор болотон жерге жетире ... бардылар.

65 таскаду. Эдилгенин өдүп турган аайын көргүзүп турган айалгаларды таап, озор куучын-эрмектин кандый бөлүктөриле айдылганын жартап беригер.

1. Шибееден келген улус оны күреелей турганын ол эзебей де турды. (Л.) 2. Ыраактагы туулар ышка бүркелип калгандый көрүнөт. 3. Айу өбөгөннүн жыгылганын анчы лапту көрүп алды. (П. К.) 4. Көк жаланнын жаш өлөңи жараштыра өзүп чыкты. (П. К.) 5. Колхоз жаш малын семиргенче куурлу одордо тутты. 6. Москванын вокзалдарына поездтер орооннун бастыра талаларынан ээчий-деечий келгилейт. 7. Бистин школдын үренчиктери орустап ончозы билер. 8. Жоон тоормошты бежүлөп көдүрдис. 9. Эжем туранын полын кажайта јунуп салат. 10. Дуб агаш Алтайский крайда каа-јаа ла учурайт.

66 таскаду. Берилген сөстөрдн эдилгенин өдүп турган аайын көргүзүп турган айалгалар эдип, эрмектер сананып бичиң алыгар.

Кунукчыл, араай, таң атту, самолётло, орустап, тоорчык чылап, јирме катап, јараттай, төңлө, мендеп, араай јайканып, өңөлөп, меесле, кырлай.

67 таскаду. Јерин көргүзер айалга ла эдилгенин өдүп турган аайын көргүзер айалгаларды темдектеп беригер.

1. Қайда да ыраакта нйт үргени угулды. Онон агаштын ортозында мылтык атканы угулды. 2. Қичинек чибинин ары јанынан кенетийин түлкү көрүнип келди. 3. Чөл лө тегери биригип тургандый јерден булуттар араай јылыжат. (М. Г.) 4. Јолло, кышка өчөшкөн неме чилеп, обзор чөйилет. 5. Анайып, бир күнде малчы көс көргөн јер јаар көндүрезинен басып ийди. (Чөрчөктөн). 6. Тышканы салкын атыйланып турды. Кургак кар көзнөктин шилдерине јаба согуп турды. 7. Тенеринин күзүртиндий, темирдин шыңыртындый өткүн јаман үн угулды. (Чөрчөктөн). 8. Советский ороонго бойынын хозяйствозын јаңыдан јазап тургузарга келишкен.

68 таскаду. Берилген текстти кычырыгар, айалгалардын группаларын айдып беригер.

Бүгүн эртен тура, сегис часта, Кремльде пушка үч тарый атты. Ишмекчилер, служащийлер, Кремлевский военный школдын курсанттары площадька чыктылар. Нөкөр Ленин субботникке туружарга база келген. Владимир Ильич стройдын бажы жаар жылгыр базып, өдө берди.

Ончо улус музыкалу, военный ээжи аайынча түп-түңей басып, Кремльдин ичинде тоормоштор, таштар, досколор, сүрее-чөп чогул салган жер жаар баргылады. Анда ок оодылып калган абра-чанактар да жаткан, жерде снаряд жарылган оролор до бар эмтир. Ол немелер ончозы Октябрьский революция тужунда ак-гвардеецтерле жуулашканынан артып калган.

Бир күннин туркунына Кремльдин площадин ончозын арулайла, жазап салар керек болгон.

Элден озо тоормошторды жуунаткандар. Кажы ла тоормошты эки кижилеп, жаан тоормош учураза, төрт кижилеп тажып тургандар. Ленин бир военный кижиле экү тоормоштор тажып турган.

Жаркынду айас күнненг улам, нөкөр Ленин коштой иштеп турганынан улам бүгүнгү уур иш ончо улуска сүрекей сүүнчилү байрамдый болды.

(А. Кононовтын «Субботник» деп куучынынан.)

Эрмектердин жайылган члендери.

69 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар, жайылган члендердин алдыла чийү тартып салыгар.

1. Бу бичикте айдылган учурал одус жыл мынанг кайра болгон. 2. Городтонг келген таайым меге бу фотографический аппаратты сыйлап берген. 3. Газетке бичип турган заметканы сеге кычырып берейин дегем. 4. Қайындардан ла аспактардан саргарып калган жалбырактар түжеле, буттын алдында шылырап турды. 5. Қарастайдын черүге баратан уулы колхозто электрик болгон. 6. Балдар кожондоп турган кожон ырысту, жайым жаңыланып турды. 7. Бир частын бажында келер поездле мен Москва жаар барарым. 8. Кече бичиген письмо эмдиге жетире столдо жадып жат. 9. Нөкөрим оору колын тангып алган отуры. 10. Кызыдып салган темирди куру колло тутпас керек. 11. Уроктын өткөнин сеспей де калдым. 12. Экскурсияга баратан балдар школ.

дын јанына јуулды. 13. Бруцеллёз оорып турган уйдын сүдин кайнатпай качан да ичпегер.

70 таскаду. Берилген эрмектердин јайылган члендери кандый сөсти жартап турганын айдып беригер.

1. Кистенёвкадан аткарылган аттар Владимир Андреевичти төрт конок сакып турды. (П.) 2. Бистин алдыбыста көдүрилип турган бийик кыр үч башту болды. 3. Улай чөйилип барган кайындардын ортозында каа-јаа карагайлардын баштары көрүнөт. 4. Билдирер-билдирбес угулып турган табыштар кайдан да ыраактан једип турды. 5. Күнге чалдыгып калган сары өлөннин ортозында үн токтотпой конустар чыркылдажып турды. 6. Керептер жүрүжетен Волго-Дон канал бүдүп калганы удай берди. 7. Школго алып жүретен немелерди сумкага энгирде салып белетеп турар керек. 8. Ишти чала-была эдерин мен сүүбейтем. 9. Адып алган элигин артынып алган экелди.

71 таскаду. Жартаачыларга жартаачы члендер кожуп, айдылган эрмектерди бичип алыгар.

Көргүзү. Волейбол ойногон балдар таркай бердилер.

1. Ойногон балдар таркай бердилер. 2. Үренчиктер консультацияга келди. 3. Иштейтен улус жуунга келди. 4. Баратан балдар сүүнип тергенди. 4. Аккан суу учы-учында талайга түжет. 5. Эртең турадан ала аяс болгон тенери тал түште булуттана берди. 6. Элбек јайылган түс јол ачык јалангла өдүп турды. 7. Таайым јуртап јаткан станция бистен ыраак эмес болгон. 8. Өзүп турган чибилер карга бүркелип турдылар.

72 таскаду. Текстти бичип алыгар. Јайылган члендердин алдыла база оморды жартап турган сөстөрдүн алдыла чийү тартып алыгар.

1. Табару башталган јерде бир де табыш јок болды. 2. Туранын эжигинде турган улус меге таныш эмес болды. 3. Карагайлардан бүткөн жыш өкпөзинен оору улуска сүрекей тузалу. 4. Састалган јердин суузы агып, Урсулга кирип јат. 5. Бистин јаткан јерибистин ады Аскат деп адалды. 6. Суунун јарадынча өзүп турган арал сүреен койу болды. 7. Ойноп турган балдардын үнгүр үндери јангы школдын көзнөктөринен чыгып, угулып турды. 8. Үренип турган школыбыс бистин деремнеде болды. 9. Кырдын эдегинде турган айыл менин карындажымнын айылы. 10. Бис көчүп келген тура койу јаан көлөткөлү садтын ортозында турды. 11. Бистин нөкөрибистин үлгери базылган журнал-

ды литературный кружок чыгарып јат. 12. Күстин курузынаң саргарып калган ағаштардың баштарын күн јарыдып турды.

IV. ТЕГИН ЭРМЕКТЕРДИҢ БУДУМДЕРИ.

Јарты јок жүзүндү эрмектер.

73 таскаду. Берилген јарты јок жүзүндү эрмектердинг учурын јартап беригер.

1. Билер улустан сурап та укпас, олордон сагыш та алын-
бас, текши јонго электетсе де, туткан керекти үреп салар. (Кр.)
2. Неменин тузазын аайлап, билип албай, оны јамандап, јектеп
турат. (Кр.) 3. Јалбагынаң јатсан, күн де орой чыгар. 4. Кара
сууга түкүрбе, калык-јонды јамандаба. 5. Канча кире иштезен,
анча кире аларын. 6. Јакшыга јанашсан, јакшызы југар, ја-
манга јанашсан, јаманы југар. 7. Јаманның колына бергенче,
јакшының јолына сал. 8. Кейлензен, чечен болбозын, мактан-
зан, бай болбозын. 9. Карганның сөзин каптыргага сал, јаан-
ның сөзин јанчыкка сал. 10. Ак сагышты карартып болбозын,
кара сагышты агартып болбозын. 11. Эне сөзин энделтпе, ада
сөзин артырба. (Кеп сөстөр.)

74 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Јүзүндү эрмектердинг баштаа-
чызының алдыла бир чийү, айдылаачызының алдыла эки чийү, јарты јок
јүзүндү эрмектердинг айдылаачызының алдыла тыйрык чийү тартып са-
лыгар.

1. Ээн јерде јадарга күч. 2. Кеен булуннаң биске серүүн
салкын согуп турды. 3. Серүүнде иштеерге јакшы. 4. Караңгуй-
да кычыарга јарабас. 5. Эрте турарга тузалу. 6. Тан адып
турды, пристанның үсти јанында, кумакту кажатта, койу ка-
рагай ағаштар көрүне берди. 7. Бүгүн тышкары јылу. 8. Иш-
мекчилер мөрөйлөжип јат. 9. Алтайдың тууларында јерден
казып алатан јөөжө көп. 10. Бүгүн јуун болор деп јарлагандар.
11. Бу тураның јаражын. 12. Кадын сууның терегин. 13. Су-
кадык болорго, физкультурала заниматься эдер керек. 14. Ки-
жинин иштемкейи јакшы. 15. Көп тилдер билери тузалу.
16. Алёшага чертёжнике үренерге келишпеген.

75 таскаду. Берилген эрмектерди јарты јок жүзүндү эрмектер эдип ку-
бултыгар, айдылаачызын јакылта кеберлү глаголло айдыгар.

Көргүзү. *Јети катап кемјийт, јангыс катап кезет. Јети катап кемји,
јангыс катап кес.*

1. Улусла јөптөжөт, бойының сагыжын јылыйтпайт. 2. Өскө

кижинин түбегине каткырбайт. 3. Жаагы жаанына айттырбайт, жалкуларды жаттырбайт. 4. Жаандардын айтканын угат, жакылгазын кыйалта жоктон бүдүрөт. 5. Жалкурбайт, мендебейт, ончо иштерин түргөн бүдүрөт. 6. Бойун мактабайт, төгүн айтпайт, качан да шакпырабайт.

Жүзүни жок эрмектер.

76 таскаду. Эрмектерди бичип, айдылаачынын алдыла эки чийү тартыгар. Кажы ла эрмекти члендери аайынча ылгаштырып, эрмектердин бүдүмин айдып беригер.

1. Эмештен карануйлайт. 2. Тан алды жаар тенери айаза берди. 3. Биске жанар керек. 4. Меге садты кечире барарга келишти. 5. Торт карануйлай берген. 6. Адам колхозтын анчызы. 7. Жалаңда тымый берди. 8. Ишти ончобыска учына жетирерге келишти. 9. Изүде сууга кирерге жакшы. 10. Карындажым он алты жашту. 11. Таадам кокурчы. 12. Бүгүн айас.

77 таскаду. Жарты жок жүзүндү ле жүзүни жок эрмектердин учурын жартап беригер. Жүзүни жок эрмектерди бичип алыгар.

1. Эниргери жылый берди. 2. Кулагы шынгырайт. 3. Бистин аймакта кукуруза үрендеп жадылар. 4. Бүгүн театрда болдым. 5. Эмеш коркынчылу. 6. Ашты жибей жадып, амтанын айтпа. 7. Жортсо, жол алар, жолугушса, сөс угар. 8. Олорго үренер керек. 9. Изү күнде сууда серүүн. 10. Өчөмик билдирет. 11. Бистин көктөнөр кружокто жилбүлү. 12. Кайра көрөргө жетпеди. 13. Кемге де озо барарга келишти. 14. Күнге жылый берди. 15. Сүрекей кунукчыл.

78 таскаду. Берилген жүзүни жок эрмектерди тузаланып, бир кичине куучын бичип алыгар, куучынга бойыгар бажалык беригер.

Салкындайт. Карануйлайт. Жаңмырлайт. Күркүрейт. Соойт. Кенетийин айасты. Сүүнчилү боло берет. Жаркындалат.

79 таскаду. Берилген эрмектердин баштаачызын божодоло, айдылаачызын көп тоодо тургузып, жарты жок жүзүндү эрмектерге көчүрүп салыгар.

Көргүзү. Директор меге доклад айдарын жакарды. Меге доклад айдарын жакаргандар.

1. Директор меге доклад айдарын жакарды. 2. Үренчиктерге библиотека журналдар алдыртты. 3. Үренчиктер колхозтын ижине болужып жат. 4. Пионерский лагерьде балдарга пионервожатый нажылык ла нөкөрлик керегинде лекция кычырды.

6. Больницада кызычактын көзине врач эм тымысты. 7. Магазинде таңкылабазын деп, садучы жар бичип салды. 8. Ишмекчилер заводтордо ло фабрикаларда жети час иштеп жат. 9. Кинотеатрга улусты контролер билет жогына божотпой жат.

Адалганду эрмектер.

80 таскаду. Тексттег адалганду эрмектерди чыгара бичип алыгар.

1. Соок. Буттын алдында кар кыжырайт. (*Остр.*) 2. База ла Евпатория. Түштүктинг изүзи. Изү күнде агаштын ортозында жакшы. 3. Кышкы айас тал түш. 4. Бир мунг тогус жүс бежен экинчи жыл. Март. Кырлар, кобылар, суулар туманды өткүрө көрүнүп турды. Жылу кейде тым. 5. Бир мунг тогус жүс он алтынчы жыл. Октябрь. Түн. Жанмыр ла салкын. Ольхала туй өзүп калган састарда окоптор. Алдында эмиктенг эткен тозулар. Окоптордо соок, чейик балкаш. (*Шол.*) 6. Июльдын калганчы күни. Тенери чанкыр. Салкын жок. Жылу. (*Т.*) 7. Мен Ашхабад жаар атанып брааткам. Таң алдында ойгонып келдим. Тым. Кичинек станция. Туралар. Кумак. Айас күн. Салкын. Коштой отургам нөкөрим көзнөктөг көрди. (*В. Г.*)

81 таскаду. Адалганду эрмектерди тузаланып, берилген темалардын бирүзине кыска куучын бичигер.

Темалар: 1. Жаскы күн. 2. Айдын түн. 3. Суу. 4. Кышкы агаш. 5. Спортивный мөрөй. 6. Амыраар күн.

82 таскаду. Текстти кычырып, эрмектерди бүдүмдериле ылгагар.

1. Кышкыда сүрекей кунукчыл. Разъезд кичинек. Айландыра агаш. (*А. Г.*) 2. Энир. Өй жети час. (*Чунижеков.*) 3. Көк тенери: Ногон сууда суугуш, кас. (*Саруева.*) 4. Тышкары жас! Кушкаштар чыкыражат! Айландыра кандый үрүш! Балдар анда каткырыжат. 5. Айландыра жай, айландыра көк. Күн жаркынду көрөт. Жараш чечек мында көп, тенери көгөрөт. (*Саруева.*) 6. Тымык. Соок. Кар жадат. Бис турала, угуп жадыс. (*В. Инбер.*) 7. Сол жанында жаан көзнөк. Көзнөктинг алдында иштене-тен чертежный стол. Радио. Экран. Уч-төрт бичик. (*Маяк.*) 8. Ту ол жарат. Онон айландыра элбек жерге көзинг жедер. 9. Бу жүс беженинчи номер. 10. Ол кандый жакшы жыт! Эбиреде кандый жараш! 11. Соок күндөр, шуурган. Партиянын Төс Комитеди Ленинди Разливтенг Финляндия жаар апарар эдип жөптөгөн. Жапаш ээн туруп калды. Ленин жүре берген. Эмди ол жерде па-

мятник — бүдүн таштан ойып эткен жапаш — туруп јат. (Конов.)

Толо эмес эрмектер.

83 таскаду. Берилген эрмектерден толо эмес эрмектерди чыгара бичип алала, озор ненин учун толо эмес болуп турганын јартап беригер.

Ваня унчукпады. Уулчак база унчукпады. Онойып анча-мынча ой өтти. Военный уулчак чыдажып болбоды.

- Не турун? — деп, кизирт этти.
- Турар күүним келерде, турум ла — деп, Ваня айтты.
- Кайдан келген эдин, анаар бар.
- Бойын бар! Агаштар сенин эмес!
- Менин...
- Канайда?
- Онойдо. Мында бистинг подразделение туруп јат.
- Кандый подразделение?
- Анда сенин керегин јок. Бистинг аттарыс та мында.

(В. Катаев. Полктын уулы.)

84 таскаду. Толо эмес эрмектердин кандый эчени члендери божодылып калган, айдып беригер.

1. Уул чалгылу брааткан. Кыс дезе — тырмуушту. 2. Баштапкы эки кыпта карангуй болгон, үчинчизинде от көрүнип турган. 3. Кайда да кушкаш кожондой берди. Оны ээчий экинчизи. 4. Озор узак куучындашты. Јаанам — араай, ачынылу, таадам дезе кыйгырып, чукулду. (М. Г.)

85 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Толо эмес эрмектердин алдыла чийү тартыгар.

1. Сен Москвада Третьяковский галереяны көрдин бе? — Э-э, көргөм. 2. Нени кычырып јадыгар? — Александр Фадеевтин «Јиит гвардия» деп романын. 3. Телеграмманы кемге бичип турун? — Сыйыныма бичип турум. 4. Јаан јанмыр болордо, агын суулар јарадынан ашкан. 5. Лениннин адыла адалган колхозто јангы радиоузел төзөлгөн. 6. Кайда барып јадын? — Киного. 7. Тенгери килен айас болды. 9. Мен слерге солун куучын айдайын, угарыгар ба? — Угарыс.

86 таскаду. Тургузылган сурактарга толо эрмектерле каруу беригер.

1. Карындажын кандый классты божотты? 2. Сен пионерский лагерьде болдын ба? 3. Слер Москвада В. И. Лениннин

адыла адалган музейде болдыгар ба? 4. Ұредү канча часта башталар? 5. Горно-Алтайский автономный область качан тө- зөлгөн? 6. Сенин јаткан јерин кайда?

87 таскаду. Берилген эрмектерден озо баштап толо эмес эрмектерди, онын қийининде адалганду эрмектерди, учында јүзүндү ле јарты јок јүзүн- дү эрмектерди чыгара бичип алыгар.

1. Слер коммунизмнинг улу стройкаларында туруштыгар ба? — Э-э, турушкам. 2. Садта бир канча карагайларды салкын сындырып салган. 3. Шуурганду кар. 4. Таг алдында тышкары соок. 5. Күскиде тоорчыктыг үнин угарга кереес. 6. Слер нени көрүп туругар? — Брюлловтыг «Помпейдинг калганчы күни» деген картиназын. 7. Соок күн. 8. Ончобыска үренерге кели- жер. 9. Эниргери талайда јаан кереп көрүнди. 10. Қарангуй түн. 11. Түштүкте кыра ижин эрте баштап јадылар. 12. Башкирия- да нефть иштеп турган јерди экинчи Баку деп адагылайт. 13. Келип јат. 14. Јағмыр. 15. Јарадынаг ашкан суу ортолыкты туй алды. 16. Қолхозтыг текши јуунын сегис часта өткүрерге јөптөшкөндөр.

88 таскаду. Текстти кычырып ийигер. Тегин эрмектердинг бүдүмни айдып беригер.

КҰН ҚАРЫҚҚАНЫ.

15 апрельде күн карыккан. Бастырабыс онын башталарын сакып турдыс. Күн тал түштен кыйа берген. Экинчи смека үренип баштаган. Је бастыра балдар күн јаар көрөргө, ыштан койгон шилилер белетеп алган. Перемена. Ончобыс тышкары чыктыс. Кенетийин кем де: «Башталды!» — деп кыйгырып ийди. Чындап та, күнди кандый да кара чийү бөктөп турды. Ол чийү улай ла јаанап турды. Је бастыра күнди бөктөбөди.

Бир канча өй өткөн соғында, күннинг жаркынду келтегейн эмештен јаанады. Улай ла јарып-јарып браатты. Удабай күн чек аруланып, ойто ло сүүнчилү жарый берди.

89 таскаду. Текстти кычырып, толо эмес эрмектердинг кандый эчиги члендери божодылып калганын айдып беригер.

— Малчы, сен үйде бе?

— Оу! — деп, малчы чыгып келди.

— Је, сен јажын, мен табайын.

Оны уккан Малчы ойто айылына кирип, оңы-бажы јок јү-

рексиреп, төрдөги каптардын кийинине жажынып жадат. Қойчы оны көрүп сурады:

-- Канайып түрүң?

— Қаан кижиден јажынып, каптыг кийинине кирип турбай.

Анайдарда, Койчы айтты:

— Кайда, бери кел.

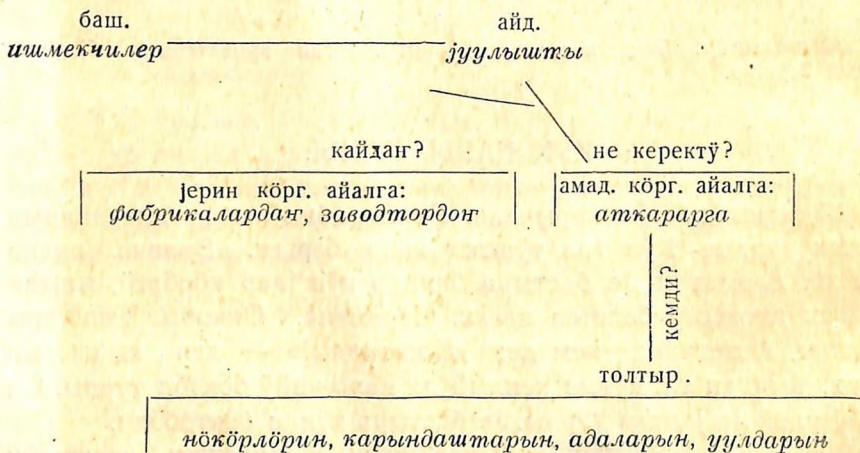
Онон Малчыны ала жойоло, ары-бери эжчеп, оймок эди кубултып, он коланын ус сабарына кийип алала, көктөн берди. (Чөрчөктөн.)

V. УҚТАШ ЧЛЕНДҮ ЭРМЕКТЕР.

Укташ члендер керегинде текши айдылганы.

90 таскаду. Укташ члендү эрмектердин схемазын тургузыгар.

Көргүзү. Ишкекчилер нөкөрлөрүн, карындаштарын, адаларын атка-
рарга фабрикалардан, заводтордон жуулышты. (Фурм.)

91 таскаду. Текстти эрмектинг члендери аайынча ылгап салыгар. Кажы ла эрмекте кандый эчengi члендер укташ болуп турганын айдып беригер.

1. Бистин советский ороондо заводтор, фабрикалар, колхозтор, совхозтор, школдор жылдыг сайын көптөп јат. 2. Советский учёныйлардыг, инженерлердинг, агрономдордыг, врачтардыг, үредүчилердинг јангы иштери науканы байыдып јат. 3. Юннатский кружоктын члендери эм эдер өзүмдер, мешкелер, јинлектер јуугылап јат. 4. Олег Кошевой јалтанбас, турумкай, сүреен керсү, јалакай, јакшы нөкөр болгон. 5. Советский албаты амыр-энчү иштеп јат, бойынын ижиле ороонын тыгыдып јат. 6. Альпинисттердинг ле туристтердинг базазы Кавказта, Памирде, Тянь-Шаньда, Алтайда бар.

Укташ члендердинг ортозында запятойлор турары.

92 таскаду. Карарта базылган сөстөргө үзеери укташ члендер кожуп, эрмектерди кенгидип салыгар. Укташ члендердинг ортозына токтой түжетеп темдектер тургузып, текстти бичип алыгар.

Көргүзү. Магазинде бөс ... бар. Магазинде бөс, учук, оймок, кайчы бар.

1. Школдыг садында яблонялар ... өзүп јат. 2. Адам магазинен стол ... садып алды. 3. Мен јайгыда кой ... кабыргам. 4. Таадам койон ... аткан. 5. Уулчак тетрадь ... садып алды. 6. Колхозто арба ... үрендеп јат. 7. Тайгада карагай ... өзүп јат. 8. Мен городто кино ... көрдим. 9. Совхозтынг огородында огурчын ... өзүп јат. 10. Бистин городто стадион ... бар. 11. Китайдынг эн јаан суулары Хуанхе 12. Бистин областыта алтай ... албаты јуртап јат.

93 таскаду. Текстти кычырыгар. Укташ члендү эрмектерди таап ала-ла, токтой түжетеп темдектерди тургузып, бичип алыгар.

МАЛЧЫЛАРДЫГ ТУРАЗЫНДА.

Малчылардын туразында малчылар айдын ичинде эки катап јуулып, медицинский шинжү өдүп кино көрүп лекция угуп концертте туружып иш јадын-јүрүм керегинде сурактар шүү-жип јат. Мында ок магазин библиотека јүзүн-јүүр газет журнал бичик кычырар зал бар. Малчылар колында турган малын жылдан чыгым јок чыгарып онын продуктивностын бийиктедип, Төрөлине көп эт сүт түк берери учун тартыжат. Малчылардын

балдары жаан-жарык школдордо үрөнөт. Школдордо мастерской-лор кабинеттер ачылат.

Укташ члендердин ортозында колбоочылар турары.

94 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар, керектү жерге токтой түжөгөн темдектер эмесе колбоочылар тургузыгар. Колбоочылардын учурын жартап беригер.

К ö р г ү з ү. *Алтайдын тууларында айулар, сыгындар, түйлүлөр көп. Алтайдын тууларында айулар, сыгындар да түйлүлөр көп.*

1. Алтайдын тууларында айулар сыгындар түйлүлөр көп. 2. Алтайда чибилер карагайлар мөштөр кайындар тыттар өзөт. 3. Баштапкы майдын демонстрациясында ишмекчилер колхозчылар служащийлер үренчиктер турушкан. 4. Туулу Алтайда жакшынак кожончылар үлгерчилер бичечилер икили тартар топшуур ойноор улус көп. 5. Кажы ла колхоз совхоз журт клуб алдынан бойы художественный коллективтү болорын некейт. 6. Элбеде тузаланар эдимдер чыгарар цехтерде отургуштар столдор тумбочкалар шкафтар шифоньерлер эдет.

95 таскаду. Берилген эрмектерди бичип алыгар. Келижер жерлерде колбоочыларды тузаланыгар, токтой түжетен темдектерди тургузып салыгар.

К ö р г ү з ү. *Күйгек те, салкын да, журт та, шуурган да албатынын журт хозайствозына каршу жетирет.*

1. Күйгек салкын жоткон шуурган албатынын журт хозайствозына каршу жетирет. 2. Куйбышевский гидроэлектростанция Москвага Саратовко Куйбышевке электроэнергия берер. 3. Кандыкты чомурды сүтке кайнатса амтанду. 4. Кара ак өңдү койлор курагандар кучалар меесте одордо жүрү. 5. Бистин журтта электричество радио телефон бар. 6. Почтальон газеттер письмолор журналдар экелди. 7. Койон элик айу түйкү күскиде жакыда түлөп жат. 8. Таш көмүр нефть агаш газ одурага керектү онон до өскө жөөжөлөр бистин ороондо сүреен көп. 9. Исторический кружокко бежинчи алтынчы жетинчи класстын үренчиктери жуулды. 10. Улагашевтин Кучияктын Калкиннин чөрчөктөрүн алтай литературный кружоктын члени болуп турган үренчиктер жилбиркеп кычырадылар. 11. Учительскийде залда класстарда ару болды. 12. Жайгыда колхозтын уйларын эртен тура түште энгирде саап жат.

96 таскаду. Кычырала, токтой түжетен темдектерди жартап айдып беригер.

1. Уренчиктер жиилек, мешке, кузук тердилер. Уренчиктер жи-

лек те, мешке де, кузук та тердилер. 2. Галяда кызыл, кара; жажыл карандаштар бар. Галяда кызыл да, кара да, жажыл да карандаштар бар. Галяда кызыл, кара ла жажыл карандаштар бар. 3. Алеша журап, кычырып, бичип јат. Алеша журап та, кычырып та, бичип те јат. Алеша журап, кычырып ла бичип јат. 4. Јайгыда бистинг школдын үредүчилери Кавказта, Крымда, Орто Азияда амырады. Јайгыда бистинг школдын үредүчилери Кавказта, Крымда ла Орто Азияда амырады.

97 таскаду. Берилген эрмектерди бичип алыгар. Точкалардын ордына эрмектинг учуры аайынча келижиپ турган колбоочыларды тургузып салыгар.

1. Јагмыр ... урулып келет, ... эмештен ле тамчылап турат. 2. Карындажым... нөкөрине, ... школго барды, билбей турум. 3. Оттын айагында эки эмеген, көп тоолу балдар ... каткак чырайлу грузин отурдылар. (Л.) 4. Урок јенгил..., јилбүлү ... болды. (Л.) 5. Мен орто школды божотсом, медицинский институтка үренерге барарым. 6. Карындажым Новосибирскте ... Иркутскта үренер. 7. Шуурган ... тынгый берет, ... токтой берет. 8. Мен орус тилди јакшы билерим, английский ... тилди јакшы билерим. 9. ... агдап јүрет, ... јоруктап јүрет. 10. Тенгери бүркү де болзо, ... јылу болгон. 11. Қаракай тракторист ..., комбайнер ... бслуп иштеер.

98 таскаду. «Бистинг библиотека» деп темага кууучын бичигер. Куучында укташ члендерлү эрмектерди тузаланыгар.

99 таскаду. Берилген эрмектерди бичип алыгар. Точкалардын ордына эрмектердинг учуры аайынча **эмезе, бирде, та** деген колбоочыларды тургузыгар. Токтой тўжетен темдектерди тургузып салыгар.

1. Меге ручка ... карандаш беригер. 2. Јагмыр тынгыйт ... токтоп калат. 3. Пугачев ... укпаган ... укпаачы кижии болуп отурган. (П.) 4. Бис јайгыда кызылгат ... јодро терерис. 5. Книга этажеркада ... столдо јадат. 6. Ыраакта ... кожонг ... кыйгы угулган. 7. Бүгүн клубта кино ... концерт болор. 8. Эртегизде мен библиотекадан Кокышевтыг ... Адаровтыг бичигин аларым. 9. Москвада ... Ленинградта ... үренип турган алтай балдар көп. 10. Школдо чанала ... конёкло јынгылаарга үредет. 11. Музыкальный школдо баянла ... пианиноло до ойноорго үредет. 12. Мен скрипкала ... домбрала ... ойноп үренип алдым.

100 таскаду. Келишкен јерлерде ла, је деген колбоочыларды тузаланып, јагыс номерлү эрмектерди бир эрмек эдип бичип, айдылаачынын алдыла эки чийү тартыгар.

К ө р г ү з ү. Эртегиз јагмыр ла кар јааган.

1. Эртең тура жаңмыр жааган. Эртең тура кар жааган. 2. Кыш-кыда күн чалып жат. Кышкыда күн ас жылыдып жат. 3. Күн изү эмес болгон. Күн жылу болгон. 4. Күн чыгып келген. Күн өксөгөлөк. 5. Огородто арбузтар көп. Огородто арбузтар бышкалак. 6. Клубтан кожон угулат. Клубтан чурананын табыжы угулат.

101 таскаду. База деген колбоочыны келижиپ турган жерде ла деген колбоочыла солып, колбоочызы жок эркектерге келижип турган колбоочылар кожуп, эркектерди бичип алыгар.

1. Бистинг спортивный залда волейбол, баскетбол, столдо ойноор теннис, уур, жеңил атлетика база спорттын өскө дө бүдүмдери аайынча мөрөйлөр өдөр. 2. Советтерге эн артык улусты, хозяйственный, культурный строителствоны терен билер улусты база албаты-калыкты баштап билер улусты тудуп турулар. 3. Л. Кокышевтин «Арина» деп романын ла «Туба» деп жуунтызынан өскө, «Тушташтар» деген бичигин кычырдым. 4. Кадын ичинде аспактар, кайындар база мөштөр өзөт. 5. Таадам колхозына чанак, абра база айрууш эдип берди. 6. Сберкассада ишмекчилер, колхозчылар, служащийлер акказын корыйт.

102 таскаду. Берилген эркектерди кычырыгар. Озо баштап укташ баштаачылу эмезе укташ айдылаачылу эркектерди, онын кийининде укташ толтыраачылу, укташ жартаачылу ла укташ аялгалу эркектерди талдап бичип алыгар.

1. Жабыс сынду, тас башту, таларкак ийиндү апшыйак мени айылдын эжигинде уткыды. (Т.) 2. Турадан, агаштардан, чедендерден узун көлөткөлөр чөйилип турды. (Гонч.) 3. Ондо тал, јөдро, кайындар, тату эмилдү мөштөр бар. 4. Уйларга, койлорго, аттарга јакшы азырал керек. 5. Кара-суу јалтырап, шоркырап агып јатты. 6. Кызыл-сары чачту, самтар кийимдү, чокол уулчак мени сөөктөр јаар апарды. (П.) 7. Мен магазиннен сумка, бичик, карандаш, будук садып алдым. 8. Комбайн ашты бойы кезип, согуп, арутап јат. 9. Төндө кызыл, ак, сары, көк чечектер чоокырайыжат. 10. Каникулда пионерлер лагерьге, экскурсияга туристский походко баргылады.

103 таскаду. Текстти кычырыгар, токтој түжетен темдектерди јартап беригер.

Бисти сүүп, биске күүнзеп, сананган санаа-шүүлтезин јажырбай, айдып берерге күүнзеп, уур өйлөрдө болужып, көкүдип, кандый бир немени канайда эдерин айдып бергедий, биске карындаштый, эје-сыйындый јуук, бастыра күүниле беринген кижини најы деп айдар. Најылык дегени—кижи кижиге јетиргедий

эң бийик, эң ару-чек, ачык-жарык санаа-шүүлтенин бирүзи. Бис-
ле кожо иштеп турган, үренип турган, амырап турган, жадын-јү-
рүмде жангыс јолло барып јаткан, жангыс амадулу улусты нөкөр-
лөр деп айдар.

Гогольдын ла Пушкиннин, Чернышевскийдин ле Добролю-
бовтын, Герценнин ле Огарёвтын, Чеховтын ла Горькийдин на-
јылыгы ла нөкөрлиги јакшынак болгон. Јуунын уур күндеринде
Краснодоннын комсомолецтери: Олег Кошевой, Ульяна Громо-
ва, Сергей Тюленин, Люба Шевцова, Иван Земнухов нөкөрлик-
тин ле најылыктын качан да өчпөс лө ундылбас јозогын көргүс-
кен.

104 таскаду. Текстти бичип алыгар, токтој түжетен темдектерди тургу-
зып, олордын учурын јартап беригер.

Кажы ла советский кижы бойынын төрөл ороонын өскөн тө-
рөл јерин онын ар-бүткенин онын албатызын албатызынын ти-
лин ле культуразын тын сүүп јат.

Бис төрөлис керегинде айдып турганыста, бистин көзистин
алдында жангыс ла байлык Вахша өзөк жангыс ла Ленинабадский
абрикосовый ла яблонеый садтар жангыс ла тенериге јетире кө-
дүрилген Памир көрүнип турган эмес, бистин Төрөлис—ол бас-
тыра Россиянын јажыл агаштары јаан суулары Украинанын
бийик түжүмдү кырлары Кара талайдын јараш јараттары көп
чөрчөктөрдө чүмделген Кавказтын кырлары революциянын тө-
зөлгөн јери Лениннин улу города. Бистин Төрөлистин төс је-
ринде ийде-күчтү јараш улу Москва туру, бистин орооныстын
бастыра албатыларынын ырызын јарыдып, Кремльдин башня-
ларында рубиновый чолмондор јаркындалат. Кремльде улу Ле-
нин иштеген.

105 таскаду. Берилген сөстөрдү тузаланып, кичинек куучын бичигер.

Ајас, јылу, эрте туруп, түрген кийинип, шыйдынып, чиби,
мөш, тыт, кайын, карагай, тийин, койон, түлкү, өркө, боронот,
агаш јинлек, кызылгат, јөдро, кызыл, сары, көк.

106 таскаду. Текстти бичип алала, токтој түжер темдектерин тургузып,
кандый члендер укташ болгондорын јартап беригер.

1. Үренчиктердин ар-бүткенди шиндеп алганы учёныйларга
колхозчыларга совхозчыларга фабрикаларга заводторго крае-
ведческий музейлерге керектү. (Вав.) 2. Миллиондор тоолу со-
ветский улус күнүн сайын јерде ле јердин алдында талайда ла
сууда суунын алдында ла кейде түштүк чөлдөрдө лө түндүк

тундрада јенүлү иштеп турулар. (Исак.) 3. Орооныстың бирлик планы аайынча мундар тоолу фабрикалар электростанциялар шахталар заводтор тӱзӱлӱт. 4. Бийик кырларга чыгып тӱрген сууларды кечип јаан кӱлдӱрди эбирип јойу кижѝ браатгы. (Мѝх.) 5. Ӱлгерлер куучындар повестьтер романдар пьесалар—художественный литератураның башка-башка бӱдӱмдери, олорды писательдер чӱмдеп јат. 6. Лӱтчик кижѝ су-кадык јалтанбас турумкай болор учурлу.

107 таскаду. Текстти бичип алыгар, укташ члендерде токтој тӱжетеп темдектерди тургузып, олордың учурын јартап беригер.

1. Каргандарга јаш балдарга оору улуска ӱренчиктер килеп ӱрер учурлу ологорго јол отурар јер берип јӱзӱн-јӱӱр болуш јетирип турар учурлу. 2. Јаш кайыңнаң мешкелердең чечектердең јараш јыт јытанып јат. (Л. Т.) 3. Темир јолдор ағаштар јердең казып алар металлдар—бастыразы албатының јӱӱжӱзи. 4. Мен бичиктерди журналдарды газеттерди јаантайын кычырып јадым. 5. Физкультура кижиниң су-кадыгын тыңгыдат јалтанбас эдиң дисциплинага ӱредет. 6. Летчик јакшы су-кадык курч кӱстӱ сӱмелӱ јалтанбас болор учурлу. 7. Пионер кызыл галстукты школдо айылында тышкары кийип јӱрер учурлу. 8. Кичеемкей эмди трактла кӱп каттап јӱрди темир јолго кӱп тӱк эт тере јетирип, темир јолдонг дезе ойто колхозторго товарлар тартып јӱрди.

Укташ члендерлӱ эрмектерде эки точка ла тире турары.

108 таскаду. Эрмектерди кычырыгар, эки точка ла тире нениң учун тургузылганын јартап беригер.

1. Кара-Кумның ээн кумактары јоголор, јалангар, одорлор, садтар—ончозы јажарар. 2. Столдорды, такталарды, орындарды—ончозын ару, ак ағаштан јондоп эткен. (Гонч.) 3. Бастыразы беш уулчак болгон: Федя, Павлуша, Илюша, Костя ла Ваня. (Т.) 4. Темир јол тӱште де, тӱнде де, соокто до—качан да ижин токтотпой јат. 5. Уйлар, койлор, эчкилер—ончозы айры туйгақтау мал. 6. Ортолыктагы балыкчыларга самолӱттонг мындый ашкурсак тӱжӱрген: кулур, тус, сарју, кӱчӱ. 7. Чаганалу ағаштар: карагай, чибѝ, јойгон оноң до ӱскӱзи кызыл ағаш деп адалат. (Акс.) 8. Морковьто, помидордо, согонодо, фасольдо—ончозында витамин бар. 9. Бӱрин кӱскиде тӱжӱрип, јаскыда јаныртып турган бастыра ағаштар: дуб, вязь, липа, кайың, аспак ла оноң до ӱскӱлӱри кара ағаш деп адалат. (Акс.)

109 таскаду. Таскадуны бичип алала, токтой тўжер темдектерди тургузыгар.

1. Кургак салкын жоткон кўйгек бастыразы журт хозяйствого жаан каршу жетирет. 2. Суулар да булуттар да кобылар да ончозы карангуйла бўркелди. 3. Таш кўмўр нефть торф темир корголўын жес мўнўн алтын бастыразы бистинг ороондо бар. 4. Московский зоопаркта кўп улус иштеп јат зоологтор врачтар тындулар азырайтан ишчилер тындулар ўредетен улус. 5. Московский зоопаркта кўп тындулар бар Африкадан келген кара-кула бегемоттор тигрлер крокодилдер павлиндер тюленьдер леопардтар слондор оног до ўскўлўри. 6. Герасимнинг бўдўрер иштери мындый болгон чеденнинг ичин ару тудары бочкого суу тартып экелери одын тажыыры тўнде айыл каруулдаары. 7. Алтайдың ағаштарының аразында мындый куштар кўп кўртўк сымда чай тарал торлоо.

110 таскаду. Он јанындагы сўстўрди тузаланып, эрмектерди жетире бичип алала, токтой тўжер темдектерди тургузыгар.

1. Крымда мындый курорттор бар...

*Ялта
Алушта*

2. Јлтанынг курортына мындый атту чуулу улус амыраган...

*А. П. Чехов
А. М. Горький
Ф. И. Шалапин
П. И. Чайковский
И. Е. Репин*

3. Алуштанынг курортында озогыда мындый писательдер амыраган...

*В. Г. Короленко
В. А. Жуковский
А. С. Грибоедов*

4. Советский албаты Кавказтынг мындый курортторында амырап јат...

*Сочи
Хоста
Сухуми
Кисловодск
Пятигорск
Ессентуки*

111 таскаду. Берилген эрмектерди бичип алыгар, бириктиреечи сўстўрдинг алдыла чийў тартыгар. Токтой тўжетен темдектерди тургузыгар.

1. Орус классик-писательдер Пушкин Гоголь Тургенев Толстой Чехов Горький орус литературный тилди јарандыраына кўп иштеген. 2. Бистинг орооннын ишкўчиле јаткандары колхозчылар ишмекчилер ўредўчилер врачтар бойларынын акчазын Тўрўлиске ўдўшке берет. 3. Карангуј тўнде суу да јарат та булут та ончозы кара болуп кўрўнет. 4. Чўлдў суунын ары јанында јолдордо кайда да бир де кижи јок болды. 5. Сууларды ла кўлдўрди јараттай жалбырак бўрлў ағаштар ўзўт тал кайынг беле аспак. 6. Кырлу јерде ийне бўрлў ағаштар ўзўт карагај мўш

чиби тыт. 7. Агаштардан обоолордонг төгөштөрдөнг ончо ло немелерденг узун көлөткөлөр чөйилет.

112 таскаду. Укташ члендерге эрмектинг учуры аайынча келижиپ турган бириктирөөчи сөстөр таап, токтой түжетен темдектерди тургузып, берилген эрмектерди бичип алыгар.

К ө р г ү з ү. Айландыра агаштар, жалаңдар, садтар жажара берди. Айландыра ончозы жажара берди: агаштар, жалаңдар, садтар. Айландыра агаштар, жалаңдар, садтар—ончозы жажара берди.

1. Көлдөр буунтылар чөлдөр жыраалар жараш көрүнөт. 2. Суу жарат булут карара берди. 3. Станцияда иш түндө де түштө де энирде де токтобой жат. 4. Жыраада күртүк чай сымда ойнойт. 5. Жалаңда жүрөристе мешкелерге кузуктарга жинилектерге учурап турдыс. 6. Боронот кызылгат жөдрө балан тердибис. 7. Школдын ченемелдүү участогында картошко капуста помидор огурчын ачу чалкан брюква бар. 8. Донбасста Кузбасста Карагандада таш көмүр бар. 9. Ломоносов химияда географияда астрономияда орус тилде көп жаны табынтылар эткен.

113 таскаду. Сурактарга каруу беригер. Келишкен жерде бириктирөөчи сөстөр кожуп, токтой түжер темдектерин тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

- I. 1. Кытайдын энг учурлу городторы кандый?
2. СССР-динг азиатский бөлүгүндө энг узун кандый суулар бар?
3. Африкада кандый суулар бар?
4. Азияда кандый албаты республикалар бар?
5. Индиядагы энг учурлу городторды тоолоп беригер.
6. СССР-де кандый сууларда жаан гидростанциялар бар?
- II. 1. Бистинг ороондо 1961 жылда Ленинский премия алган кандый писательдер билеригер?
2. СССР-динг энг артык шахматисттерин тоолоп бер.
3. Туулу Алтайдынг озочыл колхозторын айдып бер.
4. Телекейлик экинчи жуунынг кийининде Европада албаты демократиянынг ээжилери кандый алты ороондо төзөлгөн?

Кычыру сөстөр.

114 таскаду. Текстти бичип алыгар, баштаачынын алдыла бир чийүү, айдылаачынын алдыла эки чийүү, кычыру сөстөрдиги алдыла тыйрык чийүү тартыгар.

Балдар, иште чыйрак, үредүдө көгүстү, омок, жакшы болыгар! Кижиге киленкей, жүрүмдө керсү, озочыл пионерлер болуп чы-

дагар. Жаркынду оттор күйгүлөп, балдар жүзүн жарытты. Сүүнчилү кожоңы жыгырап, ончозын мында жыргатты. Эзен, эзен, жаңы жыл! Сеге бис сый экелдис. Ончобыс жакшы үренип, омок седең жүрүбис! Жараш чиби, жажыл чиби, алтынла, мөңгүнле жаранзын! Жаантайын сүүнчилү бисти жаңы жыл жыргатсын!

(А. Саруева.)

115 таскаду. Текстти кычырала, токтой түжетен темдектерди жартып беригер.

ТӨРӨЛИМ.

Төрөлим, мениң Төрөлим,
Агаш-суула бай эдинг:
Ырысту жүрүмге, билерим,
Кату жолло сен келген.

Төрөлим, эне Төрөлим,
Албатында сениң күчинг бар.
Оштү табарза, билерим,
Оодо согор ийденг бар.

Төрөлим, мениң Төрөлим,
Жүрүмим салымынга колбулу.
Жендирбес күчинг, Төрөлим,
Жер киндиктү жонунда.

(Иван Шинжин.)

116 таскаду. Токтой түжер темдектерин тургузып, бичип алыгар.

1. Боргой Оргойыч сен үйгө киреле, меге нени-нени төжөп салзан. 2. Жакшы, сенде жакшы ба Арина. (Кокышев.) 3. Социализмди бүдүрип тургандар улу иштердин алтамына сүүнигер. (Маяк.) 4. Бистин ыраактагы најыбыс таныш эмес најы сениң жөнүлөринди мактап турус. (В. Г.) 5. Нөкөр бек алта. (Маяк.) 6. Комсомольский билет сени жүректин жанында алып жүредим сен жуучыл жүректи жылыдадын. (Л. К.) 7. Пролетарийлер калганчы тартыжуга көдүрилигер. (Маяк.) 8. О Волга мениң кабайым сени, мен чилеп, кем сүүген? (Некр.) 9. Карануй агаш не кунуктын, кунукчыл сагышка не алдырттын? (Кол.) 10. Бу сен бе кару најым мениң эн артык нөкөрим? (Бат.) 11. Пролетарийлердин черүзи жергелей тур. (Маяк.) 12. Акыр Городцев ол канайда куучындаганын мен онын бойына көргүзип берейин. Же

сен тарынба Юрий. (Павл.) 13. Охрим таай ол не андый, төгөт
мө? (Перв.)

117 таскаду. Токтой түжер темдектерин тургузып, бичип алыгар.

1. Тузанг биске јеткен учун алкыш болзын Алтын-Көл! 2. Бу менле Алтын-Көл калганчы куучын эмес, билип ал. 3. Орооныстың јенүлерине Арбачы сен оморкоор учурлу. (П. К.) 4. Јакшы ба нөкөр слердинг үренерге келгенерге сүрекей сүүнип турум. (П. К.) 5. Темир аттардын тискини бистинг колго кирерине јединип аларыс Кичемкей ижен најым. (П. К.) 6. Москва улу сени туулардан барып көрөрим. (И. Шинжин.) 7. Волга төрөл Волга сенинг јараттарыңды кем сүүбей јат? (Л.-К.) 8. Је Максимыч бастыразы эзен-амыр ба? 9. Александр Игнатьевич не унчукпай отурыгар?

Кириш сөстөрдө лө кириш эрмектерде токтой түжетен темдектер туары.

118 таскаду. Бичийле, кириш сөстөрдиг алдыла чийү тартыгар. Кириш сөстөрдиг учурын јартап беригер.

1. Слер, балдар, блааш јок, јакшы үренгенигер, је экзаменге түңгей ле белетенер керек. 2. Ожты ла тарыны ого, байла, бергендер. (Т.) 3. Айса болзо, слер менле кожо киного барарыгар. 4. Бистинг ырызыска, күн айас турган. 5. Сен, мен көргөмдө, јакшы бала. 6. Слердинг керегеер ондо, байла, јаан тал-табыш эткен. (Т.) 7. Ол тушта (бу керек 1930 јылда болгон) бастыра ороондо колхозтор түрген төзөлип турган. 8. Ырызыма, мен уездный городто оорый бергем. (Т.) 9. Ырызыбыска, сүрекей јакшы күндер турган. (Т.) 10. Мында, чындап та айтса, кеен. (Т.) 11. Ондо, чындап та, бир эмеш једикпестер бар болгон. 12. Турна, аңчылардын сөзиле, күчтү куш. 13. Айса болзо, шуурган токтой берер. 14. Олор, јарт ла, бичик кычырып барган. 15. Слер мени ненинг учун көрбөй калганыгарды мен айдып берейин: баштапкызында, мен јокту, экинчизинде дезе, мен јобожый бергем. (Т.)

119 таскаду. Кычырала, токтой түжетен темдектерин јартап беригер.

1. Айса, слердинг койу чайыгарды меге бачым ичерге келишпес. (П. К.) 2. Айдарда, сенинг адын мындый ба, уулым. (П. К.) 3. Былтыр олор јайлаган јерде, айса, мындый коронду соок болбогон, мындый соок јерге олорды, айса, кичеемели јок ээзи өнө.

тийин кыйнаарга экелген? 4. Уйлар, байла, соокко тонгон,—Ады-жок бойында анайда сананды. (П. К.) Айса, жааназы алдырбаган? Ол оны көрөлө, бойына ийер болор деп, коркыйла, жыгылган эмес пе? Айса, ол тегин жерге жүгүргөн, жүгүрбес керек болгон. (П. К.)

120 таскаду. Токтой түжер темдектерин тургузып, бичип алыгар.

1. Слер айса бистинг айылга түжеригер. 2. Анайдарда биске бүгүн айдарга келишпес. 3. Бистинг ырызыбыска эртен тура жаан туман болбоды. 4. Онын айдыжыла эртен күн айазары јарт. 5. Мен бодозом биске иштинг учына јетире болужар керек. 6. Ол государственный кижии Аркадий Павловичтинг сөстөри аайынча јабыс сынду јалбак јарынду агарган чачту болгон. (Т.) 7. Јарышта бистинг класс јенгенине чынын айтса ончобыс сүүндис. 8. Тойго байла кычырар болбойын—деп, энези јылу күлүмзиренди. (Вл. Качкан.)

121 таскаду. Токтой түжетен темдектерди тургузып, керектү капсулар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Анайдарда мен эртен тура слерге келерим. (Фад.) 2. Анайдарда Сынару уулчагынын кулагына шымыранып айдып берди. (Ул.) 3. Айса болзо быжыл кар жаан јаабас. 4. Айса болзо бис энирде айылыска једерис. 5. Менинг темдектегенимле карган Хорьды Федя база сүүген. (Т.) 6. Эркишев Таднай мен оныла клубта танышкам орус үлгерлерди сүреен јакшы кычырып јат. 7. Ойди темей өткүргенинде чынын айтса бир де туза јок. 8. Қлим Қлимыч анайда менинг унаачымды адайтан сүреен куучынчы, керсү сүмелү кижии болгон. (Фурм.) 9. Бистинг јоруктын араайына бис баштапкы күнде он беш чакырым барганыс аайыбажы јок изүге, азык ас болгонына менинг кара каным кадып турды. (П.)

«Э-э» ле «јок» деген сөстөрдинг кийининде запятой турары.

122 таскаду. Берилген эрмектерди бичигер. Гоктой түжетен темдектерди тургузыгар.

1. Јок мен эмди ле ойто келерим. (Остр.) 2. Јок өскө агаштан бис коомой эмезис. (Кр.) 3. Јок неме болбос. (А. Т.) 4. Јок күйүнерин мен качан да билбегем. (П.) 5. Э-э билерим, үч јыл мынанг озо суула агып клееткенин балыктап жүргөн уулдар көр-

гөн. (Ул.) 6. Э-э билерим, ол ак жарыкта недег де коркыбас. (Гайд.) 7. Жок мен бастыра бойым олбөзим. (П.) 8. Жок ол суунын үстүнде туман агарып јат. (Жук.) 9. Жок мен Байрон эмезим. (Л.) 10. Э-э уулым бир јараттан база бир јаратка улуска јүрүжерге чаптык суу эмтир. (П. К.)

123 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар, э-э ле јок деген сөстөрдү эрмектиг учуры аайынча јартагар, токтой түжетен темдектерди тургузыгар.

1. Жок менин Москвам ого јалынып барбаган. (П.) 2. Жок слер јастырып туругар. (Т.) 3. Менде ада да эне де јок. (П. К.) 4. Бистинг ороондо кижининг кўчин јип турган кижии јок. 5. Э-э октордын сыгырыжып турганына үрене берер. (Л.) 6. Қайра тескерлеер јол јок. 7. Э-э жүзүн-јүүр керектерди ундыбаска книга бичип турубыс. (Гр.) 8. Урокторды белетединг бе? Э-э. 9. Э-э кату јуулар болгон. (Л.)

124 таскаду. Текстти кычырыгар. Э-э ле јок деген сөстөр кандый учурлу болуп турганын јартап беригер.

I. 1) «Печорин бүгүн барды ба?» «Жок, кече барган»— деп, каруузын берди.

2) «Э-э, Максим Максимыч, эзендер! Таңкы тартадаар эмеш пе?» «Жок, былар! Мен Максим Максимыч эмезим, мен штабс-капитан».

3) «Господин прапорщик, слердинг эткен керек учун мен де карууна турарымнаг маат јок...»

4) «Ол адынын ордына атту болуп, очин алды» — деп, мен айттым. «Андый, олордыйыла болзо, ондо буру јок»—деп, штабс-капитан айтты.

II. «Не керегинде үшкүрдин, Бэла? Не кунукчыл?»— деп сураганда,—«Жок»—деп айдар.—«Кандый бир курсак јиир кўününг келип туру ба?»—«Жок».—«Сен төрөөндөрингди санап, эригип турун ба?»—«Менде төрөөндөр јок». Кезикте «э-э» ле «јок» дегениненг өскө, нени де угуп болбозын.

(М. Ю. Лермонтовтын бичигени аайынча.)

Кыйгылуларда токтой түжетен темдектер тұары.

125 таскаду. Берилген эрмектерди бичип алыгар. Кыйгылулар нени көргүзип турганын јартап беригер.

1. Эмди туулардын ээзи—бис! Э-э-э-й, кеен Алтайыс! 2. Э-э-эй! Менин үниме мунг үндер каруузын берди! (С. Сур.) 3. Ба-

таа! Алтын-Көлдүн жаражын! 4. Калак-калак, бала жыгылбазын! 5. О жайла, поездке эмеш ле сондободым. 6. Ура! Бистин коман-да женди! 7. Жоо-жоо! Будыма баспагар! 8. Эх, кандый бир өскө керекти куучындажалыктар! (Т.) 9. Чу-чу!—деп, жорукчы адын айдады. 10. Эй, аттарды камчыла, ямщик! (П.) 11. Батаа! Бис жолдон аза бертирис. 12. А-а, көрүп ийдим!

126 таскаду. Эрмектерди бичигер, токтой түжетен темдектерди тургу-зыгар.

1. Эй жорукчылар мендейликтер. 2. Эх жастыра бичип алты-рым. 3. Батаа база ла көрбөй калдым. 4. У-уу бүгүн суунын жаа-наганын! 5. Ай-ай анайда эдерге жарабас балам. 6. О-о бу журт-тын жаранганын! 7. Э-э ундыл салган эмтирим. 8. Ай кижн кор-кытпа, балдар чочытпа. 9. Эй андый эрмекти мында айтпа. 10. Ах коронду сөстөр октон до коркушту. (Гр.)

VI. КОЛБОЛУ ЭРМЕК.

Табышканду колболу эрмектер.

Колбоочызы жок табышканду колболу эрмектерде токтой түжетен темдектер.

127 таскаду. Берилген эрмектерди кычырыгар. Кажы ла колболу эрмек нени көргүзип турганын (улай барган действиени, жагыс өйдө өдүп турган действиени, эки башка действиенин удурлажып турганын, действиени ле онын результадын көргүзип турганын) айдып беригер.

1. Таг чолмон көрүнди, таг келгени билдирди, одуда конгон уулчактар ончозы уйкудан ойгонды. Туу кырынан күй чыкты, туман таркап жоголды, амырайтан өй келди, аттарын уулдар от-корды. 2. Жииттер ле кыстар сүрекей жылбүлү туристский жорук-ка жүрүп жат, ологго көп жагы, жакшы нажылар табылып жат. 3. Анчы туунын бажына чыкты, өзөктө турган айылдар ого жак-шы көрүнип турды. 4. Комсомолдор колдорын ончозы көдүрди, колхозтын талдама койчызын комсомолго алар дешти. Колхоз-чылар, ончозы бут бажына турды, колдорын чабыштырды, клуб-тын көзнөктөри шыгырай берди. 5. Ончо улус эбиреде отургы-лады, Коля ологго жылбүлү куучын угуза кычырып берди. 6. Москванын адыла адалган каналла волжский жаан теплоход-тор жайым өдөт, моторлу кемелер түрген жүрүжет, буксирлер жаан баржаларды суула тартып өдөт. 7. Бистин төс городыбыс

күнүн сайын өзүп жат, фабрикалар, заводтор там ла көптөн жат, албатынын жүрүми там ла жараңып жат.

128 таскаду. Берилген тегин эрмектерден колбоочызы жок табышканду колболу эрмектер бүдүригер. Бүдүрип алган кажы ла эрмектин учурын айддып беригер.

1. Жанмыр кере түжүне жаады. Салкын бир де эмеш токтободы. 2. Салкын кирди. Агаштардын баштары жайканыжа берди. 3. Суу жарадынан ажынды. Жолло өдүп болбос боло берди. 4. Күн тал түште турган. Қижжи чыдашпас изү болгон. 5. Күн чыгып келди. Эбиреде ар-бүткен ырғай берди. 6. Турада изү болгон. Бис көзнөктөрдү ачып ийдис. 7. Түнде соок болды. Түүнти суулар тонуп калды.

129 таскаду. Текстти бичип алыгар. Токтой түжетен керектү темдектерди тургузыгар.

1. Серёжа жолго чыгара жүгүрди ат жаар бура сокты өбөгөндү бойыла бөктөй туруп ийди. Жухрай туруп чыкты карманына колын сугуп алала, чырайын соодып, туранын ичине телчиди. (Остр.) 2. Герасим чындап та кату кижжи болгон не ле неме аайлу-башту болорын сүйүтөн. (Т.) 3. Июль айдын сүрекей изү күни болды мындый аяс күндөр узак ойгө туратан. Карара берген тенери ойто көгөрө берди жылдыстар мызылдажып көрүнүп келди. 4. Айылдаштар эзендежип алдылар. Василий жүре береле, узак келбеди. 5. Күн чалып турды тышкары куштар кожондожып турды көзнөктин бажында боро кушкаштар чуркуражып турды. 6. Мен бичигенимди Иван Ивановичке көргүстим ол оны сүрекей эптү, жакшы шүүлтелү куучын деп көрди. 7. Үредүч кычырып турды. үренчиктер бичип турды. 8. Үредүлү жылдыг туркунына Ваня сүреен жакшы үренди жайгыда ол пионерский лагерьде амырады. 9. Удаган жок мен жазылдым ойто үренгедий болдым.

130 таскаду. «Бистинг школ» деп темага куучын бичигер. Куучында колбоочызы жок табышканду колболу эрмектер бар болзын.

Колбоочылу табышканду колболу эрмектер.

Колбоочылу табышканду колболу эрмектерде токтой түжетен темдектер.

131 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Тегин эрмектерди колболу эрмектерге бириктирип турган колбоочыларды көргүзип беригер. Кажы ла эрмекти учуры аайынча жартап беригер.

1. Бир канча чактар өдөр, је Советский Черүнинг төзөөчиле.

ри качан да ундылбас. 2. Кажы ла кижы ончолоры учун туружар учурлу, ончозы десе кажы ла кижы учун туружар учурлу. 3. «Жиит гвардиянын» штабы меге жүзүн-жүүр жакылталар беретен, мен оны бүдүрерге кичеенип туратам. Бистин комиссарыс Олег Кошевой болгон, мен десе ары-бери тил жетиреечи кижы болгом. Бүдүретен иш уур болгон, же бис оны жангаксыбай бүдүретенис. (Фад.) 4. Бис эмезе Себи бажынанг ажарыс, эмезе Сымылтынын боочызынанг ажарыс. 5. Түниле шуурганду кар жаады, же эртен тура айаза берди. 6. Уулчактар улустын кыйгырганын озо баштап укпагандар, акуланы да көрбөгөндөр, же олордын бирүзи кайра көрүп ийди, биске ачу-корон кыйгы угулды. (Л. Т.) 7. Уулдардын бирүзи кайыкла эжип турды, экинчизи десе учында аткак темирлү шыйдамла тошторды туура ийдип турды. 8. Күскиде бирде үүрлү кастар каактажып учат, бирде турналар бийикте өдөт. 9. Евгений бичик кычыарын узактаг бери таштаган, же бир кезек бичиктерди эмди де кычырып туру. (П.)

132 таскаду. Жаңгыс номерлү тепин эрмектерден же, десе деген колбоочылардын болужыла колболу эрмектер бүдүригер.

1. Жабыс турган кышкы күн тын изитпей жат. Ол жайгы күннен тын жаркындалат. 2. Жалкын жалт этти. Күжүрттин табыжы угулды. 3. Агаштын бүри жетире жайылгалак болды. Эбиреде өлөн жажарып келди. 4. Түште кар кайылып турган. Түнде соок жети градуска једип турган. 5. Кайда да улустын табыжы угулат. Андый да болзо, түн тым болды.

133 таскаду. Текстти кычырып алыгар. Колбоочылу табышканду колболу эрмектерди чыгара бичип алыгар.

АЛТАЙДА.

Алтай јердин өзөктөринде карагай агаш сүреен көп. Јаан өлөннинг ортозынан жүзүн-жүүр чечектер көрүнип јат, јалангдарда десе јиилектер өзүп јат. Карагай агаштар өзөктөрдөң ала тууларга јетире өзүп јат, бийик тайгада десе тыттар ла мөштөр өзүп јат. Тайгада сүреен көп аңдар бар. Алтайда јаан көл бар. Онын ады Алтын-Көл. Алтын-Көлдө Чолушман деп суу кирип јат, көлдөң десе Бий деп суу агып јат. Алтайдын сууларында көп балык бар, анчадала Алтын-Көлдө лө Чолушман деп сууда балык көп. Туулу Алтайдын јерин шинжилеп, јылдын сайын экспедициялар келип јат, же онын бастыра байлыгы јетире шингелгелек.

Азыйда Алтай јеринде аш өспөс деп айдыжатандар, је эмди андый шүүлте јастыра болгоны јарталган. Эмди керек десе Кан-Оозы ла Кош-Агаш аймактарда колхозтор бийик түжүмдү аш өскүрип јадылар.

134 таскаду. Је, десе, эмесе, ол эмесе, бирде, та, ок деген колбоочы-лу табышканду колболу он эрмек сананып бичип алыгар.

135 таскаду. Эрмекти бичип алыгар. Колбоочызы јок колболу табыш-канду эрмектерде келишкедий колбоочылар тургузыгар.

К ө р г ү з ү. Колхозчылар ашты апрель айда үрендеп јадылар, август айда десе олор оны кезип јадылар.

1. Колхозчылар ашты апрель айда үрендеп јадылар, август айда олор оны кезип јадылар. 2. Колхоз государственного сүт та-быштырар молжузын 8 айдын туркунына ак-чек бүдүрди, олор планга үзеери 1200 литр сүтти келер жылдын планы учун табыш-тырып салды. 3. Нөкөр Бербесев Айабай эмди жылкы товарный ферманын заведующийи болуп иштеп јат, онын нөкөри Бабаев Айылдаш сүттоварный ферманын заведующийи болуп иштеп јат. 4. Будённыйдын сүүген Казбек деп ады кенетийин токтой түшти, кулактарын кызынып ийди. 5. Машина табыштанды, тенгери күр-күреди. 6. Кар јаар, јанмыр јаар.

136 таскаду. Текстти бичип алыгар. Табышканду колболу эрмектерде точкалардын ордына тургузылбаган колбоочыларды ла токтой түжетен тем-дектерди тургузыгар.

Алтай албаты Октябрьский революциядан озо бир де право јок, кыйынду, сүреен коомой јаткан эмди ... бастыра советский албатыларла кожо бойынын социалистический хозяйствозын на-циональный культуразын төзөп алды. 2. Азыйда алтай албаты нургулай бичик билбес болгон эмди ... Алтайда бичик билбес кижини табарга күч. 3. Күнчыгыш тандакталып келди ... чол-мондор мызылдап турды. (Т.) 4. Куу булуттарга албаданат, рак кайра тескерлейт чортон ... сууга кирерге турат. (Кр.) 5. Јер-дин кары кайылбаган јас ... једип келген. (Чех.) 6. Мени јыга табаргылады ... мен туруп алала, түймеечилерле кожо шибееге кирдим. (П.) 7. Бир канча өй өтти ... Дубровскийдин су-кадыгы коомой болды. (П.) 8. Туранын көзнөктөри јабылу болгон ... эжиги ... ачык болгон. 9. Тандак кайда да кызарбай турды ... күнчыгыш ... агарып келди. (Т.)

VII. КАМААНДУ КОЛБОЛУ ЭРМЕКТЕР

Камаанду колболу эрмектерде токтой түжетен темдектер.

137 таскаду. Тексттен камаанду колболу эрмектерди чыгара бичип алыгар.

1. Куучындап турган кижиге токтой берди, бир канча өйдүн туркунына туранын ичинде тым болды. (Кор.) 2. Турада бастыра улус уйуктап жадарда, мен садтын койу, бийик өлөңгүндө чалынды истеп базып тургам. (Кор.) 3. Малдын тоозын көптөдөргө, жакшы азырал белетеер ле жылу кажагандар эдер керек. 4. Жанмыр жок болгон, же туман серибей турган, жабыс булуттар тегерини бүркөп ийди. (Т.) 5. Сени, балачак, уйуктадарга, Джамбул домбразыла ойноды. 6. Анда, кобыда, суу агып турган; ол табышту, же терең эмес болгон. (Л.) 7. Мен город жаар барарым, сен десе үйдө артарым. 8. Нөкөрлөр ортодо жөп жок болзо, олардын кереги бүтпес. 9. Эки күн өтти, үчинчиси башталды, каруулчык тайгадан жанбады. (Гайд.) Гек энезиле суудан келерде, Чук үйдө жок болды. (Гайд.) Олор ажанарга жангыла отуруп аларда, каруулчык көзүнөкти токулдадып ийди. (Гайд.)

138 таскаду. Камаанду колболу эрмектерде төс эрмектин алдыла түс чийү, кош эрмектин алдыла тыйрык чийү тартыгар.

1. Таң адып келерде, ончозы кыймырай бердилер. 2. Иш жок отурганынан эрикпеске, Семён жалаңын бригадасына корзина өрөргө жалданды. (С. Б.) 3. Эңир сайын, бастыра керектер бүдүп калганда, айылдаштары бойунун үредүчизиле эрмектежерге сүйүтөн. 4. Солдат эркиндү, жалтанбас ла военный керекти билер учурлу деп, Суворов айткан. 5. Он минуттын бажында, караңгуй боло берерде, жылдыстар чокум жаркындала берди. 6. Жас келерде, балдар сүйүнүп турдылар. 7. Олор бойунун журтына жерде, түн кире берди. 8. Аттарды жегип турганча, мен турага кирип, жылынып аларым. 9. Кар кайыла берерде ле, жалаңдарда жаскы кыра иштер баштала берди. 10. Турадагы улус уйуктай берерде, мен садта узак базып жүрдим. 11. Кар түшкелекте, бис аш согорун божодып салдыс.

139 таскаду. Текстти бичип, токтой түжетен темдектерин тургузып салала, жартап беригер.

1. Туунун ары жанынан күн өксөп чыккалакта сүт көлдин

туманы таркагалакта азу тижин ырсайткан ачап түлкү базып келди. Үлүш түги кургаганда кокпок ичи тенийгенде тижинин сызы жылыганда ачап түлкү жылым кайанын алдына келди. (Чөрчөктөн). 2. Лениннин адыла адалган Волго-Донской канал бүдерде ээн чөлдөргө суу барды жалаңдар чечектелди. 3. Жаркынду чолмондор тегеринин түбинен көрүнүп келерде ле кара туман кобылардын ичине жайыла берди. 4. Бригадалар бойы-бойлорыла мөрөйлөжип, бойы-бойлорына болужып, жакшы иштеген онын учун общественный малга азырал белетесер план ажыра бүткен. 5. Күн ажа берерде ле удаган жок карануй боло берди. 6. Бастыра ишти бүдүрбегенче улус тыштанбай иштеп турды. 7. Жоп жок болзо, керек өрө чыкпас. 8. Албатыны бийлеерге ле тоноорго жеңил болзын деп алтай байлар бойынын идеологиясын таркадып турдылар.

140 таскаду. Текстти бичип алала, камаанду колболу эрмектерде токой түжер темдектерди тургузып салыгар.

МАРШТА БОЛГОН УЧУРАЛ.

(Үзүк.)

Өштү сезип ийбезин деп аыктанып, бистин бир бөлүк черүлөр түнде походный колоннала брааттылар.

Агаштын ыразыла браадарда колоннанын кийининде кемде кожулганын кавалеристтер сезип ийди. Колоннанын кийининде барып жаткан эскадроннын командири бир канча ой өткөн соңында адын токтодоло көрөр болзо олорло кожо Румындардын кавалериязы кожулып калган брааткан эмтир. Ыраак жерге орустар жедер деп сананарга дакүч болгон учун румындардын бир полк черүзи карануйда кавалеристтердин колонназын бойлорынын деп бодоп, ого кожула бергендер. Эскадроннын командири брааткан колоннанын бажына мантадып келеле, майорго айтты. Ол дезе, бастыра подразделениелердин командирлерин бойына түрген кычырып алала, нени эдетенин айдып берди.

Өйин көргүзетен кош эрмектер.

141 таскаду. Текстти бичип алыгар. Камаанду колболу эрмектерде өйин көргүскөн кош эрмектердин алдыла чийү тартыгар, токой түжетен темдектердин учурын жартып беригер.

1. Женя кирнестени өрө чыгып браадарда, Ольга кухняда,

болды. (Гайд.) 2. Кижининг базыды угуларда, Ольга Женя жаар чугулду көрди. (Гайд.) 3. Серёжа айландыра ајыктаарда, ыраакта комбайн көрүнди. (Павл.) 4. Өлөң ижи божоголокто, кыра ижи баштала берди. 5. Адучы жапашка келерде, Јинјилей кайдан да түргөн көрүнүп келди. 6. Бир жыл өткөн кийининде, бис јоруктан ойто јанып келдис. 7. Мечеш ойто јанып келерде ле, тышкары көп улус јуулган. 8. Святославка 22 жаш боло берерде, ол бойынын дружиназыла чөлдөргө барып, печенегтер-ле јуулажып турды. 9. Јааш жаагалакта, бис өлөңди јууп салдыс. 10. Иш божогон соондо, үй (улус көнөктөрүн алып, јиилектеп бардылар. 11. Үредүчи биске чөрчөк кычырганда, мен јил-биркеп угатам.

142 таскаду. Тексттең камаанду колболу эрмектерди чыгара бичип алала, олодың төс лө кош эрмектерин көргүзип беригер.

1. Керептер Камчаткага једип келерде, Шулмусты, чындап та, пушканын јанына тургустылар, је ол бу службадан мойноп турды. 2. Јуун божогон кийининде, улус айылдарына јангылады. 3. Күн кырдан көдүрилерде ле, Кичеемкей ойгонып келген. 4. Күн ажарга јууктап келерде, балыкчылар кармактарын тудунып јангылады. 5. Јайгы каникул божозо ло, мен үренерге барарым. 6. Бис Егоровло рейхстапка једип келдис, мааныны озо баштап парадный эжикке тургузып салдыс. 7. Күн айазарда, колхозчылар кыра ижине чыкты. 8. Сыранай ла жылгайактын туманду күни болгон, јолдогы шүлү кар кайылып јаткан, бастыра туралардын јабынтызынан тамчы тамчылап турган. (Л.) 9. Чанак јолы чыгарда ла, колхозчылар јангы кажандар тудатан агаш тарттылар. 10. Таң адып, күн тийерде, тал-табыш тын болды. (Ул.) 11. Алтайына түргөн једерге Ак-Конур элес этти, баскан изи јада калды, барган изи јылыяа берди. (Ул.)

143 таскаду. Токтой түжетен темдектерди тургузып, эрмектерди бичип алыгар. Кош эрмектердин учурын јартап беригер.

1. Каштанка ойгонып келерде таң адып келген эмтир тышкары кандый да табыш угулып турды. (Чех.) 2 Анайып баатыр отурганча агаш-таштар силкинди агын суулар ажынды. (Ул.) 3. Ак кийимдү медсестра-кыс ого бир кружка ару сууны экелип берерде ол јангыс тынып ичип ийди. 4. Ракета јарый берерде јара соктырган кеме көрүнди. (Воин.) 5. Машина ого сыранай јууктап келерде ол јангы ла јолдон мендебей чыкты.

туманы таркагалакта азу тижин ырсайткан ачап түлкү базып келди. Ұлуш түги кургаганда кокпок ичи тенийгенде тижинин сызы (жылыгганда ачап түлкү жылым кайанын алдына келди. (Чөрчөктөн). 2. Лениннин адыла адалган Волго-Донской канал бүдерде ээн чөлдөргө суу барды жалангар чечектелди. 3. Жаркынду чолмондор тегеринин түбинен көрүнүп келерде ле кара туман кобылардын ичине жайыла берди. 4. Бригадалар бойы-бойлорыла мөрөйлөжип, бойы-бойлорына болужып, жакшы иштеген онын учун общественный малга азырал белетесер план ажыра бүткен. 5. Күн ажа берерде ле удаган жок карануй боло берди. 6. Бастыра ишти бүдүрбегенче улус тыштанбай иштеп турды. 7. Жоп жок болзо, керек өрө чыкпас. 8. Албатыны бийлеерге ле тоноорго жеңил болзын деп алтай байлар бойынын идеологиясын таркадып турдылар.

140 таскаду. Текстти бичип алала, камаанду колболу эрмектерде токой түжер темдектерди тургузып салыгар.

МАРШТА БОЛГОН УЧУРАЛ.

(Ұзук.)

Оштү сезип ийбезин деп аыктанып, бистинг бир бөлүк черүлер түнде походный колоннала брааттылар.

Агаштын ыразыла браадарда колоннанын кийининде кемде кожулганын кавалеристтер сезип ийди. Колоннанын кийининде барып жаткан эскадроннын командири бир канча ой өткөн соңында адын токтодоло көрөр болзо олорло кожо Румындардын кавалериязы кожулып калган брааткан эмтир. Браак иерге орустар жедер деп сананарга да күч болгон учун румындардын бир полк черүзи карануйда кавалеристтердин колонназын бойлорынын деп бодоп, ого кожула бергендер. Эскадроннын командири брааткан колоннанын бажына мантадып келеле, майорго айтты. Ол дезе, бастыра подразделениялардын командирлерин бойына түрген кычырып алала, нени эдетенин айдып берди.

Өйин көргүзетен кош эрмектер.

141 таскаду. Текстти бичип алыгар. Камаанду колболу эрмектерде өйин көргүскен кош эрмектердин алдыла чийү тартыгар, токой түжетен темдектердин учурын жартап беригер.

1. Жена кирнестени өрө чыгып браадарда, Ольга кухняда,

болды. (Гайд.) 2. Кижининг базыды угуларда, Ольга Женя јаар чугулду көрди. (Гайд.) 3. Серёжа айландыра ајыктаарда, ыраакта комбайн көрүндү. (Павл.) 4. Өлөн ижи божоголокто, кыра ижи баштала берди. 5. Адучы жапашка келерде, Јинјилей кайдан да түргөн көрүнип келди. 6. Бир жыл өткөн кийининде, бис јоруктан ойто јанып келдис. 7. Мечеш ойто јанып келерде ле, тышкары көп улус јуулган. 8. Святославка 22 жаш боло берерде, ол бойынын дружиназыла чөлдөргө барып, печенегтер-ле јуулажып турды. 9. Јааш жаагалакта, бис өлөндү јууп салдыс. 10. Иш божогон соондо, үй улус көнөктөрин алып, јиилектеп бардылар. 11. Үредүчи биске чөрчөк кычырганда, мен јил-биркеп угатам.

142 таскаду. Тексттен камаанду колболу эрмектерди чыгара бичип алала, озордын төс лө кош эрмектерин көргүзип беригер.

1. Керептер Камчаткага једип келерде, Шулмусти, чындап та, пушканын јанына тургустылар, је ол бу службадан мойноп турды. 2. Јуун божогон кийининде, улус айылдарына јангылады. 3. Күн кырдан көдүрилерде ле, Кичеемкей ойгонып келген. 4. Күн ажарга јууктап келерде, балыкчылар кармактарын тудунып јангылады. 5. Јайгы каникул божозо ло, мен үренерге барарым. 6. Бис Егоровло рейхстапка једип келдис, мааныны озо баштап парадный эжикке тургузып салдыс. 7. Күн айазарда, колхозчылар кыра ижине чыкты. 8. Сыранай ла јылгайактын туманду күни болгон, јолдогы шүлү кар кайылып јаткан, бастыра туралардын јабынтызынан тамчы тамчылап турган. (Л.) 9. Чанак јолы чыгарда ла, колхозчылар јангы кажандар тудатан агаш тарттылар. 10. Тан адып, күн тийерде, тал-табыш тын болды. (Ул.) 11. Алтайына түргөн једерге Ак-Конгур элес этти, баскан изи јада калды, барган изи јылыа берди. (Ул.)

143 таскаду. Токтой түжетен темдектерди тургузып, эрмектерди бичип алыгар. Кош эрмектердин учурын јартап беригер.

1. Каштанка ойгонып келерде танг адып келген эмтир тышкары кандый да табыш угулып турды. (Чех.) 2. Анайып баатыр отурганча агаш-таштар силкинди агын суулар ажынды. (Ул.) 3. Ак кийимдү медсестра-кыс ого бир кружка ару сууны эклип берерде ол јангыс тынып ичип ийди. 4. Ракета јарый берерде јара соктырган кеме көрүндү. (Воин.) 5. Машина ого сыранай јууктап келерде ол јангы ла јолдон мендебей чыкты.

(Воин.) 6. Түн киргелекте пионерлер походтон ойто жанарга мендеп турдылар. 7. Матвей сөстөрүн учына жетире айткалакта немецкий офицердин огы ого тийди. Же немецкий офицер база тирү артпады. Ол эки алтам баскалакта оны пулемёттон өлтүрө адып ийдилер. (Полев.) 8. Мен майордын сурактарын лётчикке көчүрүп турарымда лётчиктин эки көзи мен жаар кезе көрүп турды. (Полев.) 9. Бир катап машинамы аэродромго стургузып ла саларымда мени заводтын директоруна алдырттылар. (Байд.)

144 таскаду. Берилген табышканду колболу эрмектердег ойин көргүзетен кош эрмектү камаанду эрмектер бүдүрүп, бичип алыгар.

1. Күн кырдан ашты, мен өзөккө түжерим. 2. Бир минуттын бажында айылдын ээзи кайнап турган самоварлу кирип келди, мен бистин жол баштаачыны бир аяк чай ичерге кычырдым. (П.) 3. Мен ого аякка чай уруп бердим, ол амзайла, чырайын жууруп ийди. (П.) 4. Туман өрө көдүрилди, жаңмыр жаап келди. 5. Кеме суунун жарадына түртүлди, онон бир кижичыкты. (Воин.) 6. Михаил аңдап жүргени керегинде куучындап турган, мен көзнөктүн жанында оны жилбиркеп угуп отурдым. 7. Павел жаар ол сыңар көзиле көрүп ийди, койу кабактары кыймыктай берди. (М. Г.) 8. Бозом кирип келди, көк теңериде жаркынду жылдыстар мызылдай берди. 9. Эңир кире берди, балдар жангылады. 10. Булуттар таркай берди, күн көрүнип келди. 11. Жас келди, суунун тожы көдүрилип, жарылып турды.

145 таскаду. Берилген эрмектерди камаанду колболу эрмектер эдил, учына жетире бичип алыгар. Токтой түжетен темдектерин тургузып салыгар.

1. Жас жууктап келерде... 2. Кар кайылган кийининде... 3. Экзаменге белетенер ой жедип келерде... 4. Өлөн өзө берерде... 5. Күс жедип келерде...

Шылтагын көргүзөр кош эрмектер.

146 таскаду. Тексттег шылтагын көргүзүп турган кош эрмектү камаанду колболу эрмектерди чыгара бичип алала, кош эрмекти төс эрмекке бириктирип турган сөстөрдү көргүзүп беригер.

1. Мен үнимди бистин школдын үредүчизи учун берип турум, ненин учун дезе, үредүчи — жүрүмистин жаркыны ла ойгору. 2. Колхоз мал өскүрер государственный планын ажыра бүдүрген, онын учун ого социалистический мал ижинде озочылдын дипломы берилген. 3. Мал өскүрер фермаларында ишти

ветеринарно-зоотехнический ээжилер аайынча чике өткүрүп турган учун, озор жылдын туркунына жаан көргүзүлгө жедип алгандар. 4. Менин нөкөрүм бүгүн шкөлгө келбеген, ненин учун дөзө, кече соокко алдырала тыг оорыган. 5. Көлхозчылар бойлорынын ортозында социалистический мөрөйдө элбеге жайылткан, онын учун силос оролоор планды өйинен озо бүдүрүп салдылар. 6. Кандый ла спорт жаан учурлу болуп жат, ненин учун дөзө, ол кижинин су-кадыгына сүрекей тузалу. 7. Жаан сууларда тош турбаган, онын учун аңчылар аңдап барарга мендебей тургандар. 8. Нөкөрүм бичиктерди ле газеттерди жаантайын кычырып жат, онын учун онын билгири көптөди. 9. Көлхозтор аш үрендеер жаландарды жаантайын сугарып турган, онын учун бийик түжүмдү аш алган.

147 таскаду. Текстти бичип алала, токтой түжетеп керектү темдектерди тургузып алыгар. Шылтагы көргүзүп турган кош эркектин алдыла чийү тартып салыгар.

1. Бистин класста экинчи жылга кем де артпады ненин учун дөзө ончозы кичеенип үренген. 2. Бүгүн соок болгон онын учун жылу тон кийип алдым. 3. Сүреен жаан кар түшкөн онын керегинде машина узак өйгө келип болбогон. 4. Тут күндөр турганынан улам бис экскурсияга барбадыс. 5. Түнде жол көрүнбей турган онын учун мен фонарь алдым. 6. Оору кижинин су-кадыгы коомой болгон онын учун оны шакпыратпай тургандар. (Чех.) 7. Сас жерлер тонуп турган учун андый жерлерде жүрөтөн күштар түштүк жаар учкулады. 8. Бис балыктап барбадыс ненин учун дөзө тыг жанмыр жаап турган. 9. Салкын токтобой турган учун бис жапаштан чыкпай отурдыс. 10. Күскиде узак жанмыр болгон онон улам жаан жолдор тыг үрөлгөн. 11. Бүгүн сүреен көп иш болгон онын керегинде мен театрға барбадым. 12. Бүгүн мен огородто өзүмдө сугарбадым ненин учун дөзө түниле жанмыр жааган.

148 таскаду. Берилген тегин эркектерден шылтагы көргүзүп турган кош эркектү камаанду колболу эркектер бүдүрүп, бичип алыгар. (Көлхозчылар: учун, онын учун, ненин учун дөзө.)

Көргүзү. Түн жууктап келген учун, экскурсанттар темир жолдон он беш километр турган журтта токтогон.

1. Түн жууктап келген. Экскурсанттар темир жолдон он беш километр турган журтта токтогон. 2. Күн коомойтый берген. Экскурсия болбоды. 3. Иш түргөн бүткөн. Мөрөйлөжип иштегендер. 4. Жылу күндөр турган. Суунын тожы тонбоды.

5. Қуштар түштүк жаар учкулай берди. Соок күс келди. 6. Эжем биске айылдап келбеди. Онын ижи көп болгон. 7. Мен сууны кечип болбодым. Күр де, кеме де жок болгон. 8. Школдо оны ончо балдар сүйүп турган. Ол жакшы нөкөр болгон.

II. 1. Мен үренеримде, карындажым меге көп болушкан. Эмди мен ого болужып жадым. 2. Бис коштой турган деремненин эки километр ары жанына жиилектеп жүрдис. Жуук жерлерде жиилек жок болгон. 3. Мен бүгүн түниле уйуктабадым. Тиштерим оорыган. 4. Ол андап барала, неме эжелбеди. Жаман жүг күндер турган. 5. Суу жаан болгон. Мен оны кечип болбодым.

149 таскаду. Текстти кычырып алыгар. Эрмектердин бүдүмин көргүзип беригер, камаанду колболу эрмектерде кош эрмек нени көргүзип турганын жартап беригер.

1. Каникул башталарда ла, пионер-үренчиктер лагерьге баргылады. 2. Колхозчылар малды одорлодор ээжилерди чике түзаланып жат, онын учун мал семис күчтү кыштап жат. 3. Слер келгенче, мен малды көрүп кабыарым. 4. Үредүлү жыл башталарда ла, үчинчи класстын үренчиктери пионерге кирдилер. 5. Таскактын үстүнен тамчы түшпей барарда, жүзүн-жүүр кучыйактар кожондожо берерде, такаанын алдындагы жаш балдары, мыны угала, тышкары чыгарга мендедилер. (Пришв.) 6. Кече колхозтын жуунына Тана келбеди, ненин учун десе, ол оорый берген. 7. Мечеш куучынын божодо айдып ийерде, Иркит өбөгөн топшуурын алып, кайлай берди. 8. Бастыра телекейде амыр-энчүнин кереги тынзын деп, Советский Союзтын ишкүчиле жаткандары күчин кысканбай иштеп турулар.

150 таскаду. Текстти кычырып алыгар. Амадузын көргүзөр кош эрмектү камаанду колболу эрмектерди тексттен чыгара бичип алала, токтой түжетен темдектерди тургузып салыгар.

1. Кадын сууны кечерге эптү болзын деп суу ажыра күр туттылар. 2. Менин жүрегим согулып токтогончо мен фашисттерле тартыжарым. 3. Не де болзо өштүни божотпой тутсын деп командование приказ берген. 4. Таг адып турарда бир бөлүк автоматчиктер агаштын жаказына чыктылар. 5. Аңчыларга туштабаска ийттерге сестирбеске калыг баргаанын ортозыла, карануй жердин кыйузыла айу башпандадып жанып браатты. 6. Керектү бичиктерди садып алзын деп адазы уулына акча берди. 7. Туранын ичи сүреен соок болгон онын учун ол тон кийип алала отурган. 8. Кышкыда мал соокко тонбозын деп колхозто эки жаан жылу кажаган туттылар.

Амадузын көргүзетен кош эрмек.

151 таскаду. Жаңыс номерде берилген эки эрмекти бир эрмекке бириктиригер, керектү колбоочыларла тузаланып, амадузын көргүзип турган кош эрмектү камаанду колболу эрмектер бүдүригер.

1. Адым отозын. Мен ээрин алала, оны тужап салдым.
2. Малга сөдүрге табылбазын. Пастухтар малды сас jerде кабырбайтан. 3. Эjem меге тон садып экелер. Мен ого акча ийдим.
4. Туранын ичи жылу болзын. Мен печкеге одынды бир күнде эки катап салып жадым. 5. Мааланын ажы jakшы өссин. Бис онын jерин jарандырып жадыс.

152 таскаду. Амадузын көргүзөр кош эрмектү камаанду колболу беш эрмек сананып бичип алала, төс эрмектерин члендер аайынча ылгап беригер.

Айалгазын көргүзөр кош эрмек.

153 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Камаанду колболу эрмектерде айалгазын көргүзөр кош эрмектердин алдыла чийү тартыгар.

1. Орус литературанын бийик тузалу салтары эмес болзо, алтай поэттер ле прозаиктер кеми бийик мастерството jединип болбос эди, фольклордын эски кеберлериненг өрө чыкпай калар эди. 2. Менин карындажым сенин келгенинги билген болзо, ол бери келер эди. 3. Күн айасса, бис мешкелеп барарыс. 4. Куштарды килемжилү кичеер болзо, озор журтхозяйството jaан туза jетирер. 5. Малды jakшы азырабаза, көп кирелте алып болбос. 6. Агам Ленинградка баргажын, мен оныла кожо барарым. 7. Үредүлү жыл божозо ло мен агама барып келерим. 8. Кижисагышту болзо, ол бойынын jедикпестерин jок эдерге албадар. 9. Кар jaаза да, салкын соксо до, бис баштаган керекти таштабазыс. 10. Сыйыным городко jетсе ле, биске телеграмма ийер. 11. Ширееден каандар тайкылза, jөөжөдөн байлар айрылза, jокту улус ырысту жүрер, албаты-jон jыргап jадар. (Ул.)

154 таскаду. Тексттен айалгазын көргүзөр кош эрмектү камаанду колболу эрмектерди чыгара бичип алала, озордын бүдүмдерин jартап беригер.

1. Нөкөрим библиотекага баргажын, мен кожо барарым.
2. Кар бастыразы кайылбаза да, колхозчылар кыра ижине чыгар. 3. Жаңыс кижисадып болбозо, ончобыс кожо бүдүрерибис.
4. Jалкын jок болгон болзо, кезик өзүмдер үренделбей артып калар эди. 5. Тышкары сүреен соок болгон, онын учун ол жылу тон кийип алган. 6. Кар jaаза ла, бис чаналу jынылаарыс.

7. Үредүлү жыл божозо ло, пионерлер лагерьге барар. 8. Жердин өлөнги саргара берди, ненин учун дезде, сүреен изү күндөр турган. 9. Печкеге сүреен көп одын салган учун, туранын ичи изү болгон. 10. Сооктор башталза да, темир жолдо иштер токтобос. 11. Ачкан эжиктен кирген соок жаба согуп ийерде, ол көстөрүн ачып ийди. *(Полев.)*

155 таскаду. Берилген тегин эрмектерден айалгазын көргүзөр кош эрмектү камаанду колболу эрмектер бүдүрүп, бичип алыгар.

К ө р г ү з Ү . *Жайгы иштер божозо ло, эжем бистин жерге келер.*

I. 1. Жайгы иштер божоор. Эжем бистин жерге келер. 2. Жаңмыр жаабас. Бис мешкелеп барарыс. 3. Салкын жок, айас күн турды. Бис городтон үч километр жерде турган көлгө барып балыктаарыс. 4. Қижиде жаан јакшы санаа бар. Ол бойының санаазын бүдүрерге качан да аргалу. 5. Эртен клубта үренчиктер концерт тургузар. Мен концерт көрөрим.

II. 1. Тышкары сүреен соок болгон. Балдар чаналу јынғылап барар. 2. Иштейтен өй божогон. Колхозчылар түн киргенче кыра ижинде иштеер. 3. Юннаттарды башкаратан кижі жок болгон. Олор эм эдетен өлөңди бойлоры барып јуур. 4. Түн сүреен карангуй болгон. Қайучының курч көзі өштүннн турган јерин көрүп ийди.

156 таскаду. Камаанду колболу эрмектерди бичип алыгар. Кош эрмектердин алдыла тыйрык чийү тартала, кандый кош эрмек болуп турганын јартап беригер.

1. Атту корпус Царицын городтын јанында актарла јуула-жарда, бойының Қазбегине минген Будённый табаруга јаантайын јуучылдардың ичкери алдында барып туратан. 2. Эртен айас күн турар болзо, бис агамла экү андап барарыс. 3. Пушкин Михайловскийде јадарда, ого Пущин келип барган. 4. Паровозты электрический фонарьдың јарыгы тийбес жерге токтодып тургуссын деп, бу поездтин машинистиле ажындыра эрмектежип салган. *(Кононов)*. 5. Јолой меге јаан суу учурабаган болзо, мен эрте келер эдим. 6. Мен бу јаан тураларды көрбөдим, ненин учун дезде, бу јерлерде качан да болбодым. 7. Огородто өзүмдерди сугарбас болзо, неме өспөс. 8. Деремнеге кызылдар табарарда, актар туралардан чыга јүгүрдилер. *(Н. Тихонов)*. 9. Эки күн өткөн кийининде, карангуй кире берерде, ол *(Зоя)* бойының керегин бүдүрерге, деремнеге база катап келди. *(Лид.)*

157 таскаду. Эрмектерди бичип алала, олордын бүдүмин жартап беригер.

1. Төрөл жайым журтыста жайым кожондор жаңыланат. 2. Биденкого буулаттырган керегинде уулчак куучындаарда, капитан токтодынып болбой, каткырды. (Кат.) 3. Эңир киргенче, жылдыстар чыкканча, анчылар одуда куучындажып отурды. 4. Бийик туунун үстүне чыгала, сан төмөн көрзө, журттар сүрөөн жараш көрүнүп турар. 5. Түн киргенде, теңеринин түбиндеги жылдыстар суркурайт. 6. Күр бар да болзо, ол күрле кижидөүп болбос, ненин учун десе, оны жазап турган. 7. Жалаңдарда агаштар жаңыла чечектеп келген, куштар үндерин темектирип кожондоп турган, жастын жараш күни турган. (Акс.) 8. Терёшка школго барарда, таадазы оны тышкары жадыктын үстүндө сакып отурды. (Кос.) 9. Жаңмыр токтоордо, бис чалгыларды алып, өлгөн чаап бардыбыс.

158 таскаду.Текстти кычырып алыгар, эрмектердин бүдүмин жартап беригер.

БАРРИКАДАДА.

Оромдо жирме кирези өлтүрткен улус жаткылады. Олордын патронташтарын кактап алза, баррикададагы улуска база бир канча октары болор. Гаврош патрондорды бойынын корзинказына салып алар деп, патронташтарды кактап турды. Ором тумандый ышка бүркөлип калган болгон. Караңгуй болгону Гаврошко тузалу болды. Гаврош корзинказын тиштенип алып, өлгөн улустун ортозыла жылгажактап, төрт тамандап энмектеп, патрондорды жууп турды. Баррикададан Гаврош ыраак эмес болгон, же эмди оны кычырза, өштүнүн солдаттары көрүп ийеле, аткылаар болор деп, баррикадада бирде кижинунчунай турган. Өлтүрүп салган сержанттын патронтажынан Гаврош патрондорды алып турарда, ок ол өлгөн кижиге тийди. (Гюго.)

159 таскаду. Текстти бичип алыгар. Токтой түжеткен темдектерди тургузып салыгар, эрмектердин бүдүмин айдып беригер.

1. Оны билер ойгорды таппаганча ойто айылыма жанбазым. (П. К.) 2. Каруузын айдып божоордо карлагаштый койу албаты Ленинди курчап ийди. (П. К.) 3. Көстинг жажы курганда караңгуй жүрүм жарыганда кату жүрүм көргөндөри Ленинди мактап айттылар. (П. К.) 4. Чанактын жолы чыкса, тоштонго обоз келетен. (Мам-Сиб.) 5. Адазы карый берзе ого бо-

лушкадый јакшы балдар өзүп келер. (Мам.-Сиб.) 6. Азык-түлүк божогондо ол алты ла тийинг адып алды. (П. К.) 7. Агаштын ортозында жүрзе кижикандый ла тындуларды ла өзүмдерди көрөр. (Т.) 8. Чике јолло барза тал түште ол городко једип алар. 9. Пашка мыжылдай берерде Матвейка уйку аразында анданып ийди. (Биан.)

160 таскаду. Текстти бичип алыгар, камаанду колболу эрмектерде кош эрмектерди таап, алдыла чийү тартыгар.

ГИМНАЗИЯДА.

Владимир Ильич гимназияда сүрекей јакшы үренген. Айылда сочинение бичиирге јакылта бергенде, гимназияда үренип турган балдардын көп сабазы табыштырар күннин алдында түннле отуруп, мендей-шингей бичийтен болгон. Владимир Ильич дезе анайып качан да этпейтен. Үредүчилер сочинениенин темазын табыштырар күнди јарлаганда ла, Владимир Ильич тургуза ла ижин баштайтан. Кичинек чаазынга сочинениенин планын бичип алатан. Күнүн сайын иштеп, табынча баштапкы планына көп темдектер, түзедүлер эдетен. Онын кийининде, ару тетрадь алып, белен бүдүрип салган сочинениени чернилала көчүрип бичип алатан.

Владимир Ильич сочинениени баштапкы катап чернилала бичибей, карандашла бичийтен. Карандажы мокорып эмезе сына берзе, ол чичкерте јонуп туратан. Карандажын ол сүрекей чичке эдип јонотон, онын учун бичиген буквалары учуктый чичке болотон. (Д. Ульянов.)

Колбоочызы јок камаанду колболу эрмектер.

161 таскаду. Текстти бичип алала, эрмектерде тургузылган токтой түжер темдектердин учурын јартап беригер.

1. Тышкары трамвайлардын табыжы угулат, автомобильдер күркүрежет, јойу улус ары-бери өдүжет. 2. Санитар эдип үредерге ийт ле болгонын албайтан, јаныс ла јакшы, јалганчык ийттерди талдап алып јадылар: чуғулчы ла тудаган ийттер шыркалаткан кижини коркыдып та ийерден маат јок. 3. Эртен тура айландыра өдүп болбос суу болгон: бүгүн түниле јаш јаган. 4. Ол мылтыгын алып, тышкары чыкты; агаштын будагында отурган куш, јеткерди сезип ийген чилеп, уча берди. 5. Бүдүжинен көргөндө, ол (керткин) јараш эмес: оок алтап, ичин јерле

сүүртөп, жайканып, базып жүрөт. 6. Энези яблоколорды үзүп, корзинага салып турды—балазы корзинадан алып жерге таштап етурды. 7. 'Эжем жаскыда биске айылдап келбеди: машина жүрбөй жат, жол үрөлгөн.

162 таскаду. Текстти бичип алала, токтой түжетен темдектерди тургузып алыгар. Эрмектердин бүдүмин жартап беригер.

1. Мен кайдаар баратанын аайлабай турдым койлор до мааражат, толукта ийт те ыркыранат. (Л.) 2. Сен Михайло эмди мынан калыырын паровоз депого ремонтко барар. 3. Жас келер аш салары керегинде сананар керек. 4. Жакшы анчы анды бедребей жат ан туратан жерди бедреп жат. (Акс.) 5. Жаан салкын келди агаштардын баштары шуулай берди. 6. Мен айландыра көрдим албатынын ачу-коронынан жүрегим сыстады. (Рад.) 7. Түштүктөн эки күнге чыгара жылу салкын сокты калганчы кар кайылды. 8. Айылда менин ижим көп казан-айактарды јунуп ла баланы көрүп отурым. 9. Мен бүгүн айылдан чыкпадым бажым тын оорыган. 10. Сууны атка минип кечтим күр јок болгон. 11. Тепкиш јаар жүгүрдим меге удур аш бурлап, көдүрилип турды. (М. Г.) 12. Ыраактан табыш угулды иштег јанып турган колхозчылар кожондожып турды. 13. Жайгыда жакшы иштеген кышкыда мал тойу болор. 14. Шакпырабагар меге не де керек јок. 15. Мен түниле уйуктабадым тиштерим оорыган. 16. Пограничный заставанын начальниги команда берди пограничниктер гранды бускан кижини бедреп барды.

Бир канча кош эрмектү камаанду колболу эрмектер.

163 таскаду. Бир канча кош эрмектү камаанду колболу эрмектерди бичип алала, олодың бүдүмин жартап беригер.

1. Эмди телекей кубулган деп, ак жарыктын алдында мынайда јадары келишпес боло берген эмитир деп, ол билип алды. (Чех.) 2. Бу каргышту тууга менин абрачагымды чыгара тартарга, мен букалар јалдап алар учурлу болгом, ненин учун дезе, күски јол тожон, боочы бийик болгон. (Л.) 3. Јалкын јалт эдерде, күкүрт күкүрей берерде, агаш аразында бир де кушкаштын үни угулбай барды. 4. Бис сууга једип келерибисте, күн өксөп тө калган болзо, јаланда соок болды. 5. Удабас өштүни сүрүп саларыбыс деп, ойто жакшы ырысту жүрүм башталар деп, бис ончобыс јарт билип турганыбыс. (Воин.) 6. Бистин албаты социалистический Ада-Төрөлинин тузазына мынан да ары эрчимдү

иштеерге белен деп, коммунистический обществоны бүдүретен исторический задачаны ак-чек бүдүрерге белен деп, бис ончо-быс билерибис. 7. Түн кирерде, балдар ажанган кийининде, жаанам чөрчөк айтты.

164 таскаду. Текстти бичип алала, токтой түжетен темдектерин тургузып, олордын учурын жартап беригер.

1. Уйкуданг улус тургалакта аркада күүктер ойгонголокто айылдардан ыш чыккалакта көп күзүнчиктердин табыжы шыгырап чыкты тереле жапкан түнгүрдин табыжы угулды. Көп ийтер үрүп чыкты чедендеги койлор мааража берди. 2. Улүш түгн кургаганда көкпөк ичи теннийгенде тижинин сызы жылыгганда ачап түлкү жылым кайанын алдына келди.

(Чөрчөктөрдөн.)

165 таскаду. Бир канча кош эрмектү камаанду колболу эрмектерди бичип алала, олордын бүдүмин жартап беригер.

1. Адазы жанып келерде, адынын ээрин алып турарда, уулы уткып удура чыкты. 2. Баштапкы кар жаарда, чанак жолы чыгарда, колхозчылар андап бардылар. 3. Уроктор божоордо, балдар жаңы бичиктер аларга, библиотекага бардылар. 4. Айылчы кижжи эжиктен кирип келерде, тонын чечип эзендежерде, мен ого удура бастым. (Л.) 5. Байрам колхозко электромотор аларга, Та-рынка дезе саржу эдетен заводтын ижин көрөргө, Майма жаар атандылар. 6. Арыган анчыны жылу төжөккө жатыргыссын деп, оны тойо азыразын деп, айылдын ээзи жакарды. (Т.) 7. Бисти сууга жетирзин деп, суудан кемеле кечирзин деп, најым нөкөрин айбылады. (Т.) 8. Жайгы күн жаңы ла чыгып турарда, куштар үн алынбай кожондоордо, агаштын жаказында отуарга жакшы болгон. (Акс.)

166 таскаду. Камаанду колболу эрмектерди тегин эрмектер эдип бичип алыгар.

Көргүзү. Түнде жаан жаңмыр жааган. Бис городко барбадыбыс.

1. Түнде жаан жаңмыр жааган, онын учун бис городко барбадыбыс. 2. Ол чаазында Кирджали керегинде бичилген ошкош, ненин учун дезе, кычырып турган кижжи Кирджали жаар кылчас эдип көрүп турды. (П.) 3. Талайда жотконду салкын болордо. балыкчыларга анчадала күч келишкен. 4. Агаш бүри жок турган, ненин учун дезе, жас жаңы ла башталып келген. 5. Эки күн өткөн кийининде, ол бойынын керегин бүдүреле, деремнеге база катап келген. (Лид.) 6. Атту корпус Царицын (эмди Сталин-

град) городтын јанында актарла јуулажарда, бойынын Қазбегине (адына) минген Будённый табаруга јаантайын јуучылдардын алдында барып туратан. (*Всевол.*) 7. Бистин шибее бийик јерде турган, онын учун айландыра көрөргө сүрекей эптү болгон. (*Л.*) 8. Колонна ағаштын ортозыла браадарда, онын учына кем де кожулганын кавалеристтер сезип ийди. (*Раст.*)

Колболу эрмектерди катап көрөргө керектү таскадулар.

167 таскаду. Токтой түжетен темдектерди тургузып, эрмектерди бичип алыгар. Қажы ла эрмектин бүдүмин айдып берерге белетенип алыгар.

1. Стратостат брө көдүрилерде көп улустын соок кейге јангыланып турган кыйгызы угулды. 2. Ломоносов адазыла кожо балыктап та жүрзе үйде кандый бир иш те эдип жүрзе—Москвага канайып једип баратаны ондо школго канайып кирип алатаны санаазынанг чыкпай турды. 3. Бис аш кезип турган бригадага јууктап келедеристе биске колхозтын председатели туштады. 4. Бир кезек өй өткөн кийининде Александр Суворовты Семёновский полкко солдат эдип бичип салган деп јеткерлү бичик келди. (*Григ.*) 5. Баштапкы ла офицерский јамы аларда ол јирме беш јашту болгон. (*Григ.*) 6. Күн айаза берзе ле бис экскурсияга барарыбыс деп мен иженип турум. 7. Жилин кыска сынду да болзо бойы чыйрак болгон. (*Л. Т.*) 8. Јаан салкын болзо тегеридеги булуттарды таркадып ийер деп мен сакып отурым. 9. Миша јырааларга јууктап келерде онон эки койон чыга конды. 10. Қарангуй кире берерде Щорс бойы јаар төрт партизанды алдыртып алды. 11. Јырааларда кандый да шылырт угуларда часовой тура түжүп тындады.

168 таскаду. Берилген тексттең табышканду колболу эрмектерди чыгара бичип алала, токтой түжетен темдектерди тургузыгар.

Бир катап Эркелей городко абралу барды. Городто сельпонын кижизи учурады товар апар деп айбылады. Јол јанмырдан улам үрелип те калган болзо Эркелей кыйышпады. Эркелей јолго конбоды бойынын колхозына једерге албаданып јанды. Ол Шонкордын јаткан деремнезине јууктап келди. Түн кире берди. Абранын он јанындагы тегелиги јолдон ашты. Абразы јолдон араай антарылды Эркелей түже калыды аттын бажынан тутты. Аттын канча үйе-сөөги быјыража берди. Эркелейдин колы аттын бажын тударга чыдашпады болужы јок бозомнын ортозы-

нан болуш бедреп айландыра көрди. Эркелей кыйгырып ийди үни кырларга жангылана берди.

Эркелей абрадагы немелерди чечип, жолго чыгара тартарга шүүнди. Же бу ишти бүдүретенине Эркелейдин кўчи жетпези жарт болды. Ол аттын жанында болужы жок турды ўзўк жоктон кыйгырып турды. Анайда жарым канга танкы тартканча болды. Учунда Эркелей кемнинг де шылырап басып клееткен табыжын укты. Карангуйдан эр кижичыгып келди.

(П. Кучияктын бичигени аайынча.)

169 таскаду. Керектў колбоочыларды тузаланып, берилген эки эрмектен башка-башка бүдүмдў кош эрмектў камаанду колболу эрмектер бүдүрүп, бичип алыгар. Анайда бүдүрген кажы ла эрмектин бүдүми кандый эрмектин кийининде капсуларда бичип салыгар.

1. Урок божоды. Ўренчиктер жангылады. 2. Андрей Москвага жетти. Биске письмо бичиди. 3. Колхозто азыралды артыгынча белетеп алды. Мал жакшы кыштаар. 4. Ўредў башталганынан ала кичеенип ўрендис. Экзамендерди жакшы табыштыарыс.

170 таскаду. Текстти кычырып, эрмектердин бүдүмдерин жартап беригер.

СЛОНДЫ ЎРЕДИП АЛГАНЫ.

Ўўр слондор суу ичерге браатканда, агаш ортозында жаан тал-табыш, кўзўрт угулат. Агаш ортозында жолды слондор бойлоры арчыгылайт: кандый бир агаш жолды бөктөп турган болзо, слон тумчугыла кабыра тудала, агашты тазылыла кожо жула тартып, туура таштап ийет.

Ўўрдин алдынан бир слон жол баштап барат. Ол жаантайын тура тўжўп, жеткер боло бербезин деп, тындап турат. Ол тура тўшкенде, бастыра ўўр база тура тўжет. Баштап брааткан слон тындап турала, жеткер болорын сезип ийди. Агаштын ортозынан анчылар көрўнди. Слондор улустап качып, манташтылар, улус десе оморды өнөтийин жазаган оморлар жаар айдап турдылар. Улус оморларды ажындыра белетейле, билдирбес эдип, ўстўнен бүрле жаап салган. Бир слон орого тўшти, өскөлөри жүре берди.

Бир күн өдөрдө, ородогы слон аштады, суузады. Анчы ого курсак экелип берди, же слон бойынын өштүзинен курсакты албады. База эки күн өтти, анчы ого база курсак экелди. Эмеш жобожый берген слон узун тумчугыла курсакты алды. База бир канча күн өдөрдө, слон анчыга ўрене берди. Анчы оронун ичи-

не тоормоштор, тобрак, бӯр, будактар таштап турды. Таштаган немени слон тепсей базып турарда, оронун түби өрө көдүрилип, оро тайызай берди. Учы-учында слон ородон чыгып келди. Ородо болгон күндөрдүн туркунына анчыга үрөне берген слон онын кийининенг басты. Анчы слонды бойынын айылына ээчидип келди. Слон ого сүрөөн жакшы болушчы боло берди.

(В. Вахтеров.)

VIII. ЭРМЕКТИН АНГЫЛАНГАН ЭЧЕНИ ЧЛЕНДЕРИ.

Ангыланган жөмөлтөлөр.

171 таскаду. Текстти бичип алала, жөмөлтөлөрдүн ле олордонг камаанду сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

1. Пушкин, улу орус поэт, 1837 жылда жада калган. 2. Бис артиллеристтер, орудиелердин жанында шакпырап турдыс. (Л. Т.) 3. Олордын энези, менин жаанамнын сыйыны, чугулчы, арбанчак кижжи болгон. (М. Г.) 4. Мен Алтын-Көлдү, Туулу Алтайдын эн жаан көлин, эмдиге жетире көргөлөгүм. 5. Алексей Кукасов, бистинг колхозтын эн артык малчызы, курортто амыраган. 6. Содон апшыйак, бийик сынду, буурыл башту, барбак сагалду, эмеш күрдөк кижжи, конторага кирип келди. 7. Канакуш, сүрөөн жакшы физкультурник, ГТО-нын нормаларын түргөн бүдүрүп салды. 8. Суворов, улу орус полководец, качан да, кемге де жөндиртпеген.

172 таскаду. Токтой түжетен темдектерди тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Иван Никитич Кожедуб советский авиациянын мактулу шонкоры Советский Союзтын үч катап Геройы алдында пионер болгон. 2. Александр Матросов Советский Черүнинг рядовой жуучылы 1943 жылда Чернушки деп журтта жуу-согушта өлгөн. 3. Телекейлик ишмекчи движениенин «Мергендү бригадазын» Советский Союзтын Коммунистический партиясын бастыра оросндордын ишкүчиле жаткандары сүүп жат. 4. Мен Советский Социалистический Республикалардын Союзынын жаш пионери Ленинин кереги учун тартыжуга качан да белен! 5. Социалистический Төрөлистин иженчилү коруучызы мактулу Советский Черү бистинг агару границаларыста сергелен туруп жат.

173 таскаду. Экинчи эрмектин айдылаачызын жөмөлтө эдип, эки эрмектен бир эрмек бүдүрүп, бичип алыгар.

1. Улагашев 1861 жылда чыккан. Улагашев—атту-чуулу кайчы кижжи. 2. Борлоевти Иштинг Кызыл Мааны ордениле кайрал-

даган. Борлоев—«Яңы Алтай» деп колхозтын председатели. 3. Владимир Владимирович Маяковский бойынын бастыра ийде-күчин социализмнинг јенүзи учун тартыжуга берген. Маяковский—бистинг ойдинг улу поэди. 4. Алтайда плодовой садтар өскүрерин Лисавенко баштаган. Лисавенко—јарлу садөскүрее-чи, Ленинский сыйдын лауреады. 5. Любовь Тимофеевна Кос-модемьянская «Зоя ла Шура керегинде повесть» деп бичик би-чиген. Любовь Тимофеевна—Зоя Космодемьянскаянын энези. 6. Бистинг колхозчылар Лениннинг адыла адалган колхозко экс-курсияга баргылап жүрген. Лениннинг адыла адалган колхоз—Алтайский крайдын эн артык колхозы. 7. Эдил күүк јанкылда-да эдип јат. Күүк—алтай албатынын чөрчөгине кирген куш. 8. Кадыева Юля Артекте амыраган. Кадыева Юля—бистинг школдын эн артык үренчиги.

Колбоочылар ажыра кожулган јөмөлтөлөр.

174 таскаду. Токтой түжетен темдектерди тургузып, эрмектерди би-чип алыгар.

1. Бастыра улус анчадала балдар самолёттын отуарын кө-рөргө энчикпей турдылар. 2. Мажакту аштар темдектезе буудай бистинг областыта јакшы өзөр аргалу. 3. Јетинчи класстын үрен-чиктери ол тоодо бистинг де класстын үренчиктери экзамендер-ге јакшы белетенип јадылар. 4. Көп үредүчилер ол тоодо бистинг Василий Иванович јакшы ижи учун башкарунын бийик кайра-лын алды. 5. Бастыра балдар керек дезе детсадтагы да балдар байрамга белетендилер. 6. Қижы бойынын сөөктөрининг эмезе скеледининг бүткен бүдүмин јакшы билер учурлу. 7. Көп маши-наларды темдектезе баштапкы тракторды эдерин ончозынанг озо орус улус сананып тапкан.

Айалгалардын ағыланары.

Ағыланган ылганаачылар.

175 таскаду, Берилген эрмектерди бичип алыгар. Токтой түжетен темдектердинг учурын јартап беригер.

1. Мен, соокко тонуп, тозуларды јууп алала, чеден ажыра таадамнын садына кирип, јана бердим. (М. Г.) 2. Кушкаштар бойынын јараш бүдүмиле кижини јилбиркедип, ак кардын үстү-ле чүмдү баскындап, агаштын курутып калган будактарына

учуп чыгала, чечектер чилеп жайканып, карды жерге түжүрүп тургандар. (М. Г.) 3. Станцияга једип келеле, кургак кийим кийип алала, ажанар курсак јакыдала, амырап јаттым. (П) 4. Кичинек Кичеемкейдин адазы байлардын малын кабырып јүреле, тайгада агашка бастырып өлгөн. (П. К.) 5. Кичеемкей машиназы јаар арайдан ла өдүп једеле, сигналдын кнопказын базып ийди. (П. К.) 6. Ёренерин орой баштайла, Ломоносов, сүреен кичеенип үренип, көп иштеп, улу учёный боло берген. 7. Аңчы, соокты да керекке албай, тозуда узак отурды. 8. Тегин отурганча, нени-нени эдер керек. 9. Кажы ла комсомолец дисциплинаны буспай, јакшы үренип, бастыра үренчиктерге јозок болор учурлу.

176 таскаду. Берилген текстти бичип алала, ылганаачылардын алдыла чийү тартыгар. Токтой түжетен темдектерди тургузып салыгар.

Агаштарга түртпеске бөкөйип алала олор туранын јабузынын алдында сүрекей тоозындалып калган көзнөктөрдин бирүзине једип келдилер. Тышкартынан оморды көрбөзін деп көзнөктин тоозынын арчыбадылар јүстерише шилиге түртүп алала тургулаарда омордын јаактары арай ла тийишпей турды.

Сережка Верхнедуваный рошадан келеле, Валяла кожо тоозынду көзнөккө јүстерин тийдирип алала турган өйгө јетире көп өй өткөн. Немерккий черүнинг кезик бөлүктери городко кирип келерде машиналар Садовый оромго бадышпай турдылар немерккий солдаттар јер болгондо көрүнип турдылар.

Серёжка дезе керектин бүдүретен јанын сананып турды көзнөктөң көрүнип турган немелерди ончозын курч көстөриле көрүп бир де кичинек неме јастырбай ончозын сананып алды.

(А. Фадеев. «Јинт гвардия».)

177 таскаду. Андый ок иш бүдүригер.

Анайып отурганча тышкары карануй кире берди. Столдын үстин јуунадып өлөң экелзин деп Аркадий Павлович јакарды. Камердинер биске простынялар јайып төжөк салып берди. Бис уйуктаарга јаттыс. Эртеңги күннинг јакылтазын угуп алала, Сафрон база уйуктаарга јүре берди. Аркадий Павлович уйуктап барадала орус крестьяниннинг сүреен јакшы бүдүмдери керегинде база эмеш куучындап јадала уйуктай берди. Каруулчык досканы согуп тышкары табыштанып турды. Кандый да кыпта баланын ыйы угулды... Бис уйуктай бердис.

(И. С. Тургенев. Бурмистр.)

178 таскаду. Берилген эрмектерди бичип алыгар. Аңыланган ылганаачыларды таап алала, олар эрмекте кандый айалга болуп турганын **жартам** беригер. Токтой түжетен темдектерди тургузыгар.

1. Суунын тожы көдүрилип келеле тызырап жарылып турды. Суу жарадынан ажынып жабыс жалаңла күркүреде агып турды. (Акс.) 2. Орус литература албаты-жонго онын жайым учун тар-тыжузына жуук болуп XIX чактагы ончо улустын жүрүмунинг эн жаан сурактарын тургускан. 3. Советский Союз көп националь-ностуу государство бололо ады чыккан жаан государстволордын ортозында баштапкы жерде туруп жат. 4. Маяковский журукчылардын Москвадагы школында үренип көп жинт журукчыларла поэттерле танышкан. 5. Жайгыда ойди калас өткүрбей үренчиктер колхозтын ижине болушкан. 6. Школдон жаанып келеле колдо-рынды самындап жунуп тур. 7. Кучыйактар кискеден чочыйла учуп чыктылар. 8. Нөкөримди сакып болбой ого бойым бардым. 9. Соокты да керекке албай балдар чаналу жынгылаарга бардылар.

179 таскаду. Жаңгыс номерде берилген эрмектердин бирүзининг айдылаачызы аңыланган ылганаачы болгодый эдип, эрмектер бичип алыгар.

Көргүзү. Адам аңдап барды. Түлкү өлтүрди. Адам, аңдап барала, түлкү өлтүрди.

1. Жолды билбедим. Удура туштаган кижиден сурадым. 2. Жолдо кондым. Эртенгизинде онон ары жорттым. 3. Кушкаш кожондоп отурды. Кенетийин учуп чыкты. 4. Кичеемкей автомо-биль көрди. Оны башкараарын билип аларга, энчикпей барды. 5. Ишмекчилер амыраар күнде үйде отурбады. Бастыразы вос-кресникке чыкты. 6. Аңчы ыраактагы жышка чыкпады. Жууктагы кобылардан сымда, күртүк, чай аңдады. 7. Кадыннын суузын кечтим. Себининг суузын жакалай бардым. 8. Мен бүгүн киного барбазым. Лекцияга барарым. 9. Урокторды ончозын белетеп алдым. Энеме айыл ижин эдерге болуштым. 10. Ыраак жерден келдим. Түргөн жадып амырадым. 11. Бийик кырдын ажызына чыктым. Бастыра Алтайды аяктап көрдим. 12. Бригадир кай-руны алды. Чалгызын баштап жайрады.

180 таскаду. Текстти кычырала, онон аңыланган ылганаачылу эр-мектерди чыгара бичип алыгар. Аңыланган ылганаачылардын алдыла чийү тартып, токой түжетен темдектерди тургускан учурын жартап беригер.

АГАШТЫН КӨНДӨЙИНДЕ.

Бир катап энирде Петро ло Якуб агаш аразына кузуктап баргандар. Олордын колхозы границадан ыраак эмес болгон.

Уулчактар агаштын сыраңай ла ортозына кирдилер. Олор, таарга толтыра кузук терип алала, жанарга тергенип турдылар.

Кенетийин шылырт угулды. Уулчактар айландыра аяктап көрдилер. Орешник деп койу жыраанын ортозыла, будактарды араай туура жайып, таныш эмес кижиге өңгөлөп-клееткен. Ол улам сайын аяктанып турган.

— Сан башка неме, кемненг жажынат не? — деп, Якуб шымыранды.

Петро каруузын араай берди:

— Заставага жүгүр. Кандый да болзо, пограничниктерге айдып сал, мен десе мында артарым, ол нени эдерин көрөрүм.

Якуб, бажын кекип ийеле, жыраалардын ортозында, көрүнбей барды. Петро жаңыскан артты.

Кайдаар жажынатан? Петро жаан агаш көрүп ийди. Агаштын будагында малиновка деп кушкаш отурган. Агашта көңдөй бар болгон. Уулчак көңдөйдүн ичине түргөн кире берди...

Таныш эмес кижиге, селт эделе, табыш угулган жерге жаар түргөндөп басты. Ол бир канча минут тындап турды. Айландыратым болгон. Петронын жажынып алган агажынын төзине жардыла жөлөнүп отуруп алала, ол, карманынан колмылтык чыгарып, оны аяктап көрөлө, тенери жаар көрди.

Малиновка база ла, будакка отуруп алала, кожондой берди. Таныш эмес кижиге, малиновканын үнин угуп, оноор көрүп турала, көңдөйдүн ичиненг буунын учу салактап турганын көрүп ийди. Ол кузукту таардын буучагы болгон. Петро, мендеген бойынча, буунын учу будакка илингенин аярбай калган.

Таныш эмес кижиге, тура жүгүрөт, колын көңдөй жаар сугуп, уулчакты чыгарып алды.

— Сен мында нени эдип турун? — деп, Петродонг шымыранып сурады.

Петро, ононг айрыларга албаданып, бастыра күчиле кыйгырып ийди.

— Унчукпа — деп, таныш эмес кижиге шымыранып, уулчакты жерге жыгала, тамагынан тудуп, тумалай берген.

Ол өйдө үн угулды: «Колунды көдүр!»

Жыраанын ары жанынан колында колмылтыкту пограничниктер чыктылар. Якуб олорды оройтыбай экелген.

Пограничниктер Петроны аргадап алгандар, таныш эмес кижини десе арестовать эткендер. Ол кижиге шпион болгон эмтир.

(Е. Воронина.)

181 таскаду. Аңыланган ылганаачылу беш эрмек сананып бичип алыгар.

Кубулбастарла, адалгыштарла айдылган айалгалардын аңыланары.

182 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Аңыланган айалгалардын алдыла чийү тартыгар.

1. Чеденнинг толугында, беле агаштын төзинде, айылчыларды күндүлеер стол турган. 2. Мен столдын жанына, бийик отургушка, отуруп алдым. 3. Бир катап, тегин күнде, эртен тура, мек таадамла тышкары кар арчып тургам. 4. Таадам туйук жерде, кырдын эдегинде, эски туранын подвалында, эки карануй комната жалдап алган.

(М. Горький.)

183 таскаду. Төмөн берилген айалгалардан карарта базылган сөстөрди чокумдап жартаарга келишкенин талдап, эрмектерди бичип алыгар. Токтой түжеткен темдектерди тургузып салыгар.

1. Бийикте булуттар жылыжып турды. 2. Эртечи турала, сол жаны жаар база берди. 3. Бу жерден ыраак эмес кичинекей журт турды. 4. Мен күскиде кайың иапаштын ортозында отурдым. 5. Ичкери алдымда булут көдүрүлүп турды. 6. Суунун он жанында үйүр мал кабыруда жүрди. 7. Мен эртен ойто келерим.

Эрмектерге кожотон сөстөр: көк тегеринин түбинде, жарат өрө, койрык-тейрик суучактын жанында, сентябрь айдын учында, кырдын бажында, жажыл өлөңдү кажатта, жети часта.

184 таскаду. Запятайларды тургузып, берилген эрмектерди бичип алыгар.

1. Онон ары кырларда теермен ле кызыл жабынтылу бир канча туралар турды. 2. Жараттын жанында суунун баларында неме элбендеп жатканы ого көрүнди. (Т.) 3. Сол жанында аралда ийт үрүп жат. (М. Г.) 4. Эртеңгизинде күн чыгар алдында жүске жуук улус сууны бууп саларга жуулыжып келди. (Акс.) 5. Олорго городтын учында базарный площадьтын жанында жаан боро таш турага жадарга келишти. (М. Г.) 6. Бир катап күс башталып турарда Кирилл Петрович жаланга барарга тергенип алды. (П.) 7. Жайгыда аш кезер өйдө уулчактар бөднөлөрдү колло тудуп жат. (Гонч.) 8. Школдын жанында бийик төңдө Лениннин памятниги турды. (Кон.)

185 таскаду. Агыланган айалгалу эрмектерде токтой тўжетен темдектерди тургузып, бичип алыгар.

1. Кадын суунын сол жанында Себи сууны жакалай Камлак деп жаан жараш деремне туруп жат. 2. Бистинг он жаныбыста Арагва суунын жарадында осетиндердин саклялары көрүнүп турды. (Л.) 3. Бурулчыкта жылым таштардын үстүлө барган жолдын учында биске удур аки жорукчы туштаган. (Л.) 4. Өткөн күн энгирде күн ажып турарда бис клубка лекция угарга бардыс. 5. Жаскыда кар кайылган тоштор аккан кийининде адамла экү балыктап жүретенибис. 6. Жабыста өзөк ичинде Арагва деп суу мөңгүн учуктый чөйилип агып жатты. (Л.) 7. Жайгыда жиилектер быжар өйдө балдар жиилектеп жүрөт. 8. Анчылар шуурганду жут күнгө де көрбөй тайгага чыктылар.

186 таскаду. Эрмектин агыланган члендеринин алдыла чийү тартып, берилген текстти бичип алыгар. Олор кандый члендер болгонун, ненин учун агыланганын жартап беригер.

Мен суунын жаказына, жаңы күрге, једип келеле, токтой тўштим. Төмөн, менин алдымда, суунын жарадыла, машиналар мантап турды. Бир эмеш сол жанымда, төмөн ыраакта, байла, сүрекей терең сууда, оттор жаркындалып турды. Тенгери жарык болды, суунын бурулчыгынын ары жанында, Кремльдин бийик башнялары тенгериде јарт мызылдажат. Город бастыра жанынаг јакшы көрүнөт. Қажы ла минуттын бажында городто там ла көп оттор јарыдылат, тенгеринын түби отгордын јаркынына кызарып турды. Бу Москванын үстүне байрамнын тагдагы јарып турганы болды: Баштапкы Майдын иллюминациязын јарыдып тургандар.

(Л. Кассиль. Улу удурлашканы.)

Башка, ордына, үзеери, коштой деген сөстү дополнениелердин аңыланганы.

187 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар, токтой тўжетен темдектерди тургузыгар.

1. Удабай кандый да бир өчөш кушкаштан башка бастыра кушкаштар кожондобой барды. (Гонч.) 2. Керептерде иштегенинен башка бисташ көмүр коштоп туратаныс. (Н-Пр.) 3. Маг-ростор, ары-бери ајыктанып, ээн јердег башка нени де көрүн болбой турды. (Н-Пр.) 4. Ээзинен башка магазинде менин ка-рындажым Яковтын уулы Саша садыжып турган. (М. Г.)

5. Колхозчылар өлөн ижининг планын бүдүргениле коштой солок тартып тургандар. 6. Мен бүгүн киного барардын ордына библиотекага бардым. 7. Бистин областьтын колхозторы көп мал азыраганыла коштой мажакту аш салып, огород ажын отургузып жадылар. 8. Айылдын ичинде Бэладан өскө бир де кижик жок болды. (Л.) 9. Тенерининг түбинде кара-чоокыр кызыл булуттардан өскө кандый да темдектер бар болды. (Мус.) 10. Шыралу кыйынду жүрүмнунг ордына ырысту ыргалду жүрүм келди. 11. Энем фабрикада иштеп жат, ого үзеери энгирде школдо үренип жат. 12. Уйды жүзүн-жүүр азыралдарла жеткилинче азырап, жакшы айалгада тутса сүди көптөгөниле коштой койу да боло берер.

188 таскаду. Берилген эрмектерди бичип алыгар. Токтой түжетен темдектерди тургузыгар.

1. Бистин орооннунг экономиказы көдүрилгениле коштой албатынын жадын-жүрүми жаранып туру. 2. Алтай писатель П. В. Кучияк стихтер ле куучындар бичигениле коштой пьесалар да бичиген. 3. Бистин колхоз государственного аш табыштырар планга үзеери эки жүс центнер аш табыштырды. 4. Уренчиктер Крымда амыраганыла коштой көп катап экскурсияда болгондор. 5. Соок салкын болгон ого үзеери кар жаап турган. 6. Бистин жерде жаан кырлардан өскө тошту мөнкүлөр база бар. 7. Мен адамнын жакылтазы аайынча күнүн ле почтадан жаңы газеттер садып алып турум.

Чике ле косвенный куучын-эрмектер.

Чике куучында токой түжетен темдектер.

189 таскаду. Берилген эрмектерди кычырып, чике куучынды таап алыгар. Токтой түжетен темдектерди жартап беригер.

1. «Жерди терен сүрер керек—деп, агроном колхозчыларга айтты.—Аштын түжүми бийик болор». 2. «Уйларды жум өлөндү жерге кабырып, сугарып турар керек—деп, зоотехник уй саачыларга айтты.—Уйлар сүттү болор». 3. «Соок меге керек жок, ол качан да жок болзын»—деп, Адыжок бойында айдынат. (П. К.) 4. «Оны кайдан билеригер?»—деп, Адыжок улустын куучынына жара киришти. (П. К.) 5. «Балам, көчө ичерге тур»—деп энени уулын ойгосты. (П. К.) 6. Соок көскө көрүнөтөн, колго тудулатан болзо, Адыжок эмди ле согузарга белен болды.—«Жыланын жыргак жүргөн менин жайымды ойто бер!»—деп айдарга белен болды. (П. К.) 7. «Калак сени, база бир нөкөр кожо жок, же

алдырбас, жагыскан да болзо, чечектерди эмеш жуулаштыра-
рым»—деп, Адыжок кату шүүнди. (П. К.) 8. «Малды өзөккө тү-
жүрүп туругар ба?—деп, председатель малчыдан сурады.—
Зоотехник келип жүрөт пе?»

190 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар, токтой түжетен темдектерди тургузыгар.

1. Кару таадам Константин Макарович деп Ванька бичиди. (Чех.) 2. Казбич сенин минген адын жакшынак ат. Айылдын ээзи мен болгон болзом, менин колымда үч жүс жылкы мал бар болгон болзо, талортозын сенин жүгүрүгүң учун берер эдим деп Азамат айдып турды. (Л.) 3. Атту-чуулу орус полководец Суворов айылына бичикти кыскарта бичип туратан. Су-кадык жүрүм. Үренип турум. Служить эдип турум. Суворов. 4. Сүүнчилү күнди бурлактар кара булуттар чылап бүркеп ийгендий болды олор ырап көрүнбей калбаганча мен олорды ээчий көрүп турдым деп бурлактар керегинде Репин айдып турды. (Е. Сол.) 5. Карган Матвей Кузьмич желбер түктү бөрүгиле имдеп бастыра бар кү-чиле мынайда кыйгырды ууладарым мени карамдабагар бир де-шилемир-фашист тирү арпазын көрмөстөрдү ончозын кыра ат-кылагар. (Полев.)

191 таскаду. Эрмектерди бичигер, токтой түжетен темдектерди тургузыгар.

1. Сен неге мында жажынып калган деп Дубровский кузнец-тен сурады. (П.) 2. Э-э деп каруузын Казбич бир канча унчук-паган кийининде айтты ондый атты бастыра Кабардадан таппазын. (Л.) 3. Баатыр сакыган ат эдим калыкка көрүнбей-тен эдим. Арслан каан мени тударга алтан жылга некежип тудуп мени болбогон деп кара айгыр бышкырып ийди сен мени тап-тын сенин адын болорым. Сенин адын болгожын—Малчы-Мер-ген баатыр, менин адым болгожын Канатту-Кара ат. (Ул.) 4. Быйан болзын куда акту сөзим айдадым Пөтүкке күүк ай-дып турат сен кудайдын да кужынан артык кожондойдын оны-зын ончо улус айдыжат! (Кр.) 5. Кандый макалу деп ишмекчи-лердин бирүзи баррикаданын начальнигине айтты бу жеңү ине! (Гюго.)

192 таскаду. Бичнирде, токтой түжетен темдектерди тургузыгар.

1. Тарас оны өртөөргө турган от жаар көрбөй козактардын адыжып турганын көрүп турды Агаштын ары жанында төнгө чыгыгар уулдар олор анаар тидинип болбос деп кыйгырып тур-

ды. (Г.) 2. Бүрлер адылыжып табыштандылар. Андый эрмекти уйалбай кем айтты. Бистен жалтанбай сөс блаажатан кем анда. (Кр.) 3. Отургузып алзан бисти деп айунын ээзи суранды Айу срёкөннөн коркыбай оны канайып отургузатан. Алдырбас. Ол жобожок. (Некр.) 4. Менгей-шингей бөрүгин суура тартып сурады Жакшы једип келдигер бе Аракы чай ичедигер бе? (Некр.) 5. Айылдаш токто уят деп Шавка ого айтты. Слонго сен чыдайтан ба. (Кр.) 6. Албатынын најылыгы ла карындаштыгы кандый ла байлыктан артык. Ол најылык бисти карындаштый жуук эткен. Ол најылык үргүлжиге андый болор деп кабардин албатынын кожонгы айдат. (Бл.)

Диалогто токтой түжетен темдектер.

193 таскаду. Текстти кычырыгар, токтой түжетен темдектерди айдып беригер.

Каргышту кеме суунын ичинде, бистин буттарыстын алдында, араай јайканып турды. Кемебис сууга чөнгөр ойинде суу биске сүрекей соок көрүнген, је удабай бис темиге бердис. Коркыганыс өдө берерде, мен айландыра көрдим. Бистен он алтам кирези јерде жулузын өлөнгдөр көрүнди, оморды ажыра, ыраакта, јарат көрүнөт.

«Керек коомой» деп, мен санандым.

— Эмди канайдарыс? — деп, Ермолайдан сурадым.

— Көрөр керек, мында канайып конотон? — деп, Ермолай каруузын берди. — Ме, мылтыкты тут — деп, ол Владимирге айтты.

Владимир, бир де эрмек айтпай, мылтыкты алды.

— Барып, мынан чыгар тайыс јерлер бедрейдим — деп, андый јерлер кажы ла көлдө бар болгонын билип турган чылаң айдала, Ермолай Сучоктын узун агажыла суунын түбин јоктоп, јарат јаар ууланды.

— Сен эжинип билеринг бе? — деп, мен оног сурадым.

— Јок, билбезим — деп, ол кулузындардын кийининен унчукты.

— Је, андый болзо, сууга чөнгөр — деп, Сучок, керексибей турган кижидий, айтты. Кеме суунын түбине чөгүп турарда, јеткерден де эмес, је бистин чугулдан жалтанган Сучок, эмди эмеш јүреги токунап, каа-јаа алдынан өрө көрүп турды, је јеринен кыймыктабады.

(И. С. Тургенев. Льгов.)

194 таскаду. Текстти кычырыгар, токтой тўжетен темдектерди айдып беригер.

Варвара бут бажына туруп алганын јўк ле мында болгонды. Ол ойто барарга сананды, је ором јаар брааткан улустың ортозыла өдөргө күч болгон. Варвараның өдөр аргазы јок болгон.

— Ой эмеген! Сен кайдаар браадырың? Анда не болуп турганын укпай туруң ба? —деп, ого кем де чугулданып кыйгырды.

Варвара, алаатыган бойынча, тура калды.

— Мениң уулымды!.. Уулым анда!

— Уулың болзо, канайдатан? Келер!

— Өлтүрип койзо, не болор?

— Болуш јетирип болбозың.

Бийик сынду, каткак чырайлу кижі, колын јайып, кыйгырып турды:

— Каанның кылыгын көрүп туругар ба, нөкөрлөр! Јок, токтозың!

— Бисте эмди каан јок!

— Каан керек јок!

Варвара оны угуп турала, араай айтты:

— Кудай да, каан да—кемизи де јок.

Варвара база ла кайра јүгүрип, кемниң де колынаң тудуп, сурады:

— Уулымды көрдигер бе?

— Қандый уулды? Анда уулдар көп.

— Қолында кудайдың сүрин тудунып алған, өнөтийин улустың алдына тургускам.

Кем де, эске алынып, сурады:

— Колында кудайдың сүри бар беди? Ак бөрүктү бе?

— Ак бөрүктү—деп, Варвара арайдаң ла айтты.

Ол кижі унчукпай турала айтты.

— Јыгыла берген эди. Өрө турбаган, байла, өлгөн болор...

(А. Гумилевский. Қанду воскресенье.)

195 таскаду. Текстти бичигер, токтой тўжетен темдектерди тургузыгар.

АГАШ ОРТОЗЫНДАГЫ СОГУШ.

Је жем коркунчак деп Петька сурады.

Токто Петька мактанып турала тоқпок јидин деп Павел айтты.

Сен коркытпа Коркыдарын мен бойым да билерим.
 Бис слерге тийбей жадыс слер биске база тийбегер
 Көрзөн сен кандый
 Кандый
 Сүрекей чүмеркек эмтиринг Коммунист база
 Сен десе кулактардын колтукчызы
 Бис слердин флагаарды ыртып саларыс
 Ыртып көр
 Ыртарым
 Ыртып көр деп Павел тиштери өткүрө катап айтты
 Ыланды сени деп Мотя өткүн үниле кыйгырды Бистинг
 флаг учун мен сенин көзинди ойо тырмаарым

(В. Губарев. Павлик Морозов.)

Цитаталарда токтой түжетен темдектер.

196 таскаду. Кычырала, токтой түжетен темдектерди жартап беригер.

«Өзүмдердин жаңы кеберлерин ар-бүткенненг артык төзөп
 өскүрер арга кижиде бар да, ол анайып төзөөр дө учурлу.»
 (И. В. Мичурин.) «Бис ар-бүткенненг быян сурабас учурлу,
 оны онон жуулап алары — бистинг задачабыс.» (И. В. Мичу-
 рин.) «Крыловтын көп үлгерлери кеп сөстөр лө укаа сөстөр
 боло берди... Крыловтын бичиктерин кычыратан улус жаантайын
 көптөп турар». (В. Г. Белинский.) «Пушкиннинг поэзиязынаг
 бастыра Русь көрүнөт... Пушкиннинг салтары ненин учун жаан
 болгон десе, ол бойынын ойинен сондобой, Төрөлиле кожо
 өзүп, онын санаа-шүүлтезин көргүскөн». (В. Г. Белинский.) «Ол
 (Шевченко) бастыра бойы албатынын поэди... Онын санаазы,
 күүни албатынын жадын-жүрүмиле колбулу». (Н. А. Добролю-
 бов.)

197 таскаду. Токтой түжетен темдектерди тургузып, текстти бичип алыгар.

Печориннинг журналынын «Кире сөзинде» Лермонтов мы-
 найда бичиген Мен бу книгага Печориннинг жүк ле Кавказтагы
 жүрүмү керегинде бичигенин салдым. Менин колымда база бир
 калын тетрадь артты Анда ол бойынын бастыра жүрүмин би-
 чиген Качан бир ак жарыкка ол до бичиктер чыгар же эмди мен
 оны чыгарарга тидинип болбой турум. Автордын жакшынак сөс-
 төри учун ого быяныс жетсин Же ол берген сөзин бүдүрери ке-

региинде аланзып турубыс Ол бойынын Печориниле үргүлжиге айрылышкан деп бис билип турубыс.

(В. Г. Белинский.)

Чике куучынды косвенныйга көчүрери.

198 таскаду. Чике куучынды косвенный куучынга көчүрүп, бичип алыгар.

I. 1. «Кеме таап алар керек» — деп, Ермолай учы-учында айтты. 2. «Сучокто тайыс кеме бар» — деп, Владимир айтты. 3. «Кеме бар ла, је сүрекей коомой» — деп, Сучок тунгак үни-ле айтты. 4. «Жиктерин сыксып албай» — деп, Ермолай айтты. 5. «Балык састын жыдын сүүбей јат» — деп, менин анчым айтты.

(И. С. Тургенев. Льгов.)

II. 1. «Мында слерде јакшы» — деп, Ольга айтты. 2. Мария айтты: «Мен, Москвадан болгой, бойымнын уездный городымда да качан да болбогом». 3. «Менин Сашам кычырып та билер» — деп, Ольга мактанды. 4. «Семён таайым, өрт күйүп јат!» — деп, кем де тын үниле кыйгырды. 5. «Эмегендер, суу беригер!» — деп, староста кыйгырып турган. 6. «Сындыртпа-гар!» — деп, кем де улустын ортозынан кыйгырды. 7. Старостанын кийининен карган эмеген чынгырып, кыйгырып клеетти: «Самоварды бербезим, бербезим!» 8. Мария, печкенин јанында керилип ийеле, айтты: «Јок, јайым артык».

(А. П. Чехов. Эр улус.)

199 таскаду. Чике суракты косвенный сурак эдип, эрмектерди бичип алыгар.

Көргүзү. «Кем келип јат?» — деп, каруулчык сурады. Кем келип јатканын каруулчык сурады.

1. «Кем келип јат?» — деп, каруулчык сурады. (Чех.) 2. «Сен нени билбей турун?» — деп, Павел Васильевич Стёпан-дан сурады. (Чех.) 3. «Адам кайда?» — деп, бытыктанып Аксињья сурады. (Чех.) 4. «Вожатый кайда не?» — деп, мен Савельичтег сурадым. (П.) 5. «Анда кем?» — деп, Палаша сурады. (П.) 6. «Сен мени таныдын ба?» — деп, мен сурадым. (Т.) 7. «Сен не јортпой турун?» — деп, мен унаачымнан сурадым. (П.)

200 таскаду. Чике куучынды косвенный куучын эдип бичигер.

I. 1. «Сен мында не жажынып алган? — деп, Дубровский кузнецтен сурады. 2. «Мен турада отурган улустыг кандыйын көрөргө санангам» — деп, Архип туктурылып, каруузын берди. 3. «Айылдар сайын барыгар!» — деп, Дубровский Василисага ла Лукерьяга айтты. 4. «Ахти — деп, Егоровна сурады. — Владимир Андреевич, сен нени эдип турун?»

(А. С. Пушкин. Дубровский.)

II. «Шибееге јетире ыраак па?» — деп, мен бойымнын унаачымнан сурадым. «Ыраак эмес — деп, ол каруузын берди. — Ту ол көрүнип туру». Мен шибеенин јылым сүүри башняларын ла валдарын көрөргө, айландыра көрүп турдым, је тоормошторло чедендеп салган деремнечектен башка, не де көрүнбей турды. Бир јанынан кар јарымдай алып салган үч эме-зе төрт обоо өлөн турган, экинчи јанынан јантыйып калган теермен көрүнип турды. «Шибее кайда?» — деп, мен кайкап сурадым. «Бу туру» — деп, унаачы деремнечекти уулап көргүсти. Бис бу ла тушта деремнечекке кирип келдибис.

(А. С. Пушкин. Капитанныг кызычагы.)

201 таскаду. Токтой түжетен темдектерди тургузып, бичип алыгар.

Деремнеге баралыктар деп Ермолай үшкүрип учында айтты. Је деремнеге јетире эки километр болгон. Мында конуп алалык деп мен айттым. Тышкары түн јылу теерменчи акча учун биске салам төжөк берер. Ермолай кыйышпай јөпсинди. Бис эжикке база ла катап токулдаттыбыс. Је слерге не керек деп эжиктин ары јанында үн угулды.

(И. С. Тургенев. Лъгов.)

202 таскаду. Токтой түжетен темдектерди тургузып, бичип алыгар.

1. Оштүни алдындагызынан чокум адып алдындагызынан калапту кыарым. Менин јүрүмим мени өскүрип, үредип алган Төрөлиме берилер учурлу онын учун керектү болзо мен бойымнын јүрүмимди Ада-Төрөлим учун аланзу јогынан берер учурлу деп Советский Союзтын Геройы Илья Шуклин айткан. 2. Мен төрөлимди сүүп јадым слерди јаман көрүп турум онын учун партизан болгом. Бис көп улус бис јенгерис деп Олег Кошевой гестаповецтер шылаарда айткан. 3. Ак чырайлу он тогус јашту уул Саша Матросов нөкөрлөрин эбиреде көрөлө мынайда айткан Бис приказты бүдүрип саларыс! Менин колдорым

мылтык тудар аргазын жылытпаганча менин жүрегимнин со-
гужы токтобогончо немецтерле согужарым. Мен өлүмнөн де
жалтанбай бистин жер учун согужарым. 4. Эки колын өрө көдү-
рип кайра бурулала кекенип айтты кан ичечилер сакыгар бис-
тин ырыс бир тушта келер. Канча мун кыйналгандар слердин
өлүмди сакып жадылар. (П. К.)

БАСТЫРА ЭЭЖИЛЕРДИ КАТАП КӨРӨРГӨ КЕРЕКТҮ ТАСКАДУЛАР.

203 таскаду. Текстти бичип алыгар. Токтой түжетен темдектерди тур-
гузыгар.

ЧӨЛДӨ.

Күн жаңы-жаңы ла чыгып турды. Станциядан үч километр
кирези жерде бастыра жанынан чөл көрүнөт. Ээн кургак кунук-
чыл түс жерден башка бир де неме көрүнбөйт. Ыраакта жыраа-
ларда ногай укту албатынын айылдары ла каа-жаа өдүп турган
жолдор көрүнөт. Торт көлөткө жок жер кижинин санаазын кунук-
тырып турды. Чөл жерде күн чыгып та турза ажып та турза
жаантайын кызыл. Салкын соккондо кумакты ары-бери көчүрип
бүткүл кырлардый эдип салат. Тымык болгондо бир де кый-
мык жок бир де табыш жок ончозы өлүп калгандый билдирет.
Күн чыгып та келген болзо бүгүн чөлдө тымык бүрүңкий ээн
болды. Кей де тымык болды, жаңыс ла аттардын базыды ла
бышкырганы угулат. Же бу да табыш араай угулып жылыып
турат.

Казактар көп сабазында унчукпай жортып брааттылар. Олор
мылтыктары калырабазын деп жазап эптештирип алган. Калы-
рап турган мылтык казак кижиге сүрөөн жаан уйат.

(Л. Н. Толстойдың
«Казак» деп куучыны аайынча.)

204 таскаду. Берилген текстти канча-канча катап кычырыгар. Онын
кийининде токтой түжетен темдектерди тургузып, бойыгардын сөзигерле бу
текстке жуук эдип бичип алыгар.

Кичинек койноокты клеткага сугуп салдылар. Клетка сүре-
кей тапчы болгон, анычактын секирер де, ары-бери мантаар
да аргазы жок болгон. Кере түжүне ле койноок кыймыктанбай
отуратан, жаңыс ла онын кара тумчугы кей жытап түргөн кый-
мыктанып туратан.

Анайып бир жыл өтти. Қойонок жаанайла, жаан семис койон боло берди.

Клетканы тышкары алып чыктылар, жерге тургустылар, эжин ачып ийдилер. Қоркыган койон клетканың толугына жайшынып, бастыра бойы тыркырап, бийик чедендеп салган жажыл жалаңды узак аҗыктап турган. Учында, жерге жаба энмектеп, ол бойының түрмезинен араай чыкты, тыркырап турган буттарына туруп алала, жаш өлөннің үстүнче бүдүмчизи жок мантай берди. Улус тыныш алынбай көрүп турдылар. Койон там ла түрген мантап браадала, кенетийин баш ажыра аңданып жыгылды.

— Бүдүрилди — деп, јиит кижии каткырып айтты. — Эмди ле оноң ары мантаар.

Је койон өрө турбады. Улус оның јанына жүгүрип келерде, оның көстөри, шили чилеп, көгөрип браатты.

Қойонның сөөгін лабораторияга апарала, курч бычакла ичи-кардын јардылар. Өлүм жүрек јарылганынан улам болгон. Қойонның жүреги јетире өспөгөн, жука, ылбырап калған стенкалу болгон.

Өкпөзи, јайымда өскөн койондыйына көрө, кичинек болгон. Сөөктөри де сүрекей чичкечек ле бортук болгон.

Мындый ченемелди московский зоопаркта өткүрген. Андый ченемелди канча-канча катап өткүргендер. Тапчы клеткаларда тоорчыктарды, сымдаларды, койондорды өскүрип тургандар. Олор ончозы јайымга чыкканда ла, жүректери јарылганынан өлүп тургандар.

Мындый керек неден улам болуп турган? Аңдар тапчы клеткада отуруп, ары-бери мантабай турганынан болгон. Ары-бери мантаары, секирип турары өзүп турган организмге керектү: мынызы јогына организм чике өзүп болбос.

Кижии, койон чылап, андый тапчы клеткада өскөн болзо, не болор эди?

Айдарда, тапчы клеткада отурган койондый болбо! Су-кадык, күчтү, чыдамкай болуп өзөргө, тапчы комнатадан тышкары чыгып тур, ару кейле тынып тур; улай физкультурала, спортло заниматься эдип, иштенип тур.

Физический јанынан јакшы өзөри јуучыл кижиге сүреен керектү. Бек жүректү, күчтү, чыдамкай ла бөкө кижии јууда јенип јат.

(М. Черевковтын бичигени аайынча.)

205 таскаду.Текстти бичип алыгар. Токтой түжетен төмдектерди тургузыгар.

Артиллерийский полктын командири Ваняга (Ваня Солнцевке) оны Суворовский училищеге ийип турганын жарлайла, шыйдын деген.

Төрт күннинг бажында вокзалдан элбек оромло Ваня Солнцев ефрейтор Биденколо базып брааткан. Уулчак немелер салатан жажыл таар жүктенип алган.

Ол таарда сүреен көп керектү де кереги жок то немелер жатты. Олорды кайучылар ла орудиецтер бойынын ыраак жорукка баратан уулына сыйлап бергендер.

Је энг керектү немелерди газетле чебер ороп салган болды таарда «Суворовский натиск» јаткан ого үзеери платка ороп салган погондор — ол погондор капитан Енакиевтин болгон. Капитан Енакиевти ундыбазын деп полктын командири айрылыжар алдында ол погондорды Ваняга берип, олорды көстин чогындый чеберлезин деп јакыган.

Капитан Енакиевтин погондорын уулчакка табыштырын; полковник мынайда айткан сен ада-эненнинг јакшы уулы болгон сен кайучылардын ла орудиецтердин јакшы уулы болгон. Сен капитан Енакиевтин чындык уккур јалтанбас уулы болгон.

Эмди де бистин бастыра артиллерийский полк сени бойынын уулы деп бодоп јат. Оны ундыба. Эмди сен үренерге барып јадын. Бойыннын төрөл полкыннын адын сен ујатка салбазын деп мен иженип турум. Јакшы болзын Ваня Солнцев офицер болуп алзан бойыннын полкынга ойто кел. Бис сени саккырыс төрөл уулысты чылап ойто аларыс.

(В. Катаев. Полктын уулы.)

206 таскаду. Берилген текстти кычырыгар. Токтой түжетен төмдектердин учурын јартап беригер.

КОРЧАГИН ЖУХРАЙДЫ ЈАЙЫМДАП АЛГАНЫ.

Лиза он алтам кире барала, бурулчыктан шоссеге чыгын келген эки кижини көрүп ийди. Алдында јалбак төштү, көзи айландыра көгөрип калган таларкак ичмекчи базып клеетти. Ол мандайына кептей кийип алган кара кепкалу, топчызы алынып калган пиджакту болды, пиджактын алдында ичине кийетен јолду чамча көрүнип турган.

Ол сары өңдү сапог кийип алган буттарыла јаан-јаан алтап, базып клеетти.

Онын кийининде, үч алтам кире жерде, боро жупанду¹, курында эки патронтажту петлюровец, ишмекчининг сыртына жыдазыла арай түртпей, базып клеетти. Желбер бөрүктин алдынан айдадып брааткан кижининг житкезине кичинек эки көзиле кезе көрүп турды. Танкыга саргарып калган эрин сагалдары туура тарбайып калган болды.

Лиза, базыдын эмеш араайладып ийеле, шоссенин бир жагына кечип алды. Онын кийининен шоссеге Павел чыгып келди.

Жолло он жагы жаар бура соголо, Павел келип жаткан улусты база көрүп ийди. Ол Жухрайды тургуза ла танып ийди.

«Ол мынынг учун ойто келбеген туру!» — деп сананды.

Жухрай жууктап клеетти. Корчагиннин жүреги сүреен тын согула берди. Павел нени эдетенин тургуза ла сананып, аайын таппай турды. Керекти узак шүүрге ой ас болгон. «Же, Жухрайдын божогону бу!» — деп, Павел сананды.

Карманында колмылтык бар болгоны калганчы минутта Павелдин сагыжына кирди. Өдүп брааткан тушта бу мылтыкту неменин бели орто адып ийер, ол тушта Фёдор жайымдалар. Онон ары бир де неме сананбай, тиштерин тын тиштенип ийди. «Анайда эдерге жалтанбас карындаштар керек...» — деп, Фёдор ого кече ле айткан ине.

Павел түрген кайра көрди. Город жаар брааткан оромдо кем де жок болды. Ичкери жанында кыска жаскы пальтолу үй кижилер мендеп браатты. Ол чаптык этпес. Тууразында турган экинчи оромды ол көрүп болбогон. Жангыс ла ыраакта, станцияга баратан жолдо, улус көрүнүп турды.

Павел шоссенин кырына базып келди. Бир канча алтамнын бажында тура түжерде, Жухрай Корчагинди көрүп ийди.

Павел жаар ол сыңар көзиле көрүп ийерде, койу кабактары кыймыктай берди. Корчагинди танып, кенетийин алтамын токтодып ийерде, онын сырты жыдага түртүлө берди.

— Же, капшаай бас, онон өскө көксинди мылтыктын кындагыла изидип ийерим! — деп, конвоир кату айтты.

Жухрай жаан алтай берди. Павелге нени де айдарга сананала, токтоп, колыла жагып ийди.

Сары сагалду конвоир сезип ийбезин деп жалтанып, Павел Жухрайды бойынын жагынан өткүрүп, бу керекте онын бир де кереги жок болуп тургандый, туура бурылып алды.

¹ Жупан — поляк ла украинец улус кийетен кыска тон.

Je бойы дезе, токунап болбой, сананып турды.

«Мен мыны адып турала, јастырзам, ок Жухрайга тийер».

Сары сагалду конвоир Павелле тендежип келди. Корчагин, онын үстүне чурап барала, мылтыгын ала койып, јер јаар түрген јаба басты.

Јыда ташка тийди.

Онын үсти орто калып келерин сакыбаган петлюровец кезек ойгө алаатый берген, је ол ло тарыйын Павелдин колынан мылтыкты бар-јок күчиле тартты. Павел мылтыкты ушта тарта-тарга бербеди. Мылтык адылды. Ок ташка тийеле, кайтыгыл, канава јаар барды.

Мылтыктын адыжын уккан Жухрай туура калып, кайра көрди. Конвоир Павелдин колынан мылтыкты албаданып ушта согуп турды. Ол уулчактын колун толгоп, мылтыкты айландырып турды. Je Павел мылтыкты салбайт. Ол тушта чугулданган петлюровец Павканы јерге јыгып ийди, је анайып та мылтыкты айрып болбоды. Павел јолго јыгылып, конвоирди де кожо тартып алды.

Жухрай, эки ле калыйла, јаба једип келди. Онын кату јудругы өрө көдүрилип, конвоирдин бажына келип тийди. Бир секундтын бажында, јүзине эки катап јудруктадып алган петлюровец канава јаар, уур таар чылап, тоголоно берди.

Ол ло бөкө колдорыла Жухрай Павелди јердег өрө көдүрүп, бут бажына тургузып салды.

(Н. Островский. «Болот канайда кадырымган.»)

207 таскаду. Берилген текстти кычырып алыгар. Онын кийининде оны текетке јуук эдип, бойыгардын сөстөригерле бичип алыгар.

МОСКВАДАГЫ ЗООПАРК.

Тышкары трамвайдын табыжы угулат, автомобильдер күркүрежет, јойу улус ары-бери өдүжет. Je бийик маналган ограданын ичине кирзен, торт ло өскө јерге келгениндий боло берер. Јаан-јаан, байбак агаштар, јажыл өлөңдү ак јерлер, буунты суулар, ару, соок суулу бассейндер учурагылаар. Мында јердин кажы ла талазынан јууган андар, куштар, балыктар бар.

Мында јаантайын улус көп: јаан да улус, үренчиктер де, јаны ла базарга үренип алган кичинек балдар да јаантайын келгилейт, Африкадан экелген кара-куланы, персидский тигр-

ди, крокодилди, павлиндерди, Гренландский талайдан экелген тюленьдерди, леопардтарды, слондорды, удав деп жаан жыланды, ак айуларды, кижиге жүзүндөш кижикийиктерди көрөргө ончо улус жилбиркейт, андар канайда ажанып, канайда амырап тургандарын көрүп турат.

Жетен беш жыл мынан озо Московский университеттин профессорлоры Пресненский буунты сууда зоологический парк төзөгөндөр. Профессорлор тирүү аңдарды, куштарды улуска көргүзүп, оморды тындулар керегинде наукала таныштырарга санангандар. Ол профессорлордо акча жок болгон, омор акчаны улустан бир акчадан, бир салковойдон жуугандар. Акчалы профессорлор, студенттер, тегин де улус берген. Акча төлөп угатан лекциялар эдип туратандар. Же анайда жууган акча зоопаркта аңдарды, куштарды тударга жетпеген. Анайдарда, ол зоопаркты Рябинин карындаштарга арендага берип ийгендер. Рябининдер наука керегинде кичебей, астам аларга кичееп туратандар.

Улу Октябрьский социалистический революциянын кийининде зоопарк государствонун колына кирген, ол өйдө берик башкалана берген.

Азий зоопаркка улус жаңыс ла аңдарды, куштарды көрөргө келип туратандар, эмди десе ол научный лаборатория боло берди. Мында жүзүн-жүүр аңдар, балыктар ла өскө дө тындуларды жууп алгандар. Мында кандый ла аң: тийин де, слон до, кандый ла куш: суугуш та, американский страус та бар.

Государство зоопаркты тударга көп акча чыгарат. Мында көп улус иштеп жат: зоологтор, тындуларды эмдеп турган врачтар, тындуларды азырап, омордын турган жерин арчып турган ишчилер.

Мында улус парктагы тындулардын жүрүмин күнүн сайын шинжүлөп көрүп турадылар. Анайда шинжилеерге амадан, аңдарга омордын жайымда жүргөн айалгазынды айалга эдип жадылар. Темдектезе, уссурийский тигрлер манап салган телкем ээн жерде турат. Слонго, жаан төг жер ле эжинерге терең буунты суу жазып бергендер. Ак-кийиктер элбек жаландарда одорлоп жүрөт. Дагестаннан экелген тур деп аңга таштар чогул, жаан төг эдип салган.

Паркта балдар да иштеп жадылар. Омор зоопаркта жинт биологтордын кружогында туружып, жүзүн-базын ченемелдер өткүрүп турулар. Киске чычкандардын өштүзи деп, кандый ла кижик билер. Жинт биологтор десе кискени чычканга жаңыс ла

тийбес эдип эмес, же бойынын сүдиле де азыраар эдип үредип салгандар.

Оны мынайда эткендер. Кискенин балдарын тазтагы сууга суккандар. Онын кийининде ол ок сууга чычканнын балдарын суккандар. Олордон база кискенин балдарындык жыт жытана берген. Кискенин ле чычканнын балдарын кiskeге кожо салып берерде, кiske олорды жытап көрөлө, ончозын эмискен. Онон удабай кискенин балдарын айрып ийгендер, кiske дезе чычканнын балдарын азырай берген. База бир кискени дезе тийинин ле киштин өскүс арткан балдарын азыраткан.

Эчки ле айу кожо жүрүп болор бо? Балдар олорды кожо жүрер эдип үредип салгандар. Күрен айунын балазы, уулак ла кичинеке леопард кожо ойноп жүргүлөйт.

Московский зоопарктык бай зоопарк жердин үстүндө ас. Оно до өткүрилип турган научный иш аайынча Московский зоопаркка жедер зоопарк кайда да жок.

(А. Мологин.)

208 таскаду. Божодылган буквaларды точкалардык ордына тургузып, текстти бичип алыгар. Токтой түжетен темдектерди тургузыгар.

1. Суу...ын агыны кемени жаантайын кайра тартып турды айдарда ишти тен үлеер керек болгон. (Фад.) 2. Карганактар эк...лези старосветский помещиктердинк озогы жагы аайынча ажанарга сүрекей сүйүп турган. (Г.) 3. Суу тайыс бол...п калган онон улам кеме суунын түб...не тийип турган. (Фад.) 4. Бир одус жашту су-кадык жараш күчтү орус эр кижи абранын үст...не жадып колдорын жастанып алала булуттарды аяктап көр...п санынып жатты. (Кор.) 5. Сен бичип билеринк бе билбей аа сенде чернила бар ба бар ого бичик бичип берсен. (М. Г.) 6. Балдар Москвага барып жатканын уктынк ба Николай деп Карл Иванович комнатага кирип сурады. (Л. Т.)

209 таскаду. Текстти бичип алыгар. Укташ члендерлү эрмектерде керектү токой түжетен темдектерди тургузыгар.

ДНЕПР СУУНЫНГ ЖАРАТТАРЫНДА.

Мелитопольдон Херсоннон Кировоградтан Сиваштан ала Каховкага жетире улу стройкалар өдүп жат.

Фёдоровкадан ала жагы жолло жаантайын машиналарлу материалду эшелондор жүрүп жат. Каховканын жанында гидроузел төзөлип жат. Алдында кумақта ээн жерде суунын жарадында тоо-

бу ла чачыгы туралар турган. Эмди бу жерде жаан туралар ту-
руп жат бийикте бетонный заводтын башнялары көрүнүп жат.
Бу городты Новая Каховка деп адагандар. Бу городто жаткан
улус экскаваторщиктер инженерлер механиктер геологтор гид-
ротехниктер темир жолчылар учёныйлар ла студенттер. Олор
ончолоры жаныс жаан керекти эдип жадылар — Каховский гид-
роузелди тудуп турулар.

АВТОРЛОРДЫН ОБОКОЗИН КЫСКАРТА БИЧИГЕНИ

Ад. — В. Адаров	Кузн. — М. Кузнецов
Алекс. — З. Александрова	Кос. — С. Косов
Баб. — М. Бабаевский	Кор. — Короленко
Бат. — Батюшков	Л. — М. Лермонтов
Биан. — Бианки	Лом. — М. Ломоносов
Байд. — Г. Байдуков	Лид. — П. Лидов
Бар. — Баратынский	Ликст. — И. Ликстанов
Браг. — Брагин	Л.-К. — В. Лебедев-Кумач
Бир. — Бирюков	Мцх. — С. Михалков
Бер. — Березовский	Мам.-Сиб. — Д. Мамин-Сибиряк
Ван. — С. Ванин	Марш. — С. Маршак
Вас. — В. Василевская	Маяк. — В. Маяковский
Вахт. — В. Вахтеров	Мол. — А. Мологин
Верет. — Н. Веретенников	Мус. — А. Мусатов
Воин. — А. Воинов	Некр. — Н. Некрасов
Вав. — С. Вавилов	Н.-Пр. — А. С. Новиков-Прибой
Ворон. — Е. Воронина	Остр. — Н. А. Островский
Всевол. — Всеволожский	Панф. — Ф. Панферов
Гайд. — А. Гайдар	П. — А. С. Пушкин
Григ. — С. Григорьев	Полев. — Б. Полевой
Гарш. — В. Гаршин	Прищв. — М. Пришвин
Г. — Н. Гоголь	Павл. — М. Павленко
Гонч. — И. Гончаров	Бл. — Блатин
М. Г. — А. М. Горький	Перв. — А. Первенцев
Гум. — Л. Гумилевский	Рад. — А. Радищев
В. Г. — В. Гусев	Л. Касс. — Л. Кассиль
Д. Бед. — Демьян Бедный	Э.-Р. — Эль-Регистан
Демч. — А. Демченко	Садык. — Г. Садыкбеков
Джамб. — Джамбул Джабаев	Сав. — Л. Савельев
Житк. — Б. Житков	А. С. — А. Саруева
Жук. — В. А. Жуковский	Сурк. — А. Сурков
Ижевск. — С. Ижевский	Сераф. — А. Серафимович
Исак. — М. Исаковский	Сол. — Е. Соловьев
Кольц. — А. Кольцов	Т. — И. С. Тургенев
Кат. — В. Катаев	Л. Т. — Л. Н. Толстой
Калк. — А. Калкин	А. Т. — А. Толстой
Кант. — М. Кантария	Уд. — Н. Улагашев
Л. К. — Л. Кокышев	Уш. — К. Ушинский
Кон. — А. Кононов	Ульян. — Д. Ульянов
Кош. — Е. Кошечая	Фад. — А. Фадеев
Кост. — В. Костылев	Фурм. — Д. Фурманов
Крупск. — Н. Крупская	Ход. — Н. Ходза
Кр. — И. Крылов	Шол. — М. Шолохов
П. К. — П. Кучияк	Ч. — А. П. Чехов
Копт. — А. Коптелов	Ч. Ч. — Ч. Чуннижеков

БАЖАЛЫКТАР

I. Эрмек

Эрмектин учында токтой түжетен темдектер	3
Кениткен ле кенитпеген эрмектер	6
Эрмектин ичинде сөстөрдүн колболожар аайы	7

II. Эрмектин төс члендери

Баштаачынын айдылары	8
Айдылаачынын айдылары	10
Баштаачынын ла айдылаачынын жөпсингени	12
Адылу колболу айдылаачыда тире тургузары	14

III. Эрмектин эчегин члендери

Толтыраачы	16
Лартаачы	19
Жөмөлтө. Жөмөлтөдө токтой түжетен темдектер	20
Лерин көргүзүп турган айалга	21
Ойин көргүзөр айалга	23
Шылтагып көргүзөр айалга	—
Амадузын көргүзөр айалга	25
Эдилтегини өлүп турган аайын көргүзүп турган айалга	—
Эрмектердин жайылган члендери	27

IV. Тегин эрмектердин бүдүми

Ларты жок жүзүндү эрмектер	29
Жүзүнн жок эрмектер	30
Адалганду эрмектер	31
Толо эмес эрмектер	32

V. Укташ члендү эрмектер

Укташ члендер керегинде текши айдылганы	34
Укташ члендердин ортозында запятой туары	35
Укташ члендердин ортозында колбоочылар туары	36
Укташ члендерлү эрмектерде эки точка ла тире тургузары	40
Кычыру сөстөр	42
Кириш сөстөрдө лө кириш эрмектерде токтой түжетен темдектер туары	44
«Ээ» ле «жок» деген сөстөрдүн кийининде запятой тургузары	45
Кыйгылуларда токтой түжетен темдектер туары	46

VI. Колболу эрмектер

Табышканду колболу эрмектер	47
Колбоочызы жок табышканду колболу эрмектерде токтой түжетен темдектер	—
Колбоочылу табышканду колболу эрмектер	48
Колбоочылу табышканду колболу эрмектерде токтой түжетен темдектер	—

VII. Камаанду колболу эрмектер

Камаанду колболу эрмектерде токтой түжетен темдектер	51
Ойин көргүзөтөн кош эрмектер	52
Шылтагын көргүзөр кош эрмек	54
Амадузын көргүзөтөн кош эрмек	57
Айалгазын көргүзөр кош эрмек	—
Колбоочызы жок камаанду колболу эрмектер	60
Бир канча кош эрмектү камаанду колболу эрмектер	61
Колболу эрмектерди катап көрбөргө керектү таскадулар	63

VIII. Эрмектин аныланган ээчени члендери

Аныланган жөмөлтөлөр	65
Колбоочылар ажыра козулган жөмөлтөлөр	66
Аныланган ылганаачылар	—
Кубулбастарла, адалгыштарла айдылган айалгалардын аныланары	70
Башка, ордына, үзеери, коштой деген сөстү допoлнениелердин аныланганы	71

Чике ле косвенный куучын-эрмектер

Чике куучында токтой түжетен темдектер	72
Диалогто токтой түжетен темдектер	74
Цитаталарда токтой түжетен темдектер	76
Чике куучынды косвенныйга көчүрери	77
Бастыра ээжилерди катап көрбөргө керектү таскадулар	79

*Мария Викторовна Бабаева, Мария Алексеевна Барантаева,
Зинаида Петровна Кочеева, Таисья Макаровна Тоцакова*

СБОРНИК УПРАЖНЕНИЙ
ПО СИНТАКСИСУ И ПУНКТУАЦИИ
для 7—8 классов

На алтайском языке

Редактор *З. И. Табакова*. Технический редактор *М. И. Техтисков*
Корректоры *Е. Н. Плеханова* и *Г. Д. Калкин*

Сдано в набор 5/VII 1961 г. Подписано к печати 5/X 1961 г.
Формат 60×92¹/₁₆. Печ. л. 5,62. Уч.-изд. л. 4,75. Тираж 1 000 экз.
Заказ № 2424. Цена без переплета 6 коп. Переплет 3 коп.

Горно-Алтайское книжное издательство.
Типография № 15. г. Горно-Алтайск,
проспект им. Сталина, 29.

25-00

~~Баазы 9 акча~~